

Commissie van de Europese Gemeenschappen

INFORMATIE OVER LANDBOUW

Landbouwkrediet

IV. NEDERLAND

Nr. 4
Februari 1976

LANDBOUWKREDIET

IV. NEDERLAND

Serie : Informatie over landbouw

Nr. 4

In het kader van het studieprogramma van het Directoraat-Generaal Landbouw werden een reeks onderzoeken gewijd aan de actuele situatie en problemen van het landbouwkrediet en de te verwachten ontwikkeling in deze in de Lidstaten van de Europese Gemeenschap.

Dit document bevat het onderzoek betreffende het landbouwkrediet ¹⁾ in Nederland, waarin volgende elementen zijn opgenomen.

Het eerste deel bevat een uitvoerige beschrijving van de situatie van de kapitaalmarkt en de rol van de sector landbouw daarin. Het landbouwkrediet wordt in dat kader vergeleken met de kredietverlening aan andere economische sectoren. Hoofdstuk 2 geeft een gedetailleerde analyse van de totale vermogenspositie van de land- en tuinbouw in Nederland, terwijl het volgende hoofdstuk de invloed van de Nederlandse overheid op de kredietverlening in het algemeen en op de landbouwkredietverlening in het bijzonder beschrijft.

Het eerste deel van de studie wordt afgesloten met een gedetailleerde analyse van de organisatie en kosten van het landbouwkrediet en een evaluatie van de invloed van de algemene economische ontwikkeling op het land- en tuinbouwkrediet.

In het tweede deel wordt ingegaan op de toekomstige ontwikkelingen die inzake het landbouwkrediet in Nederland zijn te verwachten, waarbij in het bijzonder aandacht wordt geschonken aan de vermoedelijke vermogensbehoefte van de agrarische sector en de mate waarin in deze behoefte kan worden voorzien. In de conclusies wordt vervolgens vastgesteld dat de vermogensbehoefte in de land- en tuinbouw in de komende jaren sterk zal toenemen. Er wordt daarbij opgemerkt dat de noodzaak van vreemd vermogen een stijgende rentabiliteit van de land- en tuinbouwbedrijven noodzakelijk maakt.

---

(1) Inclusief de kredietverlening aan de tuinbouw.

Commissie van de Europese Gemeenschappen

INFORMATIE OVER LANDBOUW

Landbouwkrediet

IV. NEDERLAND

COMMISSIE VAN DE EUROPESE GEMEENSCHAPPEN
DIRECTORAAT-GENERAAL LANDBOUW
Directoraat : Landbouweconomie – Afdeling "Balansen, Studies, Statistische Informatie"

*Gehele of gedeeltelijke overname van dit rapport is enkel toeges aan
mits uitdrukkelijke bronvermelding*

WOORD VOORAF

Nadat in het kader van het studieprogramma van het Directoraat-Generaal Landbouw in 1972 monografiën werden voorbereid betreffende het landbouwkrediet, met inbegrip van een beschrijving van de te verwachten ontwikkelingen in de daarmee verbonden problemen in enige Lidstaten¹⁾ werd in 1975 een meer uitgebreide groep van deskundigen belast met de voortzetting van deze studie.

Met genoemde voortzetting werd beoogd gelijkaardige rapporten samen te stellen betreffende de 3 nieuwe Lidstaten : het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Denemarken,²⁾ terwijl anderzijds een rapportage betreffende de aktuele situatie van het landbouwkrediet op het niveau van de Gemeenschap werd voorzien.

Gezien het feit dat zich in verscheidene Lidstaten sedert 1972 belangrijke wijzigingen hebben voorgedaan met betrekking tot het landbouwkrediet met inbegrip van de wetgeving ter zake, werd het bovendien nodig geacht de reeds bestaande rapportage aan de hand van de laatste gegevens aan te passen.

Het onderhavige dokument betreft het landbouwkrediet in Nederland, en werd samengesteld door

- drs. S. AUKEMA

- drs. J.G.A. OVERGAAUW

van het Landbouw Economisch Instituut te DEN HAAG

in samenwerking met :

Ir. C.J.M. van VALKENGOED van de Centrale Rabobank te Utrecht

en :

J.L. van ODIJK, stagiaire van de Landbouwhogeschool te Wageningen.

Bij de uitvoering van het onderzoek werd eveneens gebruik gemaakt van het voorbereidende werk van drs. M.J.J. van AMELSVOORT, oud-medewerker Centrale Rabobank, EINDHOVEN

-
- 1) - "Crédits à l'agriculture, I France, Belgique, G.D. Luxembourg"
Informations internes sur l'agriculture n° 102
- "Kredite an die Landwirtschaft - II Bundesrepublik Deutschland"
Hausmitteilungen über Landwirtschaft, n° 104
- "Crédits à l'agriculture - III Italie"
Informations internes sur l'agriculture n° 113
- 2) - "Credit to agriculture - IV Denmark"
Internal information on agriculture n° 146
- "Credit to agriculture - V U.K."
ibid. n° 147
- "Credit to agriculture - VI Ireland"
ibid. n° 167

Dit rapport werd eveneens in Nederland gepubliceerd, in oktober 1975, door het Landbouw Economisch Instituut Den Haag en de Centrale Rabobank Utrecht onder de titel "het Landbouwkrediet in Nederland".

De afdelingen "Balansen, studies, statistische gegevens" en "Mededingingsvoorwaarden en marktstructuren in de landbouw" van het Directoraat-Generaal Landbouw van de Europese Commissie, waren eveneens bij de uitvoering van deze studie betrokken.

De eerder genoemde herwerkte rapporten en het eindrapport op het niveau van de Gemeenschap zullen eveneens in deze serie worden gepubliceerd.

*

*   *

Origineel : N

november 1975

Deze studie geeft niet noodzakelijk de opinie weer van de Commissie van de Europese Gemeenschap en loopt geenzins vooruit op de houding die de Commissie op dit gebied in de toekomst kan aannemen.

Inhoud

Blz.

1.	DE KAPITAALMARKT EN DE LANDBOUW	9
1.1	Inleiding	9
1.2	Het landbouwkrediet in vergelijking met de kredietverlening aan andere economische sectoren	10
1.3	De landbouw (excl. tuinbouw) als bron van kapitaal	13
1.3.1	Inkomen en besparingen	13
1.3.2	De zelffinanciering in de landbouw	15
1.3.3	Het aanbod op de kapitaalmarkt	18
1.3.4	De invloed van overige inkomsten op de besparingen	19
2.	DE VERMOGENSPOSITIE VAN DE NEDERLANDSE LANDBOUW	21
2.1	Inleiding	21
2.2	Balansen van de landbouw in enge zin	21
2.3	De bezittingen van de landbouw (excl. tuinbouw)	24
2.3.1	Kapitaalgoederen	24
2.3.2	Overige bezittingen	27
2.4	Het vermogen van de landbouw (excl. tuinbouw)	27
2.4.1	Verpachtersvermogen	27
2.4.2	Vreemd vermogen	28
2.4.3	Eigen vermogen	30
2.4.4	Verschillen tussen eigendomsbedrijven en pachtbedrijven	31
2.4.5	Inkomens- en vermogenspositie op eigendoms- en pachtbedrijven	32
2.5	Bezittingen en vermogen van de tuinbouw	35
2.5.1	Oppervlakte tuinbouw en aantal tuinbouwbedrijven	35
2.5.2	Waarde van de grond en gebouwen in de tuinbouw	37
2.5.3	Totaal van bezittingen en vermogen in de tuinbouwsector	38
2.6	De totale vermogenspositie van land- en tuinbouw	40
3.	INVLOED VAN DE OVERHEID OP DE KREDIETVERLENING	43
3.1	Inleiding	43
3.2	Invloed van de overheid op de kredietverlening in het algemeen	43
3.2.1	Via De Nederlandsche Bank	43
3.2.2	Overige invloeden van de overheid	48
3.3	Invloed van de overheid op de landbouwkredietverlening	51
3.3.1	Inleiding	51
3.3.2	Ruilverkavelingen	52

INHOUD (vervolg)	Blz.
3.3.3 Borgstellingsfonds voor de landbouw	54
3.3.4 Het Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de landbouw	58
3.3.5 Stichting Beheer Landbouwgronden en Grondbank	64
4. ORGANISATIE EN KOSTEN VAN HET LANDBOUWKREDIET	67
4.1 Inleiding	67
4.2 De juridische organisatie	68
4.2.1 De aangesloten banken	68
4.2.2 De Centrale Bank	70
4.2.3 Aanverwante instellingen	73
4.3 De dienstverlening	75
4.4 De verstrekking van financieringen	81
4.4.1 Inleiding	81
4.4.2 Algemene kenmerken	82
4.4.3 De zekerheden	83
4.4.4 Financieringsvormen en mogelijkheden	87
4.4.5 Procedure en voorbeeld van een financiering	91
4.4.6 De financiering van agrarische coöperaties	95
4.5 De kosten van financieringen	98
5. INVLOED VAN DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING OP HET LAND- BOUWKREDIET	100
5.1 Inleiding	100
5.2 De economische ontwikkelingen	100
5.2.1 Inkomensontwikkeling	100
5.2.2 Investerings in vaste activa	101
5.2.3 Buitenlandse handel	103
5.3 Landbouwkrediet en de economische ontwikkelingen	104
5.3.1 Beschikbaarheid landbouwkrediet	104
5.3.2 Rentetarieven	104
6. TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN INZAKE HET LANDBOUWKREDIET	106
6.1 Inleiding	106
6.2 Wetgeving en organisatie	106
6.3 Ontwikkelingen met betrekking tot de financiering van de agrarische sector	108
6.3.1 De extra vermogensbehoefte in de afge- lopen jaren en in de nabije toekomst	108
6.3.2 De voorziening in de extra vermogens- behoefte	115
SAMENVATTING	118

Lijst van tabellen

- 1.1 Structuur van de kapitaalmarkt
- 1.2 Kredietverlening van afzonderlijke financieringsinstellingen aan binnenlandse private sectoren
- 1.3 Inkomensvorming, inkomensbesteding en besparingen op landbouwbedrijven groter dan 5 ha
- 1.4 Besteedbaar inkomen en gezinsuitgaven gemiddeld per bedrijf
- 1.5 Spreiding van het besteedbaar inkomen en van de besparingen op landbouwbedrijven groter dan 5 ha
- 1.6 Financieringsoverzicht van landbouwbedrijven groter dan 5 ha
- 1.7 Leningen op lange termijn en aflossingen op landbouwbedrijven groter dan 5 ha
- 1.8 Aanwending van eigen financieringsmiddelen door landbouwbedrijven groter dan 5 ha
- 1.9 Aanbod en vraag naar financieringsmiddelen door landbouwbedrijven groter dan 5 ha
- 1.10 Arbeidsopbrengst van de ondernemers en "overige inkomsten" op landbouwbedrijven groter dan 5 ha
- 1.11 Duur van zelfstandige bedrijfsuitoefening en vermogensstructuur per 1 mei 1973

- 2.1 Activa van balansen van landbouwbedrijven groter dan 5 ha
- 2.2 Passiva van balansen van landbouwbedrijven groter dan 5 ha
- 2.3 Samenvatting van de balans van landbouwbedrijven groter dan 5 ha
- 2.4 Verloop van de uitstaande leningen op lange termijn
- 2.5 Ontwikkeling van de betaalde rentekosten
- 2.6 Vermogensstructuur in de landbouw
- 2.7 Balansen van landbouwbedrijven groter dan 5 ha per 1 mei 1973 ingedeeld naar eigendomsbedrijven en pachtbedrijven
- 2.8 Oppervlakte grond in gebruik op bedrijven met hoofdberoep tuinder
- 2.9 Aantal tuinbouwbedrijven met hoofdberoep tuinder
- 2.10 Waarde van de tuinbouwgrond
- 2.11 Totale waarde van de woningen van tuinders
- 2.12 Waarde van grond en gebouwen van tuinders
- 2.13 Balansen van tuinbouwbedrijven
- 2.14 Vermogensstructuur in de tuinbouw
- 2.15 Balans van de totale Nederlandse land- en tuinbouw
- 2.16 Vermogensstructuur van de Nederlandse land- en tuinbouw

- 3.1 Overzicht ruilverkavelingen
- 3.2 Verstrekte garanties door het Borgstellingsfonds
- 3.3 Gemiddelde garantie per bedrijf
- 3.4 Schadegevallen Borgstellingsfonds
- 3.5 Toegewezen rentesubsidieaanvragen

- 4.1 Verstrekte nieuwe leningen door Rabobanken
- 4.2 Verdeling van de toevertrouwde middelen aan de Rabobanken

LIJST VAN TABELLEN (vervolg)

- 4.3 De creditrentetarieven van de Rabobanken
- 4.4 Gecombineerde balans van de Rabobank per 31 december 1974
- 4.5 Kerngegevens van de Rabobank
- 4.6 Overzicht van land- en tuinbouwcoöperaties
- 5.1 Aandeel van de landbouw (excl. bosbouw en visserij) in het nationaal inkomen en in de beroepsbevolking
- 5.2 Inkomens in landbouw en voedingsmiddelenindustrie
- 5.3 Verdeling van bedrijven en cultuurgrond naar oppervlakteklassen
- 5.4 Invoer en uitvoer van agrarische produkten in relatie tot de totale in- en uitvoer van goederen
- 6.1 Groei van de vermogensbehoefte in de periode 1960-1970 op landbouwbedrijven groter dan 5 ha
- 6.2 Groei van de vermogensbehoefte in de periode 1974-1981 op landbouwbedrijven groter dan 5 ha

1. De kapitaalmarkt en de landbouw

1.1 Inleiding

In Nederland wordt onderscheid gemaakt tussen landbouw in enge zin en landbouw in ruime zin.

Onder landbouw in ruime zin vallen alle bedrijven die zich bezighouden met primaire plantaardige of dierlijke produktie, te weten akkerbouw, veeteelt en tuinbouw.

Landbouw in enge zin omvat hetzelfde als landbouw in ruime zin met uitzondering van de tuinbouw (de teelt van groenten, champignons, fruit, bloemen en sierplanten). De tuinbouw in Nederland heeft namelijk kenmerken die in een aantal opzichten afwijken van de overige agrarische bedrijfstakken. Voorbeelden hiervan zijn de concentratie van de produktie in bepaalde gebieden en een grote verscheidenheid in produktierichtingen. Om deze redenen worden vrijwel alle statistieken voor de tuinbouw afzonderlijk bijgehouden.

In dit hoofdstuk zal in de eerste plaats de omvang van de kredietverlening aan de landbouwsector (in ruime zin) worden vergeleken met de kredietverlening aan andere economische sectoren. Daarna zal worden nagegaan in welke mate de landbouw zelf in haar financieringsbehoefte voorziet. Deze beschouwing over de landbouw als bron van kapitaal kan alleen gegeven worden voor de landbouw in enge zin (dus exclusief tuinbouw).

Onder "economische sectoren" worden verstaan: alle binnenlandse private sectoren. Kredietverlening aan het buitenland wordt buiten beschouwing gelaten evenals kredietverlening aan en door overheidsinstellingen.

De ontwikkeling van de structuur van de kapitaalmarkt voor de private sector blijkt uit tabel 1.1.

Tabel 1.1 Structuur van de kapitaalmarkt (bedragen x 1 miljoen gld.)

	1968		1972		1973		1974	
	bedrag in % 1)		bedrag in %1)		bedrag in % 1)		bedrag in % 1)	
Netto aanbod uit private sector								
- Fondsen 2)	5050	6,1	9900	7,3	9600	6,3	11900	7,0
- Spaarbanken 3)	2450	3,0	2180	1,6	1920	1,2	1280	0,7
- Gezinnen en bedr.	810	1,0	1740	1,3	2940	1,9	2890	1,7
- Geldscheppende instellingen 4)	1140	1,4	7210	5,3	6000	3,9	5700	3,4
Totaal netto binnenlands aanbod	9450	11,5	21030	15,5	20460	13,3	21770	12,8
Netto beroep van private sector	6050	7,3	13170	9,7	13540	8,8	14140	8,3
Oversch.v.aanbod	3400	4,2	7860	5,8	6920	4,5	7630	4,5
Netto beroep van de overheid	2840	3,5	6490	4,8	3810	2,5	6300	3,7
Afvlloeing naar het buitenland	560	0,7	1370	1,0	3110	2,0	1330	0,8

1) In procenten van het nationale inkomen.

2) Levensverzekeringsmaatschappijen, pensioenfondsen en soc. fondsen.

3) Rijkspostspaarbank en algemene spaarbanken. Opm.: spaarbankbedrijf van de landbouwkredietinstellingen is in 1968 begrepen onder de spaarbanken; in 1972 e.v. jaren onder de geldscheppende instellingen.

4) Gesaldeerd met het binnenlandse beroep van deze instellingen.

Bron: Jaarverslagen van De Nederlandsche Bank.

1.2 Het landbouwkrediet in vergelijking met de kredietverlening aan andere economische sectoren

De financieringsinstellingen die zich met de kredietverlening aan de binnenlandse private sectoren bezighouden, kunnen als volgt worden ingedeeld:

- a. kredietinstellingen:
  - Rabobanken
  - overige landbouwkredietinstellingen
  - handelsbanken
  - hypotheekbanken
  - financieringsmaatschappijen e.d.
- b. institutionele beleggers met bankkarakter:
  - algemene spaarbanken
  - Rijkspostspaarbank
  - Girodiensten
- c. overige institutionele beleggers:
  - levensverzekeringsmaatschappijen
  - pensioenfondsen
  - sociale fondsen
  - spaarkassen e.d.

ad a: Kredietinstellingen

De kredietinstellingen zijn financieringsinstellingen, waarvan het doel is om krediet te verlenen.

Bij de Rabobanken en overige landbouwkredietinstellingen ligt het accent op kredietverlening aan land- en tuinbouw, terwijl bij de handelsbanken het accent ligt op de kredietverlening aan handel en industrie. De hypotheekbanken hebben zich volledig gespecialiseerd op de hypotheekmarkt en de financieringsmaatschappijen bewegen zich hoofdzakelijk op het terrein van het consumptieve krediet.

Voor de landbouw zijn de landbouwkredietinstellingen de belangrijkste kredietverschaffers. De banken, die aangesloten zijn bij de Coöperatieve Centrale Raiffeisen Boerenleenbank G.A., kortweg Rabobanken genoemd, zijn verreweg de belangrijkste: het balanstotaal ultimo 1973 van de Rabobanken bedroeg f 29,6 miljard; van de overige landbouwkredietinstellingen f 0,6 miljard.

Van het totale bedrag aan uitstaande kredieten van de Rabobank, t.w. f 4203 miljoen in 1963 en f 20316 miljoen in 1973 (tabel 1.2), was 32%, resp. 23% verstrekt aan land- en tuinbouwbedrijven (zie balansen in hoofdstuk 2). Hieruit blijkt tevens dat de Rabobanken zich niet beperken tot de landbouwsector. Naast landbouwbedrijven financieren de Rabobanken vele andere kleine bedrijven (middenstand en kleine industrie) en voorts hebben zij een belangrijke plaats veroverd in de woningfinanciering (zie verder hoofdstuk 4).

De handelsbanken verstrekken weinig krediet aan de landbouw. De omvang ervan is niet nauwkeurig bekend, maar uit onderzoeken van het Landbouw-Economisch Instituut in de jaren 1963 t/m 1965 blijkt dat van de totale kredietverlening door handelsbanken hoogstens 3% betrekking kan hebben op de landbouw (exclusief tuinbouw). In deze jaren is namelijk f 150 miljoen krediet aan de landbouw verleend door Handelsbanken en Spaarbanken samen. Welk deel hiervan door Handelsbanken is verschaft is niet bekend. Zie verder de opmerking bij Spaarbanken.

Voor de landbouw is de betekenis van de hypotheekbanken (excl. de Rabohypotheekbank die onder de Rabobanken is opgenomen) eveneens gering. Uit het reeds genoemde LEI-onderzoek in de jaren 1963 t/m 1965 bleek dat ongeveer f 50 miljoen, d.i. 2 à 3% van het totale vreemde vermogen in de landbouw (excl. tuinbouw) door hypotheekbanken was gefinancierd en dat de financieringsmaatschappijen voor f 8 miljoen krediet aan de landbouw hadden verschaft voor de aankoop van landbouwwerktuigen. De betekenis van deze instellingen als kredietverschaffers aan de landbouw, is niet of nauwelijks toegenomen.

ad b en c: Institutionele beleggers

De institutionele beleggers zijn financieringsinstellingen

die de kredietverlening niet als doel uitoefenen, maar als uitvloeisel van hun hoofdtaak.

Het door de levensverzekeringsmaatschappijen verschaft krediet aan de landbouw is niet van grote betekenis. In de jaren 1963 t/m 1965 was gemiddeld f 125 miljoen - d.i. 5 à 6% van het vreemde vermogen op lange termijn in de landbouw (excl. tuinbouw) - afkomstig van levensverzekeringsmaatschappijen. Per 1 mei 1974 was f 158 miljoen afkomstig van levensverzekeringsmaatschappijen (3% van het totale vreemde vermogen op lange termijn).

Over kredietverlening aan de landbouw door andere institutionele beleggers is weinig bekend. Er zijn echter aanwijzingen, dat deze bijna niet voorkomt. Een uitzondering hierop zouden de spaarbanken kunnen zijn die leningen verstrekken tegen hypotheek op ongebouwde eigendommen. Dit kan ook op landbouwgrond betrekking hebben; in hoeverre deze grond eigendom van landbouwers is, is echter niet bekend.

In tabel 1.2 wordt een overzicht gegeven van de ontwikkeling van de kredieten aan alle binnenlandse private sectoren in de periode 1963 t/m 1973 door genoemde financieringsinstellingen.

Tabel 1.2 Kredietverlening van afzonderlijke financieringsinstellingen aan binnenlandse private sectoren (x 1 miljoen gld.)

	Ultimo 1963	Ultimo 1968	Ultimo 1972	Ultimo 1973
Rabobanken (incl. Rabo-hypotheekbank)	4203	9270	16811	20316
Ov. landb. kredietinstell.	100	174	189	269
Handelsbanken	5278	12703	23232	30948
Hyp. banken (excl. Rabo-hypotheekbank)	2017	2490	3766	4550
Financ. maatsch. e.d.	589	1298	2300	2617
Totaal kredietinstell.	12187	25935	46298	58700
Algemene spaarbanken	1742	3150	5305	6211
Rijkspostspaarbank	547	1336	3030	3741
Girodiensten	178	602	1883	2126
Institutionele beleggers met bankkarakter	2467	5088	10218	12078
Levensverzekeringsmijen	5812	9846	14341	15239
Pensioenfondsen	3344	7536	14430	17278
Sociale fondsen	479	829	1102	1157
Spaarkassen e.d.	316	396	512	537
Ov. institutionele beleggers	9951	18607	30385	34211
Totale kredietverlening w.v. aan land- en tuinbouw 1)	24605	49630	86901	104989
d.i. in % van totale kredietverlening	7,3%	6,6%	5,6%	5,1%
Aandeel v.d. landb. in de toegevoegde waarde van bedrijven (bron: CBS)	10,2%	8,3%	7,0%	6,8%

1) Afgeleid uit de balansen (zie hoofdstuk 2).

Bronnen: Jaarverslagen van De Ned. Bank en van de Rabobanken; CBS maandstatistiek financieuzen.

1.3 De landbouw (excl. tuinbouw) als bron van kapitaal

1.3.1 Inkomen en besparingen

De bron van het kapitaal ligt in de besparingen, die uit het inkomen moeten komen. Gezien deze afhankelijkheid is enig inzicht in de inkomensvorming en inkomensbesteding hier op zijn plaats.

Tabel 1.3 Inkomensvorming, inkomensbesteding en besparingen op landbouwbedrijven groter dan 5 ha (excl. tuinbouw; x 1 miljoen gld.)

	Totaal bedr. ink.	Ink. buiten bedr. 1)	To- taal gez. ink.	Bet. belas- tingen 2)	Be- steedb. ink.	Totale gez.- uitg.	Besparingen	
							totaal bedrag	in % besteed- baar inkomen
1962/63	1080	310	1390	240	1150	970	180	16
1963/64	1180	440	1620	280	1340	1010	330	25
1964/65	1820	230	2050	250	1800	1110	690	38
1968/69	2300	330	2630	370	2260	1470	790	35
1969/70	2590	320	2910	390	2520	1520	1000	40
1970/71	2190	410	2600	500	2100	1630	470	22
1971/72	3220	360	3580	570	3010	1810	1200	40
1972/73	3970	390	4360	600	3760	2020	1740	46
1972/73 3)	3790	370	4160	560	3600	1980	1620	45
1973/74 3)	3630	420	4050	800	3250	2110	1140	35

1) Van 1962/63 t/m 1970/71 incl. boekwinsten en schadevergoedingen.

2) Hieronder vallen inkomstenbelasting, vermogensbelasting en premies volksverzekering.

3) Bedrijven groter dan 5 ha en tevens meer dan 40 sbe (standaardbedrijfs-eenheden). Vanaf boekjaar 1973/74 zijn alle bedrijven minder dan 40 sbe niet meer bij het LEI-onderzoek betrokken. Ter oriëntering: bij een moderne en doelmatige bedrijfsvoering kan één man een produktieomvang van ruim 100 sbe realiseren. Voorbeelden: 1 melkkoe = 2,5 sbe; 1 mestvarken = 0,16 sbe; 1 ha suikerbieten = 6,5 sbe enz.)

Uit tabel 1.3 blijkt duidelijk dat van het besteedbaar inkomen ten behoeve van gezin en bedrijf een belangrijk gedeelte is bespaard. In de boekjaren 1971/72 en 1972/73 was het zelfs 40, resp. 46%. In deze jaren was het inkomen in de landbouw dan ook hoog vergeleken met voorgaande jaren, ook indien de nominale inkomens worden omgerekend in reële inkomens. Tabel 1.4 toont dit duidelijk aan en laat tevens zien dat in het boekjaar 1973/74 het reële besteedbaar inkomen t.o.v. het voorgaande jaar is gedaald met gemiddeld f 6000,- per bedrijf.

De nominale uitgaven ten behoeve van het gezin bedroegen in 1972/73 f 19470,- tegenover f 16850,- in 1971/72; een stijging van 16%.

Worden de bedrijven kleiner dan 40 sbe buiten beschouwing gelaten dan bedroegen de gemiddelde gezinsuitgaven in 1972/73 ruim f 21000,-. In 1973/74 waren deze bijna f 23000,- maar reëel bete-

Tabel 1.4 Besteedbaar inkomen en gezinsuitgaven gemiddeld per bedrijf op landbouwbedrijven groter dan 5 ha (exclusief tuinbouw)

	Besteedbaar inkomen		Koopkracht gld.in 1972/ 1973 = 100	Gezinsuitgaven	
	nominaal	in gld.van 1972/1973		nominaal	in gld.van 1972/1973
1962/1963	8760	16030	183	7390	13520
1963/1964	10210	17660	173	7690	13300
1964/1965	14270	22690	159	8800	13990
1968/1969	19350	25930	134	12840	17210
1969/1970	21990	27270	124	13610	16880
1970/1971	18670	21840	117	14840	17360
1971/1972	27410	29330	107	16850	18030
1972/1973	35540	35540	100	19470	19470
1972/1973 1)	38590	38590	100	21220	21220
1973/1974 1)	35360	32530	92	22960	21120

1) Zie noot 3 van tabel 1.3.

kende dit ten opzichte van het voorgaande jaar een kleine daling.

Besparing is dat deel van het besteedbaar inkomen, dat overblijft als de consumptieve uitgaven ten behoeve van het gezin zijn gedaan.

Het besteedbaar inkomen is het totale gezinsinkomen (uit bedrijf en van buiten het bedrijf) verminderd met de betaalde belastingen en de betaalde premies voor de volksverzekeringen (AOW, AWW, AWBZ en AKW).

Geen inkomen, en dus ook geen besparing zijn:

- ontvangen erfenissen en schenkingen;
- koerswinsten op effecten;
- boekwinsten op grond en schadevergoedingen wegens afstaan van grond (alleen m.b.t. de boekjaren 1971/72 t/m 1973/74; zie ook noot 1 onder tabel 1.3).

Deze drie soorten posten zijn beschouwd als bijzondere mutaties in het vermogen.

De gezinsuitgaven omvatten huishoudelijke uitgaven (incl. de waarde van de produkten uit het eigen bedrijf voor privé-verbruik), uitgaven voor duurzame consumptiegoederen, huur en onderhoud van de woning, autokosten voor privé-gebruik, dokterskosten, premies voor verzekering ziektekosten en tegen inkomensderving als gevolg van ziekte, ongeval of invaliditeit, schenkingen aan kinderen, giften aan instellingen, enz.

Premies voor lijfrente- en levensverzekeringen zijn niet als gezinsuitgaven beschouwd en zijn derhalve onder de besparingen begrepen.

De besparingen bedroegen in de boekjaren 1962/63 t/m 1964/65 gemiddeld f 400 miljoen per jaar, in de jaren 1968/69 t/m 1970/71

gemiddeld f 750 miljoen per jaar, en in 1971/72 en 1972/73 (in deze jaren exclusief boekwinsten en schadevergoedingen) gemiddeld bijna f 1,5 miljard. In 1973/74 waren de besparingen ten opzichte van het voorafgaande jaar ongeveer een half miljard gulden lager (tabel 1.3)

Uit de tabellen 1.3 en 1.4 blijkt dat de gezinsuitgaven een regelmatige stijging vertonen, ook in de jaren dat het besteedbaar inkomen daalde. Deze daling komt dan geheel ten laste van de besparingen zoals in de jaren 1970/71 en 1973/74.

Ook per inkomensklasse is er een duidelijk verband tussen de hoogte van het besteedbaar inkomen en de besparingen zoals blijkt uit tabel 1.5 voor het boekjaar 1972/73. In deze tabel is de spreiding van het besteedbaar inkomen en de spaarquote (= besparingen in procenten van het besteedbaar inkomen) weergegeven.

Tabel 1.5 Spreiding van het besteedbaar inkomen en van de besparingen op landbouwbedrijven groter dan 5 ha (excl. tuinbouw) in het boekjaar 1972/1973

Besteedbaar inkomen (gld.)	Percentage bedrijven	Spaarquote
Minder dan 10000	3	- 39
10000-20000	18	9
20000-30000	25	31
30000-40000	19	41
40000-50000	14	49
50000 en meer	21	58
Totaal	100	45 1)

1) In tegenstelling tot de vorige tabellen zijn hier de premies voor levensverzekeringen niet in de besparingen opgenomen; vandaar dat in tabel 1.3 een spaarquote van 46 is berekend.

Evenals het besteedbaar inkomen een grote spreiding vertoont, zo lopen ook de besparingen per inkomensklasse sterk uiteen. In het gunstige boekjaar 1972/73 hebben nog op 11% van de bedrijven ontsparingen plaatsgehad, d.w.z. dat op deze bedrijven de consumptieve uitgaven hoger waren dan het besteedbaar inkomen. Dit verschijnsel deed zich vooral voor op akkerbouwbedrijven (27%). Op weidebedrijven was het veel minder sterk (7%). De gemiddelde spaarquote op akkerbouwbedrijven was 42%, op weidebedrijven 46%. De veredelingsbedrijven, met hun hoge besteedbare inkomen in 1972/73, hebben zelfs 50% bespaard. Ook de "jonge" landbouwers (minder dan 10 jaar geleden zelfstandig begonnen) hebben in 1972/73 een hoge spaarquote (51%).

1.3.2 De zelffinanciering in de landbouw

Niet alle agrarische besparingen worden op de kapitaalmarkt aangeboden, integendeel: het grootste deel wordt direkt geïnves-

teerd in hetzelfde jaar en in hetzelfde bedrijf als waarin ze zijn ontstaan. De besparingen vormen het hoofdbestanddeel van de zelf-financiering, die in de landbouw een zeer grote rol speelt zoals blijkt uit tabel 1.6. In de onderzochte jaren is 84% van de jaarlijkse financieringsbehoefte uit eigen middelen gefinancierd. Hier- van bestond meer dan de helft uit besparingen, ruim een kwart uit afschrijvingen en de rest uit vermogensmutaties. De afschrijvin- gen nemen van jaar tot jaar toe met de groei van het bedrijfska- pitaal en zijn - in tegenstelling tot besparingen - niet afhanke- lijk van de wisselingen in het besteedbaar inkomen.

Tabel 1.6 Financieringsoverzicht van landbouwbedrijven groter dan 5 ha (excl. tuinbouw; x 1 mln. gld.)

	62/63	63/64	64/65	68/69	69/70	70/71	71/72	72/73
Financieringsbronnen:								
- besparingen	150	240	690	790	1000	470	1200	1740
- afschrijvingsbedragen	170	200	250	370	410	490	490	520
- schenkingen en erfenis- sen	160	150	90	170	180	230	200	250
- koersverschillen ef- fecten	0	10	0	20	-10	-10	-	60
- verkoopwinsten on- roerende goederen	150	210	120	1)	1)	1)	120	70
Totaal uit eigen mid- delen beschikbaar	630	810	1150	1350	1580	1180	2010	2640
Toeneming vreemd vermogen op lange termijn	190	140	150	290	370	330	180	410
Totale financ.middelen	820	950	1300	1640	1950	1510	2190	3050
Aanwending financ.midd.:								
- bruto-investeringen	560	670	940	1260	1610	1440	1510	2240
- beleggingen op lange termijn 2)	100	40	50	40	70	50	70	90
- premies levensverz.	30	30	30	30	40	40	40	40
- toeneming liquiditeiten	130	210	280	310	230	-20	570	680
Totale financ.middelen	820	950	1300	1640	1950	1510	2190	3050
Verhouding eigen middelen/ vreemd vermogen:								
- uit eigen midd.beschikb.	77%	85%	88%	82%	81%	78%	92%	87%
- toeneming vreemd ver- mogen op lange termijn	23%	15%	12%	18%	19%	22%	8%	13%

1) In besparingen begrepen.

2) Leningen u/g, deelnemingen en ledenrekeningen van coöperaties.

Het aandeel van het vreemde vermogen in de financiering be- droeg gemiddeld 16%. In feite speelt het vreemde vermogen echter een belangrijker rol. De toeneming van het vreemde vermogen is het saldo van nieuw aangegane leningen en aflossingen op bestaan- de leningen. Het bedrag aan nieuwe langlopende leningen is dus veel groter zoals blijkt uit tabel 1.7 (cijfers van 1971/72 en la- ter zijn niet bekend).

Tabel 1.7 Leningen op lange termijn en aflossingen op landbouwbedrijven groter dan 5 ha (excl. tuinbouw; x 1 mln. gld.)

	Nieuwe leningen	Aflossingen 1)	Toeneming van vr.verm.
1962/1963	370	180 (49%)	190
1963/1964	430	290 (67%)	140
1964/1965	390	240 (62%)	150
1968/1969	520	230 (44%)	290
1969/1970	680	310 (46%)	370
1970/1971	600	270 (45%)	330

1) ( ) = aflossingen in procenten van nieuwe leningen.

De leningen op korte termijn zijn begrepen in de toeneming van de liquiditeiten (zie tabel 1.6 onder "aanwending financieringsmiddelen"). Deze toeneming van liquiditeiten is het saldo van de stijging van de liquide middelen minus de toeneming van schulden op korte termijn. In de boekjaren 1962/63 t/m 1964/65 vermeerderden de liquiditeiten met gemiddeld ruim f 200 miljoen en in de boekjaren 1968/69 t/m 1972/73 met gemiddeld f 350 miljoen per jaar (tabel 1.6).

Vergelijken we deze bedragen met de bedragen waarmee het vreemde vermogen is toegenomen (gemiddeld f 160 miljoen per jaar in 1962/63 t/m 1964/65 en f 316 miljoen per jaar in 1968/69 t/m 1972/73) dan blijkt dat er voor de landbouwsector als geheel geen financieringstekort is geweest. Dit wil niet zeggen dat dit voor alle individuele bedrijven het geval was. Met name pas overgenomen bedrijven en bedrijven die sterk uitbreiden moeten vaak een beroep doen op vreemd vermogen; het knelpunt ligt hier in de te betalen hoge rentekosten en aflossingsbedragen voor het opgenomen vreemde vermogen bij een betrekkelijk laag rendement van het geïnvesteerde vermogen. De gemiddelde rentabiliteit van het bedrijfsvermogen was zelfs in de relatief gunstige boekjaren 1971/72 en 1972/73 slechts 2%, resp. 3%; de hypotheekrente daarentegen was hoger dan 8%. Financiering met veel vreemd vermogen is dan onmogelijk. Hierbij dient te worden opgemerkt dat de samenhang tussen vermogensrendement, rentekosten en financieringslasten sterk wordt versluierd door de inflatie en het fiscale systeem. Hierboven is dan ook uitdrukkelijk bedoeld dat financiering met veel vreemd vermogen onmogelijk is wegens het niet kunnen nakomen van de rente- en aflossingsverplichtingen en niet wegens het hoge rentepeil. Het gebruik van vreemd vermogen is namelijk minder duur dan op grond van het rentepeil lijkt. Immers:

- bij inflatie treedt een vermogenswinst op als gevolg van de prijsstijging van de gefinancierde objecten. Deze vermogenswinst is echter niet te gebruiken voor de aflossing van de leningen omdat deze vermogenstoename niet uit het landbouwbedrijf los te maken is;
- de rente-uitgaven zijn fiscaal aftrekbaar.

1.3.3 Het aanbod op de kapitaalmarkt

Als ervan wordt uitgegaan dat het vreemde vermogen op lange termijn volledig is aangewend om investeringen te financieren dan is te berekenen welk deel van de eigen middelen op de kapitaalmarkt is aangeboden. Tabel 1.8 geeft hiervan een overzicht.

Tabel 1.8 Aanwending van eigen financieringsmiddelen door landbouwbedrijven groter dan 5 ha (excl. tuinbouw; x 1 mln. gld.)

	62/63	63/64	64/65	68/69	69/70	70/71	71/72	72/73
Totaal uit eigen middelen beschikbaar (zie tab.1.6)	630	810	1150	1350	1580	1180	2010	2640
Aangewend om investeringen te financieren 1)	370	530	790	970	1240	1110	1330	1830
Beschikb.voor kap.markt	260	280	360	380	340	70	680	810
- belegd op lange term.2)	100	40	50	40	70	50	70	90
- premies levensverz.	30	30	30	30	40	40	40	40
- spaarrekening Rabobank.	40	80	170	100	160	100	230	190
- spaarrek.andere banken	30	10	30	-10	30	20	20	30
- effecten	0	50	20	10	20	50	20	100
Totaal op kapitaalmarkt	200	210	300	170	320	260	380	450
Overige mutaties in liquiditeiten	60	70	60	210	20	-190	300	360

1) Dit zijn bruto-investeringen minus toeneming vreemd vermogen op lange termijn (zie tabel 1.6).

2) Zie noot 2 van tabel 1.6.

Uit deze tabel is af te leiden dat jaarlijks gemiddeld f 290 miljoen wordt aangeboden op de kapitaalmarkt. Een deel hiervan heeft betrekking op beleggingen, die zeer nauw verwant zijn met de agrarische sector, terwijl de belangrijkste post de spaarrekening bij de Rabobank is en de Rabobank is weer de belangrijkste kredietverschaffer van de boer.

Uit tabel 1.6 bleek dat het vreemde vermogen met gemiddeld ruim f 250 miljoen per jaar is toegenomen (= saldo van opgenomen leningen en aflossingen). Mede in aanmerking genomen dat hiervan gemiddeld circa f 40 miljoen van familie is verkregen, kan de conclusie luiden dat de agrarische sector praktisch geheel (direct en indirect) in haar financieringsbehoefte voorziet.

Deze conclusie kan ook worden getrokken als vanuit balansoogpunt de financiering van de landbouw wordt bekeken. De balans wordt uitvoerig in hoofdstuk 2 behandeld. In tabel 1.9 worden alleen die balansposten genoemd die betrekking hebben op aanbod en vraag van financieringsmiddelen.

Tabel 1.9 Aanbod van en vraag naar financieringsmiddelen door landbouwbedrijven groter dan 5 ha (excl. tuinbouw; x 1 mln. gld.)

	Begin 1963	Mei 1968	Mei 1972 1)	Mei 1973 1)
Vorderingen op lange term.	660	440	540	590
Ov. beleggingen buiten bedr.	290	370	520	720
Spaarbanksaldo Rabobanken	800	850	1270	1440
Spaarb.saldo andere banken	240	80	160	230
Courante effecten	350	280	260	400
Totaal op kapitaalmarkt	2340	2020	2750	3380
Leningen (incl.van familie)	2130	3050	4350	4610
Leningen (excl.van familie)	1170	1800	2780	3170

1) De verschillen tussen mei 1972 en mei 1973 komen niet geheel overeen met de laatste kolom van tabel 1.8 vanwege steekproeftoevalligheden.

Het blijkt dat het totale aanbod van financieringsmiddelen van de sector landbouw ongeveer gelijk is aan het beroep dat de landbouw op de kapitaalmarkt doet.

1.3.4 De invloed van overige inkomsten op de besparingen

Uit het voorgaande zou men kunnen concluderen dat de landbouw zich zelf financiert. Een dergelijke conclusie is echter oppervlakkig en voorbarig. Immers op tal van bedrijven wordt veel werk verzet door de boerin en/of door de overige gezinsleden, zonder dat ze daarvoor een loon ontvangen dat vergelijkbaar is met de geldende arbeidslonen.

Voorts moet men bedenken dat in het inkomen een pachtvergoeding begrepen moet zijn voor de onroerende goederen in eigen bezit en een rentevergoeding voor de zelf gefinancierde roerende activa.

In de derde plaats zijn er nog vaak neveninkomsten (opbrengsten van privé-bezittingen, uitkeringen van verzekeringen, kinderbijslag) die bijdragen tot het inkomen en de financieringsmogelijkheden van de landbouwbedrijven.

Kort samengevat kan gesteld worden dat het gezinsinkomen enerzijds bestaat uit de arbeidsopbrengst van de ondernemer (d.i. het inkomen dat de ondernemer weet te verwerven door zijn persoonlijke inzet van arbeid en ondernemerschap) en anderzijds uit

- niet-uitbetaalde loonkosten van gezinsleden;
- niet-uitbetaalde rente- en pachtkosten;
- neveninkomsten.

Welk aandeel deze overige inkomsten in het totaal gezinsinkomen hebben blijkt uit tabel 1.10.

Van het totale gezinsinkomen is gemiddeld 44% uit de z.g. "overige inkomsten" verkregen. Dank zij deze inkomsten kon er in de landbouw zoveel worden gespaard.

Tabel 1.10 Arbeidsopbrengst van de ondernemers en "overige inkomsten" op landbouwbedrijven groter dan 5 ha (excl. tuinbouw; x 1 mln. gld.)

	1968/69	1969/70	1970/71	1971/72	1972/73	Gemidd.
Arb. opbr. van de ondernemer	1450(55)	1620(56)	1200(46)	2080(58)	2620(60)	1790(56)
Niet-uitb. loonk. v. gezinsleden	520(20)	530(18)	560(22)	650(18)	760(18)	600(19)
Niet-uitb. rente- en pachtkosten	250(10)	320(11)	300(11)	440(12)	490(11)	360(11)
Nevenink. (incl. incidentele bedrijfsopbr.)	<u>410(15)</u>	<u>440(15)</u>	<u>540(21)</u>	<u>410(12)</u>	<u>490(11)</u>	<u>460(14)</u>
Totaal gezinsink. (volgens tab. 1.3)	2630(100)	2910(100)	2600(100)	3580(100)	4360(100)	3210(100)

( ) = in procenten van totaal.

Zouden evenwel de boerinnen niet hebben meegewerkt en hadden de overige meewerkende gezinsleden het hun toekomstige loon volledig ontvangen, zou voorts alle berekende rente en pacht betaald moeten worden en waren er geen neveninkomsten, dan zouden de arbeidsopbrengsten van de ondernemers in de betreffende jaren (gemiddeld f 1790 miljoen) na betaling van belasting, slechts weinig voor hun besparingen over laten bij het bestaande peil van de gezinsuitgaven (gemiddeld f 1690 miljoen).

Ten slotte dient nog te worden vermeld dat de financieringsmoeilijkheden zich vooral voordoen bij overneming van een bedrijf. Vooral wanneer grond en gebouwen in eigendom moeten worden verkregen, moet vaak veel geld worden geleend. Naarmate de opvolger het bedrijf korter zelfstandig heeft uitgeoefend, zal hij minder eigen vermogen hebben gevormd en dientengevolge meer vreemd vermogen hebben moeten aantrekken. Er is dan ook een nauwe samenhang tussen de duur van de zelfstandige bedrijfsuitoefening en de omvang van het vreemde vermogen (tabel 1.11).

Tabel 1.11 Duur van zelfstandige bedrijfsuitoefening en vermogensstructuur per 1 mei 1973 (gemiddeld per bedrijf in gld.)

	Duur van de bedrijfsuitoefening		
	korter dan 10 jaar	10-25 jaar	langer dan 25 jaar
Vreemd vermogen	67100	49500	39100
Eigen vermogen	161700	197700	213200
Totaal vermogen	228800	247200	252300
Percentage vreemd vermogen	29	20	15

2. De vermogenspositie van de nederlandse landbouw

2.1 Inleiding

In hoofdstuk 1 is reeds gewezen op het feit dat vrijwel alle statistieken voor de tuinbouw afzonderlijk worden bijgehouden. Als gevolg hiervan is het vaak moeilijk om de gegevens voor de agrarische sector in zijn totaliteit sluitend te krijgen.

In dit hoofdstuk over de vermogenspositie, die aan de hand van balansen zal worden uiteengezet, moet dan ook noodgedwongen worden uitgegaan van afzonderlijke gegevens van de landbouw in enge zin en van afzonderlijke gegevens van de tuinbouw.

Niettemin zal aan het einde van het hoofdstuk getracht worden om groepen gelijksoortige balansposten samen te voegen ten einde een globaal inzicht in de vermogenspositie van de landbouw in ruime zin te verkrijgen.

2.2 Balansen van de landbouw in enge zin

De balansen omvatten de bezittingen (tabel 2.1) en het vermogen (tabel 2.2) van alle bedrijven (exclusief tuinbouwbedrijven) groter dan 5 ha.

De balansen hebben betrekking op de jaren 1963, 1968, 1972 en 1973 en zijn ontleend aan publikaties van het Landbouw-Economisch Instituut.

In 1963 waren een aantal balansen op een eerdere datum afgesloten dan op 30 april. Vandaar in de tabellen 2.1 en 2.2 de omschrijving "begin 1963" en vervolgens "mei 1968, 1972 en 1973".

Uit onderzoeken in 1957 en 1963 is gebleken dat de bedrijven groter dan 5 ha ruim 90% van de kapitaalgoederen van de totale Nederlandse landbouw in enge zin vertegenwoordigden met uitzondering van de post veestapel, waarvan circa 15% voorkwam op bedrijven die kleiner zijn dan 5 ha.

Voorts moet bij de beoordeling van de balansen in aanmerking worden genomen dat de cijfers van 1963 ontleend zijn aan een enquête onder een groep a-select gekozen landbouwbedrijven en de cijfers vanaf 1968 betrekking hebben op steekproefbedrijven die bij het LEI in administratie zijn. Vooral t.a.v. het jaar 1968 bestaan er aanwijzingen dat de steekproef een vertekend beeld geeft. Onder meer zijn te veel jonge boeren in de steekproef opgenomen en is het aandeel van de pacht te groot. Door herweging zijn correcties aangebracht maar een geheel zuiver beeld kon niet worden verkregen.

In tabel 2.1 zijn vier categorieën bezittingen onderscheiden, t.w.:

- kapitaalgoederen in de landbouw

Tabel 2.1 Activa van balansen van landbouwbedrijven groter dan 5 ha (exclusief tuinbouwbedrijven; x 1 miljoen gulden)

	Begin 1963	Mei 1968	Mei 1972	Mei 1973
Kapitaalgoederen in de landbouw:				
- grond in eigendom	4700	5800	6600	8500
- gebouwen in eigendom	2100	4200	4700	5900
- totaal grond en gebouwen in eigendom	6800	10000	11300	14400
- grond gepacht	5500	5700	6100	7600
- gebouwen gepacht	1300	1600	1700	2100
- totaal grond en gebouwen gepacht	6800	7300	7800	9700
- dode inventaris (incl. auto)	1200	1620	1980	2170
- veestapel	2700	3460	5110	6330
- voorraden prod.midd. en veldinventaris	520	340	570	580
Totale waarde van de kapitaalgoederen	18020	22720	26760	33180
Liquiditeiten:				
- voorraden gereed produkt	120	130	90	120
- bedrijfsvorderingen op korte termijn	430	510	770	960
- rekening-courant bij Rabobanken	210	190	380	540
- rekening-courant bij andere banken	50	20	40	60
- spaarbanksaldo bij Rabobanken	800	850	1270	1440
- spaarbanksaldo bij andere banken	240	80	160	230
- courante effecten	350	280	260	400
- kas en giro	150	110	120	150
Totaal aan liquiditeiten	2350	2170	3090	3900
Vorderingen op lange termijn:				
- ledenrekeningen bij coöperaties en deel-				
- neringen in agrarische bedrijven	150	210	320	390
- leningen u/g op lange termijn	510	230	220	200
Totale vorderingen op lange termijn	660	440	540	590
Overige bezittingen buiten het bedrijf				
	290	370	520	720
Balanstotaal	21320	25700	30910	38390

Tabel 2.2 Passiva van balansen van landbouwbedrijven groter dan 5 ha (exclusief tuinbouwbedrijven; x 1 miljoen gulden)

	Begin 1963	Mei 1968	Mei 1972	Mei 1973
Verpachtersvermogen	6800	7300	7800	9700
Vreemd vermogen:				
- leningen van Rabobanken	530	1310	2100	2430
- leningen van andere banken en institutionele beleggers	320	230	240	250
- leningen van familieleden	960	1250	1570	1440
- leningen van ov. particulieren en instell.	280	180	260	240
- ruilverkavelingsverplichtingen e.d.	40	80	180	250
Totaal vreemd vermogen op lange termijn	2130	3050	4350	4610
- rekening-courant bij Rabobanken	90	220	280	270
- rekening-courant bij andere banken	40	10	20	10
- leverancierskrediet	370	370	490	520
- overige bedrijfsschulden	150	110	140	150
Totaal vreemd vermogen op korte termijn	650	710	930	950
Totaal vreemd vermogen	2780	3760	5280	5560
Totaal eigen vermogen	11740	14640	17830	23130
Balanstotaal	21320	25700	30910	38390

- liquiditeiten
- vorderingen op lange termijn
- overige bezittingen buiten het bedrijf.

In tabel 2.2 zijn 3 soorten vermogens onderscheiden t.w.:

- verpachtersvermogen
- vreemd vermogen
- eigen vermogen.

Achtereenvolgens zullen de diverse categorieën bezittingen en vermogens in de aangegeven volgorde worden besproken. Voorts zal worden toegelicht hoe de bedragen die in tabel 2.3 zijn samengevat, moeten worden beoordeeld.

Tabel 2.3 Samenvatting van de balans van landbouwbedrijven groter dan 5 ha (x 1 mld. gld.)

	1963	1968	1972	1973
Kapitaalgoederen	18,0	22,7	26,8	33,2
Liquiditeiten	2,3	2,2	3,1	3,9
Vorderingen op lange termijn	0,7	0,4	0,5	0,6
Overige bezittingen	0,3	0,4	0,5	0,7
Balanstotaal	21,3	25,7	30,9	38,4
Verpachtersvermogen	6,8	7,3	7,8	9,7
vreemd vermogen lange termijn	2,1	3,1	4,4	4,6
vreemd vermogen korte termijn	0,7	0,7	0,9	1,0
Totaal vreemd vermogen	2,8	3,8	5,3	5,6
Eigen vermogen	11,7	14,6	17,8	23,1
Balanstotaal	21,3	25,7	30,9	38,4

2.3 De bezittingen van de landbouw (excl. tuinbouw)

2.3.1 Kapitaalgoederen

Grond en gebouwen

De grond en de gebouwen zijn gewaardeerd op basis van de koopprijzen van pachtvrije boerderijen van meer dan 10 ha volgens de statistiek van de pacht- en koopprijzen van landbouwgronden van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Alleen in 1963 hebben de koopprijzen betrekking op alle verkochte boerderijen (een afzonderlijke statistiek van koopprijzen van pachtvrije boerderijen, ingedeeld naar gebied en oppervlakteklasse, was er niet in 1963).

De waardering van grond en gebouwen is in twee opzichten arbitrair. In de eerste plaats zijn de prijzen gebaseerd op grond-aankopen, die slechts een gering gedeelte (minder dan een half procent) van het landbouwareaal omvatten. Bovendien kan men zich afvragen of de kopers niet voor een belangrijk deel door bijzondere omstandigheden, b.v. hoge uitkeringen bij onteigening, bereid

en in staat waren om meer voor de grond te betalen dan de bedrijfswaarde.

In de tweede plaats is het discutabel of de waardering plaats moet hebben op basis van de koopprijs van pachtvrij land. Dit lijkt voor de grond die landbouwers bezitten om daarop zelf een bedrijf uit te oefenen wel juist. Met betrekking tot het verpachtersvermogen kan men echter stellen dat voor de verpachters de waarde van de grond lager ligt zolang de pachter en zijn opvolgers hun recht tot pachten kunnen laten gelden. Dit betekent dat een deel van het verpachtersvermogen (= totaal grond en gebouwen gepacht; zie tabel 2.2) eigenlijk moet worden beschouwd als de waarde van de rechten die de pachter heeft.

De verkoopprijzen van pachtvrije boerderijen en verpachte boerderijen lopen de laatste jaren steeds verder uiteen. In 1963/1964 waren de verschillen circa 20%; in de jaren 1965 t/m 1970 gemiddeld circa 25%; in 1971/72 ruim 30% en in 1972/73 lagen de verkoopprijzen van verpachte boerderijen zelfs ruim 40% lager dan die van onverpachte boerderijen. Ongetwijfeld hebben het vervallen van de wet op de vervreemding van landbouwgronden op 1 januari 1963, (waardoor een einde kwam aan de prijsbeheersing van landbouwgronden) enerzijds en het handhaven van de bescherming van de pachter (pachtprijsbeheersing, continuatierecht, recht van eerste koop) anderzijds tot deze groter wordende verschillen bijgedragen.

Grond en gebouwen vormen een economische eenheid en worden meestal gezamenlijk verkocht. Een afzonderlijke waardering van gebouwen is daarom moeilijk. Om toch een benadering te krijgen van het gebouwenkapitaal afzonderlijk (zowel in eigendom als in pacht) is uitgegaan van de fiscale waardering van de gebouwen in eigendom. Hieruit resulteerde voor de jaren 1968, 1972 en 1973 een waardeverhouding tussen grond en gebouwen (inclusief de privé-woning) van 2 : 1. Voor het jaar 1963 was echter geen waardering van gebouwen bekend. Voor dit jaar is destijds een verhouding tussen de waarde van de grond en die van gebouwen aangenomen van 3 : 1 (zie LEI-studie no. 57: de financiële positie van de Nederlandse landbouw, begin 1963 en begin 1964). Dit is achteraf gezien een goede schatting geweest gezien het feit dat de grote investeringen in gebouwen vooral na 1963 hebben plaatsgehad.

De waarde van de grond en die van gebouwen (inclusief de privé-woning) was als volgt (zie ook tabel 2.1):

- in 1963: waarde grond f 10200 mln.;waarde gebouwen f 3400 mln.
- in 1968: waarde grond f 11500 mln.;waarde gebouwen f 5800 mln.
- in 1972: waarde grond f 12700 mln.;waarde gebouwen f 6400 mln.
- in 1973: waarde grond f 16100 mln.;waarde gebouwen f 8000 mln.

Op basis van fiscale normen kan de waarde van het woongedeelte van de gebouwen op een derde worden gesteld.

In 1963 was de totale oppervlakte grond 2,1 miljoen ha. Hiervan was 46% in eigendom. De waarde van de grond in eigendom bedroeg dus f 4700 miljoen en die van de grond in pacht f 5500 miljoen.

Het aandeel van de grond in eigendom neemt langzaam toe: in mei 1973 was naar schatting 53% van de grond in eigendom met een geschatte waarde van f 8500 miljoen. De waarde van de gepachte grond bedroeg f 7600 miljoen.

Uit de steekproeven in de diverse jaren blijkt dat de bedrijfsgebouwen voor circa 70% in eigendom zijn en voor 30% worden gepacht. Voor de berekening van de waarde is aangenomen dat de gebouwen in eigendom gemiddeld dezelfde waarde hebben als de gebouwen in pacht. Alleen voor 1963 is (in navolging van LEI-studie 57) een weging toegepast met de bedrijfsoppervlakte die bij de gebouwen hoort waardoor de waarde van gebouwen in eigendom op 63% en die van gebouwen in pacht op 37% van de totale waarde van de gebouwen werd getaxeerd. In de balansen van 1968 en volgende jaren is van deze weging afgezien. In deze jaren is veel in gebouwen geïnvesteerd; ook door pachters op pachtbedrijven (deze z.g. pachtersinvesteringen zijn in de balansen onder de gebouwen in eigendom opgenomen). Als gevolg hiervan kan niet meer worden aangenomen dat de verhouding tussen de waarde van gebouwen in eigendom en die van gepachte gebouwen proportioneel is met de bij deze gebouwen behorende bedrijfsoppervlakte.

Dode inventaris

De waarde van de dode inventaris in 1963 is berekend op basis van een economische levensduur van 10 jaar. De aanschaffingswaarden zijn ontleend aan de jaarlijkse statistiek van investeringen in de landbouw van het CBS over de periode 1953-1963 en met behulp van prijsindexcijfers omgerekend tot het prijspeil 1963. Verder is aangenomen dat op de bedrijven kleiner dan 5 ha, de waarde van de dode inventaris per ha 75% bedroeg van de gemiddelde waarde per ha op alle landbouwbedrijven te zamen.

Voor 1968, 1972 en 1973 is de waarde van de dode inventaris gelijkgesteld aan het saldo van de nieuwwaarde en het totaal van de afschrijvingsbedragen, welke laatste gebaseerd zijn op een vast percentage van de nieuwwaarde. Voor tweedehands aangeschafte machines en werktuigen is een vast percentage van de aanschaffingsprijs als afschrijving berekend. Naar gelang de geschatte levensduur van de diverse werktuigen is 5 tot 20% per jaar afgeschreven. De boekwaarde van de auto en het kleingereedschap zijn in de waarde van de dode inventaris begrepen.

Gedurende de periode dat een bedrijf bij het LEI in administratie is (maximaal 5 jaar) wordt de bestaande inventaris niet met een prijsindex gecorrigeerd. Dit betekent derhalve dat het prijsniveau van de dode inventaris niet geheel actueel is.

Veestapel

De waarde van de veestapel is verkregen door deze te waarderen tegen de gemiddelde marktprijzen in de desbetreffende jaren. In 1963 is de omvang van de veestapel rechtstreeks uit de mei-

telling bepaald. In de jaren 1968, 1972 en 1973 is de omvang van de veestapel vastgesteld op basis van de steekproef van bedrijven die bij het LEI in administratie zijn.

Vorraden produktiemiddelen en veldinventaris

De voorraden produktiemiddelen (brandstoffen en aangekocht en eigen gewonnen veevoer) en de veldinventaris (zaaizaad, pootgoed, meststoffen en bestrijdingsmiddelen) zijn zoveel mogelijk tegen kostprijs gewaardeerd.

2.3.2 Overige bezittingen

Liquiditeiten

Van de liquiditeiten is het spaarbanksaldo de belangrijkste post, gevolgd door kortlopende bedrijfsvorderingen, rekening-courant saldi en effecten (tabel 2.1).

Het verschil in liquiditeiten tussen begin 1963 en mei 1968 zal voor een deel zijn oorzaak hebben in steekproefverschillen. Reeds eerder is erop gewezen dat in 1968 de jonge boeren iets te sterk in de steekproef waren vertegenwoordigd. Ongetwijfeld zal dit in een lager spaarbanksaldo hebben geresulteerd.

Vorderingen op lange termijn

De langlopende vorderingen omvatten ledenrekeningen bij coöperaties, deelnemingen in agrarische bedrijven (b.v. suikerfabrieken, strokartonfabrieken) en leningen u/g inclusief aandelen in onverdeelde boedels.

De leningen u/g bestaan uit leningen aan niet-agrariërs en uit leningen aan agrariërs. Deze laatsten moeten gezien worden als een interne financiering van de sector landbouw; hetzelfde bedrag komt aan de creditzijde van de balans voor onder vreemd vermogen (van familie of van andere particulieren). Deze interne financiering is slechts voor één jaar (1963) bekend. Een vierde deel van het totale bedrag aan uitgeleende gelden ad f 510 miljoen (zie tabel 2.1) bestond uit leningen aan andere agrariërs, t.w. f 105 miljoen aan familieleden en f 25 miljoen aan overige agrariërs.

Overige bezittingen buiten het bedrijf

Deze bezittingen bestaan uit beleggingen van privé-vermogen in grond die voor een deel aan niet-agrariërs is verpacht, uit woningbezit buiten de landbouw en uit beleggingen in nevenbedrijven. Ten opzichte van het balanstotaal zijn deze beleggingen, evenals de vorderingen op lange termijn, van ondergeschikte betekenis. Slechts 1 à 2% (te zamen met de vorderingen op lange termijn 3 à 5%) van het balanstotaal heeft betrekking op deze bezittingen.

2.4 Het vermogen van de landbouw (excl. tuinbouw)

2.4.1 Verpachtersvermogen

Het verpachtersvermogen is uiteraard direct afhankelijk van

de waardering van de grond en de gebouwen die door de agrariërs zijn gepacht. De stijging van de grondprijzen (vooral in 1972 en 1973) had derhalve ook een stijging van het verpachtersvermogen tot gevolg al werd deze stijging geremd door het feit dat een groter aandeel van de grond in eigendom werd verkregen.

Het verpachtersvermogen bedroeg in de onderzochte jaren 32% (1963), 28% (1968), 25% (1972) en 25% (1973).

Een deel van het verpachtersvermogen is evenwel eigen vermogen van de sector landbouw, nl. dat deel dat betrekking heeft op grond en gebouwen die door agrariërs aan andere agrariërs worden verpacht. In 1963 had dit deel een waarde van f 650 miljoen (9% van het totale verpachtersvermogen). Hoe groot dit aandeel in latere jaren was is niet bekend.

De betaalde pacht (dat zijn in feite de kosten van het verpachtersvermogen) was in het boekjaar 1962/63 f 175 miljoen en is geleidelijk opgelopen tot f 255 miljoen in 1972/73. Deze pachtkosten bedroegen 2,6% van het verpachtersvermogen.

2.4.2 Vreemd vermogen

Vreemd vermogen op lange termijn

Onder vreemd vermogen op lange termijn vallen alle leningen die voor langer dan 1 jaar zijn aangegaan. Deze leningen zijn gegroepeerd in 5 rubrieken (zie tabel 2.4).

Tabel 2.4 Verloop van de uitstaande leningen op lange termijn (x 1 mln.gld.)

Leningen van:	1963	1968	1972	1973	1973 1)	1974 1)
Rabobanken 2)	530	1310	2100	2430	2360	2870
Andere banken + institutionele beleggers 3)	320	230	240	250	280	330
Familieleden 4)	960	1250	1570	1440	1470	1440
Overige part. + instellingen 5)	280	180	260	240	240	210
Ruilverkavelingsverplichtingen e.d. 6)	40	80	180	250	220	170
Totaal	2130	3050	4350	4610	4570	5020

In procenten:						
Rabobanken	25	43	48	53	52	57
Andere banken + instit. beleggers	15	7	6	5	6	7
Familieleden	45	41	36	31	32	29
Overige part. + instellingen	13	6	6	5	5	4
Ruilverkav.verplichtingen e.d.	2	3	4	6	5	3
Totaal	100	100	100	100	100	100

1) Zie noot 3 van tabel 1.3.

2) Incl. kredieten voor langer dan 1 jaar.

3) Dit zijn niet-Rabobanken, verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen.

4) Alle verwanten tot en met de 3e graad.

5) Anderen dan familie en institutionele beleggers.

6) Gekapitaliseerde lasten (t.b.v. de overheid).

Uit tabel 2.4 komt duidelijk naar voren dat het aandeel van de Rabobanken in de kredietverlening op lange termijn sterk is toegenomen (25% in 1963; 57% in 1974).

De leningen van familieleden zijn in absolute bedragen tot 1972 nog toegenomen, maar het aandeel daalde van 45% (in 1963) naar 29% (in 1974).

De splitsing tussen leningen van andere banken en leningen van institutionele beleggers (voornamelijk verzekeringsmaatschappijen) is alleen voor 1963 bekend. In dit jaar had 60% betrekking op andere banken en derhalve 40% op institutionele beleggers.

Vreemd vermogen op korte termijn

Hieronder vallen alle schulden die binnen een jaar worden afgelost. Ze zijn in vier groepen ingedeeld (tabel 2.2). Uit deze tabel blijkt dat van het vreemde vermogen op korte termijn (f 650 miljoen in 1963; f 950 miljoen in 1973) meer dan de helft uit leverancierskrediet bestaat. De rekening-courantkredieten van de Rabobanken zijn het meeste toegenomen (in 1963 f 90 miljoen; in 1973 f 270 miljoen).

Het vreemde vermogen op korte termijn bedroeg in de onderzochte jaren 23% (1963), 19% (1968), 18% (1972) en 17% (1973) van het totale vreemde vermogen.

Ten opzichte van het totaal aan liquiditeiten bedroegen de kortlopende schulden 28% (1963), 33% (1968), 30% (1972) en 24% (1973). Hieruit blijkt dat er een groot overschot aan liquide en vlottende middelen in de sector landbouw is.

Kosten van het vreemde vermogen

De kosten van het vreemde vermogen omvatten de betaalde rente van langlopende en kortlopende leningen en van bedrijfsschulden alsmede de kosten van het afsluiten van leningen.

In de onderzochte jaren was de betaalde rente (in procenten) lager dan de marktrente in de desbetreffende jaren, a.g.v. het feit dat in vele gevallen leningen van familieleden tegen een lagere rente werden verkregen dan de marktrente en doordat de rente van bestaande leningen niet onmiddellijk werd aangepast aan de stijgende marktrente. Voorts wordt voor kortlopende bedrijfsschulden (met uitzondering van rekening-courant-kredieten) veelal geen rente in rekening gebracht. De ontwikkeling van de totale rentekosten blijkt uit tabel 2.5.

Tabel 2.5 Ontwikkeling van de betaalde rentekosten (x 1 miljoen gld.)

	1963	1968	1972	1973
Betaalde rentekosten	83	165	306	340
Totaal vreemd vermogen	2780	3760	5280	5560
Rentekosten in procenten van het vreemd vermogen	3	4,4	5,8	6,1

Een overzicht van de banktarieven voor financieringen is opgenomen in hoofdstuk 4.

2.4.3 Eigen vermogen

De omvang van het eigen vermogen wordt uiteraard in grote mate bepaald door de waardering van de kapitaalgoederen die in eigendom zijn. Vooral de in de laatste jaren gestegen grondprijzen heeft een toeneming van het eigen vermogen tot gevolg gehad. Zo was in 1973 de waarde van de grond in eigendom naar schatting f 8,5 miljard tegenover f 6,6 miljard in 1972, een stijging van f 1,9 miljard. De aangekochte grond kan in deze periode geschat worden op f 0,4 miljard, zodat van de toeneming van het eigen vermogen met f 5,3 miljard (f 17,8 miljard in 1972 t.o.v. f 23,1 miljard in 1973; zie tabel 2.2) f 1,5 miljard het gevolg was van waardestijging van de grond.

Het aandeel van het eigen vermogen in het balanstotaal is in de onderzochte jaren weinig veranderd (tabel 2.6).

Tabel 2.6 Vermogensstructuur in de landbouw (exclusief tuinbouw; in %)

	Begin 1963	Mei 1968	Mei 1972	Mei 1973
Verpachtersvermogen	32	28	25	25
Vreemd vermogen	13	15	17	15
Eigen vermogen	<u>55</u>	<u>57</u>	<u>58</u>	<u>60</u>
Balanstotaal	100	100	100	100
Eigen vermogen in % van eigen + vreemd vermogen	81	80	77	81

Reeds eerder is opgemerkt dat in 1963 9% van het verpachtersvermogen eigen vermogen van de sector landbouw was. Dit was bijna 3% van het totale vermogen. Aannemende dat dit aandeel in latere jaren niet is veranderd, dan is het eigen vermogen van de sector landbouw dus circa 3% hoger dan de in tabel 2.6 vermelde percentages eigen vermogen.

Ook een deel van het vreemde vermogen heeft betrekking op leningen tussen agrariërs onderling. Bij de bespreking van de leningen u/g is hier reeds aandacht aan geschonken. Dit deel vreemd vermogen dat vanuit de sector landbouw gezien eigen vermogen is, bedraagt naar schatting 0,5-1% van het balanstotaal. Deze correcties t.a.v. verpachtersvermogen en vreemd vermogen in aanmerking nemend, kan worden gecijferd dat de sector landbouw zelf ruim 60% van haar totale vermogensbehoefte financiert.

Voor de beoordeling van het eigen vermogen moet voorts rekening worden gehouden met de nog openstaande fiscale verplichtingen, die eigenlijk in mindering moeten worden gebracht op het eigen vermogen, zoals de nog verschuldigde belasting over afgelopen perioden, doch ook de latente fiscale claim op het verschil tussen de waardering in de fiscale balans en de liquidatiewaarde van de activa (exclusief landbouwgrond). In feite zijn de bedrijven dus voor een deel gefinancierd met belastinggelden, die nog in het eigen vermogen zijn begrepen omdat de omvang van deze gelden niet is vast te stellen. Alleen voor 1963 was bekend dat f 75 miljoen was

verschuldigd aan persoonlijke belasting (ontvangen maar nog niet betaalde belastingaanslagen). Op een eigen vermogen van f 11,7 miljard was dit dus slechts 0,6%. De latente fiscale claim zal een hoger percentage van het eigen vermogen uitmaken, maar dit is zelfs niet bij benadering vast te stellen.

2.4.4 Verschillen tussen eigendomsbedrijven en pachtbedrijven

De verschillen tussen de balansen van eigendomsbedrijven en die van pachtbedrijven zijn tot uitdrukking gebracht in tabel 2.7

Tabel 2.7 Balansen van landbouwbedrijven groter dan 5 ha per 1 mei 1973 ingedeeld naar eigendomsbedrijven en pachtbedrijven

Aantal bedrijven	Alle bedrijven		Eigendomsbedr. 1)		Pachtbedrijven 1)	
	105800		64600		41200	
	f l mld.	(%)	f l mld.	(%)	f l mld.	(%)
ACTIVA						
- grond en geb.in eigend.	14,4	(37)	12,5	(55)	1,9	(12)
- grond en geb. gepacht	9,7	(25)	1,8	(8)	7,9	(51)
- ov. kapitaalgoederen	9,1	(24)	5,6	(25)	3,5	(22)
- liquiditeiten	3,9	(10)	2,1	(9)	1,8	(12)
- vorderingen op lange termijn	0,6	(2)	0,3	(1)	0,3	(2)
- overige bezittingen	0,7	(2)	0,5	(2)	0,2	(1)
Balanstotaal	38,4	(100)	22,8	(100)	15,6	(100)
PASSIVA						
- verpachtersvermogen	9,7	(25)	1,8	(8)	7,9	(51)
- vr.verm.op lange term.	4,6	(12)	3,6	(16)	1,0	(6)
- vr.verm.op korte term.	1,0	(3)	0,6	(2)	0,4	(3)
- eigen vermogen	23,1	(60)	16,8	(74)	6,3	(40)
Balanstotaal	38,4	(100)	22,8	(100)	15,6	(100)
GEMIDDELD PER BEDRIJF						
Bedrijfsoppervlakte	19,0 ha		17,3 ha		21,5 ha	
ACTIVA (gem.per bedrijf)	in guldens		in guldens		in guldens	
- grond en geb.in eigend.	136100		193500		46100	
- grond en geb. gepacht	91700		27900		191700	
- ov. kapitaalgoederen	86000		86700		84900	
- liquiditeiten	36900		32500		43700	
- vorderingen op lange term.	5700		4600		7300	
- overige bezittingen	6600		7700		4900	
Balanstotaal	363000		352900		378600	
PASSIVA (gem.per bedrijf)						
- verpachtersvermogen	91700		27900		191700	
- vr.verm.op lange termijn	43500		55700		24300	
- vr.verm.op korte termijn	9500		9300		9700	
- eigen vermogen	218300		260000		152900	
Balanstotaal	363000		352900		378600	

1) Eigendomsbedrijven zijn bedrijven waarvan twee derde of meer van de cultuurgrond in eigendom van de ondernemer is of bedrijven, waarvan de gebouwen en tenminste een derde van de cultuurgrond eigendom van de ondernemer zijn. Alle andere bedrijven zijn pachtbedrijven.

waarin tevens de gemiddelde balansen per bedrijf zijn vermeld.

Op eigendomsbedrijven betreft 55% van de activa grond en gebouwen in eigendom; de waarde hiervan is gemiddeld f 193500,- per bedrijf. Op pachtbedrijven heeft 51% van de activa betrekking op gepachte grond en gebouwen (= verpachtersvermogen); de waarde hiervan is gemiddeld f 191700,- per bedrijf.

Op eigendomsbedrijven is 74% van de activa gefinancierd met eigen vermogen en op pachtbedrijven is dit 40%. Het eigen vermogen bedraagt gemiddeld op eigendomsbedrijven f 260100,- en op pachtbedrijven f 152900,-.

Ondernemers op eigendomsbedrijven hebben gemiddeld f 65000,- vreemd vermogen aangetrokken en die op pachtbedrijven f 34000,-. Dit is resp. 18% en 9% van de totale vermogensbehoefte.

2.4.5 Inkomens- en vermogenspositie op eigendoms- en pachtbedrijven

De inkomenspositie op gezinsbedrijven - en dat zijn verreweg de meeste landbouwbedrijven - is niet alleen afhankelijk van het resultaat dat de boer met de uitoefening van zijn bedrijf heeft verkregen, maar ook van de vermogenspositie en van de inkomensvorming en inkomensbesteding zowel van de boer als van zijn gezinsleden (zie 1.3.4).

Een duidelijk verschil in inkomenspositie tussen een eigendomsbedrijf en een pachtbedrijf is er niet. Dit kan worden aangetoond aan de hand van twee schema's betreffende de inkomensvorming en inkomensbesteding in het boekjaar 1973/74. Schema I heeft betrekking op het gemiddelde eigendomsbedrijf en schema II op het gemiddelde pachtbedrijf 1).

De cijfers zijn gebaseerd op een steekproef van 719 bedrijven die groter zijn dan 5 ha en tevens minstens 40 sbe 2) omvatten. Ze vertegenwoordigden in het boekjaar 1973/74 55800 eigendomsbedrijven en 36100 pachtbedrijven.

Het bovenstuk van het schema geeft weer hoe de inkomensvorming en inkomensbesteding in het betreffende boekjaar is geweest en hoe de toeneming van het eigen vermogen tot stand is gekomen. Het middenstuk geeft aan hoe de vermogenstoename is besteed en het onderste deel van het schema laat zien hoe de investeringen gefinancierd zijn.

De grote betekenis van de z.g. "overige inkomsten" - bestaande uit: 1. niet betaalde rente en pacht, 2. niet uitbetaald loon van boerin en overige gezinsleden, 3. neveninkomsten en 4. incidentele bedrijfsontvangsten - komt in de schema's duidelijk naar voren: hoewel op de eigendomsbedrijven een bedrijfseconomisch ver-

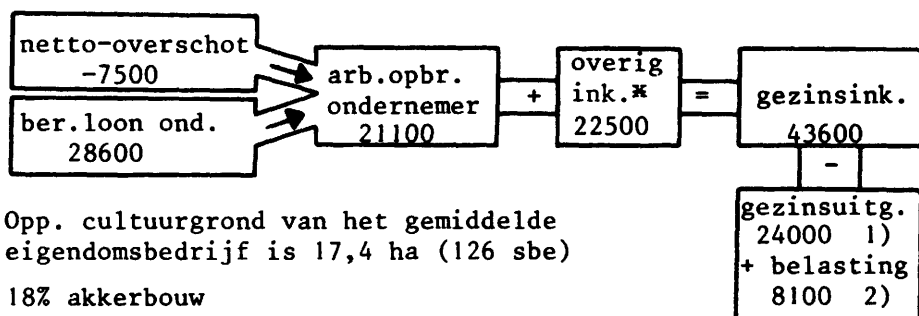
---

1) De definitie van "eigendomsbedrijf" resp. "pachtbedrijf" is vermeld in noot 1 van tabel 2.7. Er is ook hier geen sprake van een zuiver eigendomsbedrijf en een zuiver pachtbedrijf.

2) Voor definitie van een sbe zie noot 3, tabel 1.3.

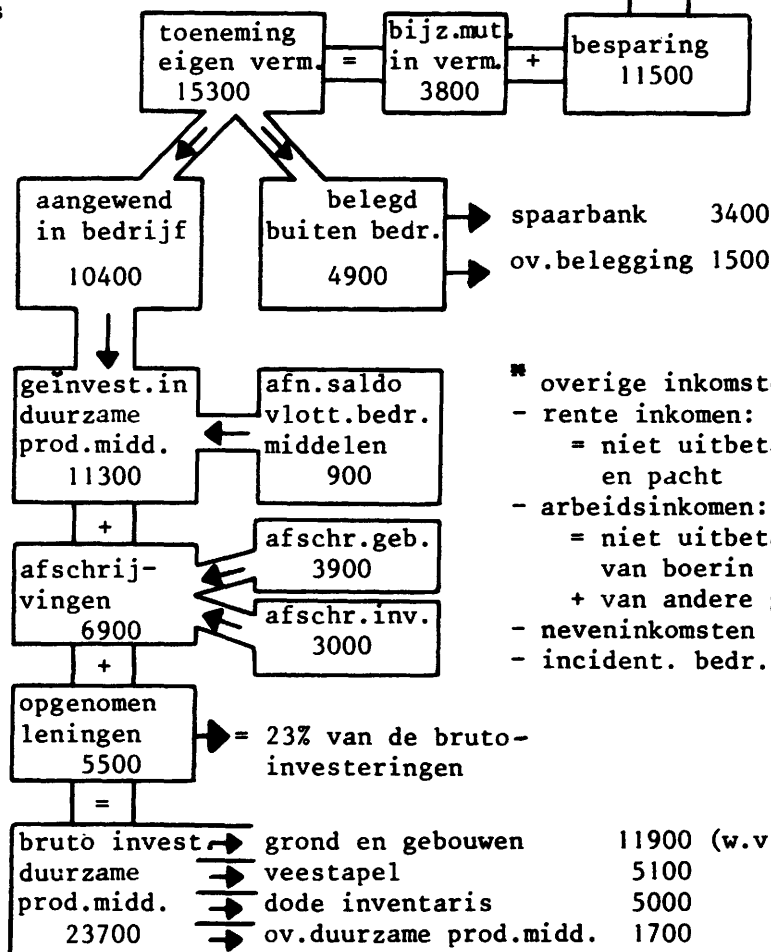
SCHEMA I

Overzicht van de inkomensvorming, de inkomensbesteding en de financiering van de investeringen op het gemiddelde eigendomsbedrijf (groter dan 5 ha en meer dan 40 sbe) in het boekjaar 1973/74 (in gulden)

Opp. cultuurgrond van het gemiddelde eigendomsbedrijf is 17,4 ha (126 sbe)

- 18% akkerbouw
- 67% rundvee
- 13% varkens
- 2% kippen

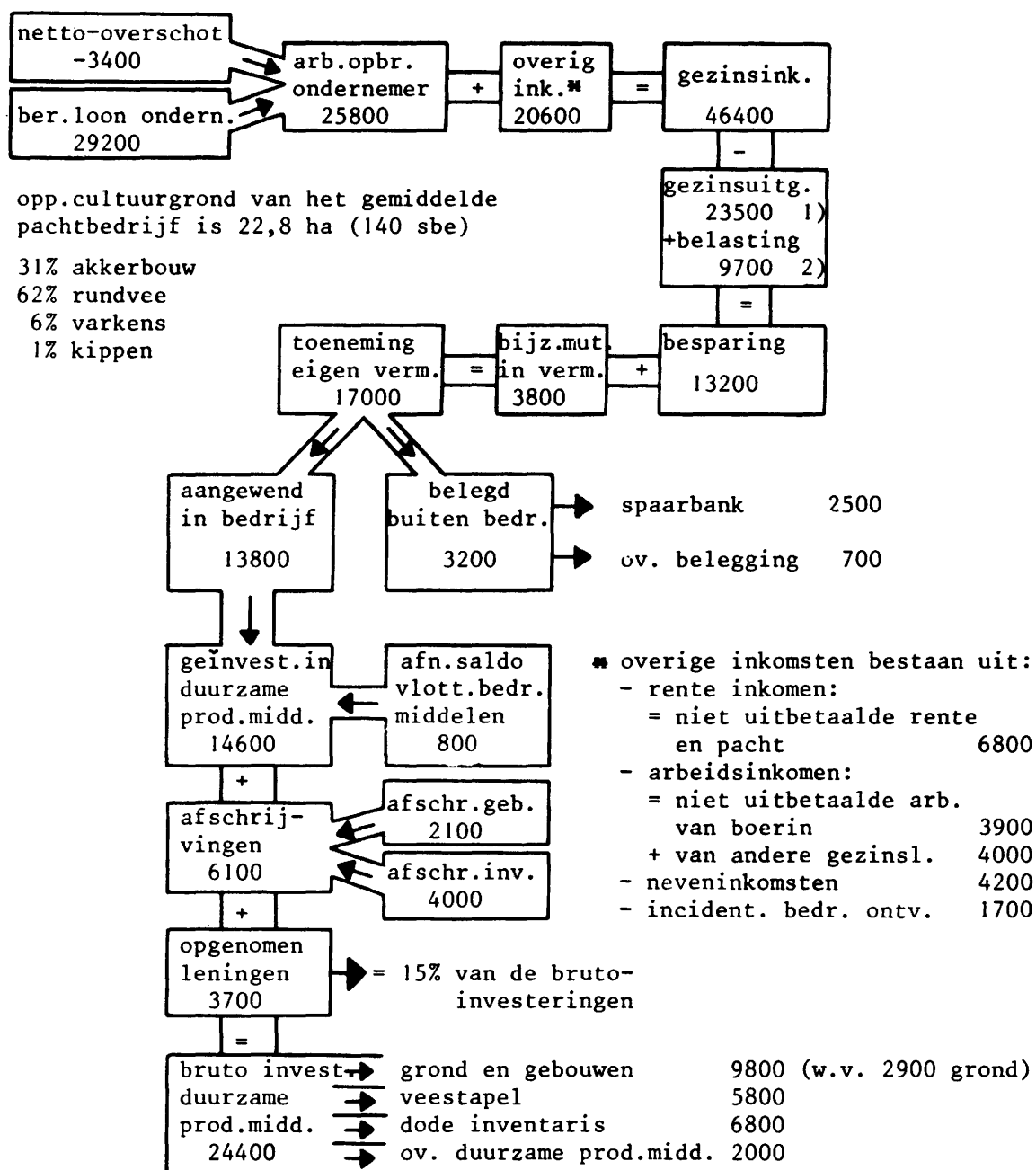
* overige inkomsten bestaan uit:

- rente inkomen:
= niet uitbetaalde rente en pacht 5700
- arbeidsinkomen:
= niet uitbetaalde arbeid van boerin 5100
+ van andere gezinsl. 6100
- neveninkomsten 4700
- incident. bedr. ontv. 900

1) waarvan 700 betaald loon aan gezinsleden.
2) waarvan 3000 premies volksverzekeringen.

SCHEMA II

Overzicht van de inkomensvorming, de inkomensbesteding en de financiering van de investeringen op het gemiddelde pachtbedrijf (groter dan 5 ha en meer dan 40 sbe) in het boekjaar 1973/74 (in gulden)

1) waarvan 900 betaald loon aan gezinsleden.
2) waarvan 3100 premies volksverzekeringen.

lies werd geleden van f 7500,- bedroeg het gezinsinkomen gemiddeld f 43600,- en werd f 11500,- gespaard. Dit was alleen mogelijk door de "overige inkomsten" ten bedrage van f 22500,-. Op de pachtbedrijven was het beeld weinig anders: verlies f 3400,-; gezinsinkomen f 46400,-; besparingen f 13200,- en "overige inkomsten" f 20600,-.

Wat de samenstelling van de "overige inkomsten" betreft was het niet-uitbetaalde loon van gezinsleden op eigendomsbedrijven hoger dan op pachtbedrijven.

Het renteinkomen, dat op pachtbedrijven hoger is dan op eigendomsbedrijven, bestaat op pachtbedrijven vrijwel uitsluitend uit niet-uitbetaalde rente en op eigendomsbedrijven tevens uit niet-uitbetaalde pacht, omdat op deze bedrijven als kosten van grond en gebouwen een pachtnorm is gehanteerd.

De toeneming van het eigen vermogen is veroorzaakt door de besparingen en door bijzondere mutaties in het vermogen, waarvan ontvangen erfenissen en schenkingen de belangrijkste zijn 1).

Uit de schema's blijkt voorts dat zowel door eigenaars als door pachters een deel van de toeneming van het eigen vermogen buiten het bedrijf is belegd, maar dat het grootste deel is aangewend in het bedrijf om de investeringen in grond, gebouwen, vee en werktuigen enz. te financieren. Tevens blijkt dat zowel op eigendomsbedrijven als op pachtbedrijven het saldo van de vlottende middelen is afgenomen.

Ten slotte komt duidelijk tot uiting dat zelffinanciering zowel op eigendomsbedrijven als op pachtbedrijven van grote betekenis is: van de bruto-investeringen ten bedrage van f 23700,- op eigendomsbedrijven en van f 24400,- op pachtbedrijven is 77% resp. 85% uit eigen middelen gefinancierd.

2.5 Bezittingen en vermogen van de tuinbouw

2.5.1 Oppervlakte tuinbouw en aantal tuinbouwbedrijven

Voor dit gedeelte van de agrarische sector staan alleen voor het jaar 1973, toen voor het eerst een geaggregeerde balans van de sector glastuinbouw op basis van steekproefbedrijven is gemaakt, gedetailleerde gegevens ter beschikking. Voor voorgaande jaren ligt het moeilijker als gevolg van het feit dat de bestaande bronnen vrijwel uitsluitend betrekking hebben op bepaalde tuinbouwgebieden en dat het onderzoek in de tuinbouw toegespitst is op het analyseren van gemiddelden per bedrijf per streek en niet op het verkrijgen van globale gegevens voor die streek, laat staan voor het gehele land.

De oppervlakte van de bedrijven waarvan het bedrijfshoofd als hoofdberoep de tuinbouw uitoefent en waarop de arbeidsbehoefte ten minste 50 sbe bedraagt, is alleen bekend voor 1959, 1965 en 1970. Door middel van inter- en extrapolatie is de oppervlakte in 1963, 1968 en 1972 benaderd (tabel 2.8).

---

1) Vermogenstoename door prijsstijging is hier buiten beschouwing gelaten.

Tabel 2.8 Oppervlakte grond in gebruik op bedrijven met hoofdberoep tuinder (x 1000 ha)

Jaar	Alle bedrijven	Bedrijven meer dan 10 sbe	Bedrijven meer dan 50 sbe		
			totaal 2)	tuinbouw onder glas	tuinbouw open grond
1959	80,6 1)	79,4	71,1		
1960	} interpolatie	80,4	71,9		
1961		81,3	72,7		
1962		82,2	73,6		
1963		83,1	74,4	5,5	68,9
1964		84,0	75,2	5,8	69,4
1965	86,1 1)	84,9 1)	76,0	6,1	69,9
1966	} interpolatie	85,1	76,1	6,4	69,7
1967		85,2	76,2	6,6	69,6
1968		85,3	76,3	6,8	69,5
1969		85,4	76,4	6,9	69,5
1970		85,5 1)	76,5	7,0	69,5
1971	} extrapolatie	85,6	76,6	7,1	69,5
1972		85,8	76,8	7,2	69,6
1973		85,9	76,9	7,3	69,6

1) Telling CBS.

2) Voorgaande kolom verminderd met 10,5%; dit percentage is gebaseerd op gegevens van 1971.

Het aantal tuinbouwbedrijven in gebruik bij degenen met hoofdberoep tuinder en met een arbeidsbehoefte boven 50 sbe is voor de jaren 1969, 1971, 1972 en 1973 bekend (bron CBS). De aantallen in de jaren 1963 en 1968 zijn via extrapolatie benaderd (tabel 2.9).

Tabel 2.9 Aantal tuinbouwbedrijven met hoofdberoep tuinder

	Totaal aantal	Bedrijven minder dan 50 sbe	Bedrijven meer dan 50 sbe
1963 1)			26000
1968 1)			25200
1969	31400	6500	24900
1970 2)			25000
1971	36700	11300	25400
1972	34800	10000	24800
1973	33600	8900	24700

1) Extrapolatie. 2) Interpolatie.

Alleen voor de jaren 1959 en 1969 is bekend hoeveel grond er bij de tuinders in eigendom is en hoe groot de gepachte oppervlakte is. De verhouding eigen grond - pachtgrond van grondgebruikers

met hoofdberoep tuinder, was in deze jaren 55,3-44,7 resp. 60,7-39,3.

Door inter- en extrapolatie is de eigendom-pachtverhouding in de jaren 1963, 1968, 1972 en 1973 als volgt geraamd:

1963	58% eigendom,	42% gepacht;
1968	62% eigendom,	38% gepacht;
1972	64% eigendom,	36% gepacht;
1973	64,5% eigendom,	35,5% gepacht.

2.5.2 Waarde van de grond en gebouwen in de tuinbouw

Op basis van de oppervlakte tuinbouwgrond, verkoopprijzen van los tuinland en de verhouding eigendom-pacht, is de waarde van de tuinbouwgrond in eigendom en die van de gepachte grond berekend (tabel 2.10).

Tabel 2.10 Waarde van de tuinbouwgrond

	Oppervlakte (in 1000 ha)	Prijs per ha (in gld.) 1)	Waarde (x 1 mln.gld.)		
			totaal	eigen	pacht
1963	74,4	9000	670	390	280
1968	76,3	18490	1410	870	540
1972	76,8	22780	1750	1120	630
1973	76,9	24010	1850	1190	660

1) Bron CBS.

Het schatten van de waarde van de gebouwen levert grote moeilijkheden op. Bijna alle publikaties over de tuinbouw kennen alleen het verzamelbegrip "slijtende duurzame activa". Dit begrip omvat gebouwen (soms ook woningen), kassen, verwarmingsinstallaties, machines, gereedschap enz. Een onderverdeling wordt echter maar voor enkele gebieden gegeven, o.a. voor Aalsmeer e.o., waar de waarde van de bedrijfsgebouwen voor f 5900,- gemiddeld per bedrijf op de balans van begin 1966 voorkomt. In het algemeen zal de waarde van de bedrijfsgebouwen in de tuinbouw veel geringer zijn dan in de akkerbouw of veeteelt. Op tuinbouwbedrijven gaat het in de meeste gevallen om opslagplaatsen van betrekkelijk geringe omvang. Op grond hiervan en op het voor Aalsmeer gevonden bedrag, kan de waarde van de bedrijfsgebouwen in 1963 gesteld worden op f 5000,- per bedrijf. Voor alle bedrijven samen is dat 130 miljoen gulden. Niet bekend is echter welk gedeelte daarvan is gepacht. Aangenomen is dat deze gebouwen eigendom van de ondernemer zijn en dat de capaciteit van de gebouwen niet is gewijzigd. De ontwikkeling van de waarde van bedrijfsgebouwen is benaderd door de index van de bouwkosten van nieuwbouwwoningen (voor materialen en lonen) te volgen. Op grond van deze uitgangspunten is de waarde van de bedrijfsgebouwen in de tuinbouw als volgt benaderd:

- 1963 f 130 miljoen;
- 1968 f 180 miljoen;
- 1972 f 290 miljoen;
- 1973 f 380 miljoen.

De waarde van de woningen is apart geraamd, daar de woning bij tuindersbedrijven in de regel los van de bedrijfsgebouwen staat. Op grond van de gemiddelde waarde van tuinderswoningen in het Zuidhollands Glasdistrict, Aalsmeer en de Bloembollenstreek in diverse jaren is de waarde geschat van de woningen van alle tuinbouwbedrijven in de jaren van onderzoek (tabel 2.11). Evenals in de landbouw in enge zin is aangenomen dat het percentage gehuurde woningen geringer is dan het aandeel van de gepachte grond in de totale oppervlakte tuinbouwgrond. Er is verondersteld dat 10% van de woningen gehuurd is.

Tabel 2.11 Totale waarde van de woningen van tuinders

	Aantal bedrijven	Waarde woning (geschat)	Waarde (x 1 mln.gld.)		
			totaal	eigen	pacht
Begin 1963	26000	f 22000	570	510	60
Begin 1968	25200	f 30000	760	680	80
Begin 1972	24800	f 50000	1240	1120	120
Begin 1973	24700	f 58000	1430	1290	140

De totale waarde van de grond en gebouwen in de tuinbouw blijkt uit tabel 2.12.

Tabel 2.12 Waarde van grond en gebouwen van tuinders (x 1 miljoen gld.)

	1963	1968	1972	1973
Grond in eigendom	390	870	1120	1190
Bedr.gebouwen in eigendom	130	180	290	380
Woningen in eigendom	510	680	1120	1290
Totaal in eigendom	1030	1730	2530	2860
Gepachte grond	280	540	630	660
Gehuurde woningen	60	80	120	140
Totaal gepacht	340	620	750	800
Totaal grond en gebouwen	1370	2350	3280	3660

2.5.3 Totaal van bezittingen en vermogen in de tuinbouwsector

Met behulp van de waarde van grond en gebouwen in tabel 2.12 en de berekende waarde van de overige bezittingen en het vreemde vermogen - op basis van LEI-onderzoekingen - zijn de balansen van de sector tuinbouw samengesteld (tabel 2.13).

Aangezien de LEI-onderzoekingen naar de omvang van de activa en het vreemde vermogen in de tuinbouw betrekking hebben op een

Tabel 2.13 Balansen van tuinbouwbedrijven (x 1 miljoen gld.)

	Bedrijven met meer dan 50 sbe			Bedrijven met
	januari '63	januari '68	januari '72	meer dan 60 sbe december 1973
ACTIVA				
Kapitaalgoederen:				
- grond in eigendom	390	870	1120	1160
- gebouwen in eigend.	<u>640</u>	<u>860</u>	<u>1410</u>	<u>1870</u>
- totaal grond en geb. in eigendom	1030	1730	2530	3030
- grond gepacht	280	540	630	660
- gebouwen gepacht	<u>60</u>	<u>80</u>	<u>120</u>	<u>140</u>
- totaal grond en geb. gepacht	340	620	750	800
- ov. kapitaalgoederen	<u>1340</u>	<u>1980</u>	<u>2940</u>	<u>3160</u>
Totale waarde van de kapitaalgoederen	2710	4330	6220	6990
Liquiditeiten en be- leggingen	<u>760</u>	<u>970</u>	<u>1470</u>	<u>1450</u>
Balanstotaal	<u>3470</u>	<u>5300</u>	<u>7690</u>	<u>8440</u>
PASSIVA				
Verpachtersvermogen	340	620	750	800
Vreemd vermogen:				
- leningen v. Rabobank.	360	680	1150	1120
- leningen van andere banken en instit. beleggers 1)	50	130	70	120
- leningen v. familie	150	240	420	340
- leningen v. ov. partic.	<u>60</u>	<u>40</u>	<u>40</u>	<u>40</u>
Totaal vreemd vermogen op lange termijn	620	1090	1680	1620
- rek. crt. v. Rabobanken	60	140	210	220
- ov. kort krediet	<u>140</u>	<u>150</u>	<u>240</u>	<u>340</u>
Totaal vreemd vermogen op korte termijn	200	290	450	560
Totaal vreemd vermogen	820	1380	2130	2180
Totaal eigen vermogen	<u>2310</u>	<u>3300</u>	<u>4810</u>	<u>5460</u>
Balanstotaal	<u>3470</u>	<u>5300</u>	<u>7690</u>	<u>8440</u>

1) Bij deze post speelt de steekproeftoevalligheid een grote rol, omdat deze post op weinig bedrijven voorkomt.

beperkt aantal tuinbouwgebieden, was het slechts mogelijk om m.b. v. veel veronderstellingen geaggregeerde cijfers voor de activa en het vreemde vermogen van de sector tuinbouw te berekenen.

Voor 1963 hebben de LEI-verslagen 113 en 137 hiervoor als uitgangspunt gediend. Op basis van in deze verslagen vermelde steekproefpercentages en de gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de onderzochte bedrijven, zijn geaggregeerde cijfers voor de overige activa en het vreemde vermogen berekend.

De cijfers van 1968 zijn - noodgedwongen - gebaseerd op LEI-

onderzoekingen die betrekking hebben op 1966, omdat er voor 1968 onvoldoende gegevens ter beschikking stonden. De stijging van de waarde van de activa en van het vreemde vermogen in het Zuidhollands Glasdistrict in de periode 1966-1968 is gebruikt om de waarde van de overige bezittingen en het vreemde vermogen van de sector tuinbouw in 1968 vast te stellen.

Voor het totaal van bezittingen en vermogen in 1972 is uitgegaan van de voor dat jaar onderzochte bedrijfstypen in de verschillende gebieden. De gemiddelde balanscijfers per bedrijfstype zijn vermenigvuldigd met het aantal bedrijven per type volgens de landbouwtelling van mei 1972. Voor de verdeling van het geïnvesteerde vermogen over kapitaalgoederen enerzijds en liquiditeiten en leningen u/g anderzijds, is uitgegaan van de in 1963 en 1968 bestaande verhouding van 2 : 1.

Voor de vaststelling van de balans van de sector tuinbouw per 31 december 1973 is gebruik gemaakt van een a-selecte steekproef uit alle tuinbouwbedrijven groter dan 60 sbe. Voor de totale glastuinbouw is de balans opgesteld via een aggregatiemodel. Voor de overige tuinbouw is de geaggregeerde balans berekend door gemiddelde balansen per type tuinbouwbedrijven te vermenigvuldigen met de aantallen bedrijven in de diverse groepen. Voor de waarde van gepachte grond en gebouwen is uitgegaan van tabel 2.12.

Ten aanzien van het balanstotaal van tuinbouwbedrijven kan worden opgemerkt dat het aandeel eigen vermogen in de onderzochte jaren weinig is veranderd. Tabel 2.14 geeft hiervan een overzicht.

Tabel 2.14 Vermogensstructuur in de tuinbouw (in procenten)

	Jan. 1963 1)	Jan. 1968 1)	Jan. 1972 1)	Dec. 1973 2)
Verpachtersvermogen	10	12	10	9
Vreemd vermogen	24	26	28	26
Eigen vermogen	66	62	62	65
Balanstotaal	100	100	100	100
Eigen vermogen in % v. eigen+vreemd verm.	74	71	69	71

1) Op bedrijven met meer dan 50 sbe.

2) Op bedrijven met meer dan 60 sbe.

2.6 De totale vermogenspositie van land- en tuinbouw

Ten einde een volledig inzicht te krijgen in de vermogenspositie van de Nederlandse landbouw zijn in tabel 2.15 gelijksoortige balansposten van de sector landbouw in enge zin en van de sector tuinbouw samengevoegd. Hierbij is tevens een schatting gemaakt van de activa en passiva van de landbouwbedrijven die kleiner zijn dan 5 ha en van de tuinbouwbedrijven die kleiner zijn dan 50 sbe

Tabel 2.15 Balans van de totale Nederlandse land- en tuinbouw (x 1 mld.gld.)

	Ultimo 1963	Ultimo 1968	Ultimo 1972	Ultimo 1973
ACTIVA				
grond en geb.in eigendom	9,2	13,1	17,2	19,4
grond en geb. gepacht	7,7	8,4	10,3	11,5
overige kapitaalgoederen	6,5	8,7	12,7	14,0
liquiditeiten en belegg.	4,4	4,6	6,9	7,6
Balanstotaal	27,8	34,8	47,1	52,5
PASSIVA				
verpachtersvermogen	7,7	8,4	10,3	11,5
vreemd vermogen:				
- leningen v.Rabobanken	1,1	2,4	3,8	4,2
- leningen v.fam.leden	1,3	1,7	2,0	1,9
- overige leningen	0,8	0,7	0,9	1,0
- totaal vreemd vermogen op lange termijn	3,2	4,8	6,7	7,1
- totaal vreemd vermogen op korte termijn	0,9	1,2	1,6	1,7
Totaal vreemd vermogen	4,1	6,0	8,3	8,8
Totaal eigen vermogen	16,0	20,4	28,5	32,2
Balanstotaal	27,8	34,8	47,1	52,5

(in 1973: kleiner dan 60 sbe). Uit LEI-onderzoekingen in 1957 en 1963 is gebleken dat de landbouwbedrijven die kleiner zijn dan 5 ha, ongeveer 8% van de Nederlandse landbouw in enge zin vertegenwoordigden. Op basis hiervan zijn (zowel voor landbouwbedrijven als voor tuinbouwbedrijven) de balanscijfers met 8% verhoogd. Een uitzondering is evenwel gemaakt voor de grond en gebouwen van landbouwbedrijven kleiner dan 5 ha. Hier waren nl. de percentages in 1963 10 voor grond en gebouwen in eigendom en 6 voor grond en gebouwen in pacht. Voorts kan worden aangenomen dat door de sterke vermindering van het aantal kleine landbouwbedrijven deze percentages in latere jaren zijn gedaald. In verband hiermede is de waarde van grond en gebouwen in eigendom op bedrijven kleiner dan 5 ha in 1968 geschat op 8%, in 1972 op 6% en in 1973 op 5% van de totale waarde van grond en gebouwen in eigendom en die van de grond en gebouwen in pacht op 5% (in 1968), 4% (in 1972) en 3% (in 1973).

Ten aanzien van het aandeel van alle andere activa en passiva van bedrijven kleiner dan 5 ha is aangenomen dat dit na 1963 gelijk is gebleven waarbij er van is uitgegaan dat de vermindering van het aantal bedrijven is gecompenseerd door een toeneming van de intensieve veehouderij (varkens en kippen) op deze - in oppervlakte kleine - bedrijven.

De balansen per ultimo van de diverse jaren zijn door middel van lineaire interpolatie uit de balansen per 1 mei bepaald. De balans van de tuinbouw per ultimo 1973 is met 5% extra verhoogd als geschatte waarde van de bedrijven tussen 50 en 60 sbe.

De vermogensstructuur van de totale Nederlandse land- en tuinbouw (in procenten) is weergegeven in tabel 2.16.

Tabel 2.16 Vermogensstructuur van de Nederlandse land- en tuinbouw (in %)

	Ultimo 1963	Ultimo 1968	Ultimo 1972	Ultimo 1973
Verpachtersvermogen	28	24	22	22
Vreemd vermogen	15	17	18	17
Eigen vermogen	<u>57</u>	<u>59</u>	<u>60</u>	<u>61</u>
Balanstotaal	100	100	100	100
Eigen vermogen in % van eigen + vreemd vermogen	79,6	77,3	77,5	78,5

Reeds eerder is uitvoerig gewezen op de belangrijke rol die het eigen vermogen speelt bij de financiering van de land- en tuinbouwbedrijven. Ook in deze tabel komt de betekenis van het eigen vermogen duidelijk naar voren. De relatieve betekenis is zelfs in de laatste 10 jaren nog iets toegenomen, evenals trouwens die van het vreemde vermogen. Het aandeel van het verpachtersvermogen daalde daarentegen.

3. Invloed van de overheid op de kredietverlening

3.1 Inleiding

De invloed van de overheid op de kredietverlening valt uiteen in de invloed op de kredietverlening in het algemeen en op de landbouwkredietverlening. De overheid heeft geen bijzondere invloed op het landbouwkredietwezen. Voor de landbouwkredietinstellingen gelden dezelfde regels en voorschriften als voor de overige bankinstellingen. De overheid heeft echter wel invloed op de kredietverlening aan de agrarische bedrijven.

3.2 Invloed van de overheid op de kredietverlening in het algemeen

3.2.1 Via De Nederlandsche Bank

De voornaamste invloed op het kredietwezen wordt door De Nederlandsche Bank uitgeoefend krachtens de haar opgedragen taken in het kader van de "Bankwet 1948" en de "Wet Toezicht Kredietwezen".

De Bankwet 1948

In 1948 ging het aandelenkapitaal van de in 1814 opgerichte Nederlandsche Bank N.V. volledig over in handen van de Staat. Hierop aansluitend werd een nieuwe Bankwet ingevoerd.

In de Bankwet 1948 zijn de voornaamste taken van De Nederlandsche Bank als volgt omschreven:

- De Bank heeft tot taak de waarde van de Nederlandse geldeenheid te reguleren op zodanige wijze als voor 's lands welvaart het meest dienstig is en daarbij die waarde zoveel mogelijk te stabiliseren.
- Zij verzorgt de geldomloop in Nederland voor zover deze uit bankbiljetten bestaat, vergemakkelijkt het girale geldverkeer in Nederland en bevordert het betalingsverkeer met het buitenland.
- Zij oefent toezicht uit op het kredietwezen op de voet van het bepaalde in de Wet Toezicht Kredietwezen.

De Wet Toezicht Kredietwezen

Een eerste versie van de bij de Bankwet 1948 in het vooruitzicht gestelde Wet Toezicht Kredietwezen werd in 1952 ingevoerd. In 1956 trad hiervoor een gewijzigde versie in de plaats.

De Wet Toezicht Kredietwezen is van toepassing op de handelsbanken, de landbouwkredietbanken, de algemene spaarbanken en de

effectenkredietinstellingen.

Deze instellingen worden na aanmelding en nadat is gebleken dat zij vallen onder de terzake geldende definities alsmede over voldoende eigen vermogen beschikken, ingeschreven in een register dat conform het aantal onderscheiden categorieën is onderverdeeld in 4 afdelingen.

Centrale kredietinstellingen zoals voorheen de Centrale Raiffeisenbank en de Centrale Boerenleenbank en thans de Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank worden opgenomen in één afdeling te zamen met de handelsbanken.

Slechts die instellingen die staan ingeschreven in de afdeling van het register dat betrekking heeft op de algemene spaarbanken mogen in hun naam het woord spaarbank gebruiken benevens de Rijkspostspaarbank en de landbouwkredietbanken voor zover deze uitsluitend als spaarbank werkzaam zijn. Voor dit doel hebben de aangesloten Rabobanken ieder een aparte stichting Spaarbank in het leven geroepen.

Het toezicht van De Nederlandsche Bank kan op basis van de Wet Toezicht Kredietwezen worden onderscheiden in een bedrijfs-economisch en een sociaal-economisch toezicht. Het bedrijfseconomisch toezicht wordt uitgeoefend in het belang van de solvabiliteit en liquiditeit der geregistreeerde kredietinstellingen. Voorop staat hier derhalve de bescherming van de crediteuren der afzonderlijke kredietinstellingen. Het sociaal-economisch toezicht vloeit voort uit de reeds eerder gememoreerde taak van De Nederlandsche Bank om de waarde van de Nederlandse geldeenheid zo goed mogelijk te reguleren. Door middel van uitbreiding van hun kredietbedrijf kunnen de banken immers bijdragen tot een groei van de liquiditeitenmassa en daarmee de waarde van de geldeenheid in ongewenste zin beïnvloeden.

Bedrijfseconomisch toezicht

Het bedrijfseconomisch toezicht heeft plaats door middel van richtlijnen ten aanzien van de geregistreeerde kredietinstellingen betreffende liquiditeit en solvabiliteit. Deze richtlijnen kunnen slechts worden gegeven en gewijzigd na overleg met de daarbij betrokken, door de Minister van Financiën aangewezen, representatieve organisaties op het gebied van het kredietwezen.

Voor wat het georganiseerde landbouwkredietwezen betreft zijn de huidige richtlijnen inzake liquiditeit en solvabiliteit uitsluitend van toepassing op de Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank. Het toezicht op de liquiditeit en solvabiliteit van de aangesloten banken is gedelegeerd aan de Centrale Bank. Hiertoe zijn door de Centrale Bank interne regelingen voor de aangesloten banken opgesteld.

Daar de eisen uit hoofde van de bedrijfseconomische richtlijnen niet sterk uitgaan boven datgene wat ook los van het toezicht door de overheid op het bankwezen uit een oogpunt van verantwoord beleid noodzakelijk zou zijn te achten, mogen we stellen dat in

dit opzicht de invloed van de overheid op de beschikbaarheid en verstrekking van kredieten betrekkelijk neutraal is.

Sociaal-economisch toezicht

Het sociaal-economisch toezicht is in Nederland gebaseerd op overeenkomsten tussen De Nederlandsche Bank en de betrokken groepen van geregistreerde kredietinstellingen, zogenaamde "gentlemen's agreements".

Wanneer afzonderlijke kredietinstellingen onvoldoende medewerken aan een met de betrokken representatieve organisatie overeengekomen gedragslijn kan De Nederlandsche Bank aan deze instellingen de betreffende gedragslijn voorschrijven.

Verder is het zo dat wanneer overleg met de betrokken representatieve organisatie niet binnen een aanvaardbare termijn leidt tot overeenstemming De Nederlandsche Bank algemene voorschriften kan geven. Deze voorschriften behoeven dan echter wel de goedkeuring van de Minister van Financiën, die op zijn beurt hiervoor weer verantwoording verschuldigd is aan de volksvertegenwoordiging.

Tot op heden heeft het systeem van gentlemen's agreements goed gefunctioneerd in die zin dat steeds een overeenkomst met de representatieve organisaties kon worden bereikt.

Algemene voorschriften zoals zo juist bedoeld kunnen uitsluitend inhouden bepalingen ten aanzien van de minimale omvang der liquide middelen, de maximale omvang der kredietuitzettingen of van bepaalde vormen hiervan en het verbod of de beperking van het verlenen van bepaalde soorten of vormen van krediet.

De voornaamste regelingen zoals die momenteel van toepassing zijn in het kader van het sociaal-economisch toezicht, alsmede de overige instrumenten van monetaire politiek zullen we hierna in het kort de revue laten passeren.

Indirecte kredietbeheersing

In het kader van het sociaal-economisch toezicht kan, voor wat de huidige praktijk betreft, als belangrijkste element worden genoemd de toepassing van een systeem van indirecte kredietbeheersing. Het systeem van indirecte kredietbeheersing werd, nadat over de regeling overeenstemming was bereikt met de representatieve organisaties van de handelsbanken en de landbouwkredietbanken, medio 1973 in werking gesteld. In hoofdlijnen functioneert dit systeem als volgt.

Onderscheidenlijk geldt tegenover de als kort en als lang gekwalificeerde toevertrouwde middelen een liquiditeitsverplichting in procenten van de gemiddelde stand van deze middelen.

Als belangrijkste vormen waaruit het liquiditeitsbezit kan bestaan kunnen worden genoemd nederlands schatkistpapier en kortlopende vorderingen op de lagere overheid tot een bedrag gelijk aan 2% der toevertrouwde gelden.

Het liquiditeitspercentage ten opzichte van de korte middelen

is variabel en wordt telkens voor een periode van 4 of 5 weken vooruit vastgesteld. Het percentage ten opzichte van de lange middelen is in principe vast en bedraagt thans 6% voor de handelsbanken en landbouwkredietbanken en 4% voor de spaarbanken.

Door de liquiditeitseis als percentage tegenover de korte middelen te variëren kan De Nederlandsche Bank haar greep op het kredietbedrijf van de banken strakker aanhalen of versoepelen. In het systeem van indirecte kredietbeheersing worden twee fasen onderscheiden. In de lichte fase is de liquiditeitseis zodanig vastgesteld dat voor de collectiviteit van het bankwezen een vrije marge aan liquiditeiten resteert. Van een werkelijk remmende invloed op het kredietbedrijf van de banken hoeft in dat geval in principe geen sprake te zijn. Bij de toepassing van de zware fase van indirecte kredietbeheersing komt de vrije marge aan liquide middelen te vervallen. Als collectiviteit wordt het bankwezen in dat geval gedwongen tot een beroep op de kredietfaciliteiten bij De Nederlandsche Bank. In combinatie met de regels die de Bank stelt ten aanzien van een beroep op haar kredietfaciliteiten is in dat geval de invloed op de kredietverlening van het bankwezen sterk remmend.

Vermeld kan nog worden dat de lichte en zware fase in het systeem formeel verschillen in die zin dat aan de lichte fase een overeenkomst ten grondslag ligt die niet direct voortvloeit uit een aan De Nederlandsche Bank opgedragen taak krachtens de Wet Toezicht Kredietwezen, terwijl dit laatste voor de zware fase wel het geval is. De zware fase zal dan ook slechts kunnen worden toegepast wanneer De Nederlandsche Bank op het gebied van het kredietwezen tekenen ontwaart van een ontwikkeling die naar haar oordeel haar taak om de waarde van de nederlandse geldeenheid zo goed mogelijk te reguleren in gevaar brengt of zou kunnen brengen.

Discontopolitiek

De discontopolitiek betreft de vaststelling van de tarieven waartegen een beroep kan worden gedaan op de kredietfaciliteiten bij De Nederlandsche Bank. Deze kredietfaciliteiten staan uitsluitend open voor banken en wisselmakelaars.

Een beroep op De Nederlandsche Bank kan geschieden door het verdisconteren van schatkistpapier, handelswissels en bankaccepten en door het opnemen van voorschotten in rekening-courant tegen onderpand. Hierbij kan worden aangetekend dat van de mogelijkheid tot herdiscontering van handelswissels en bankaccepten doorgaans slechts een bescheiden gebruik wordt gemaakt.

Voor het opnemen van voorschotten in rekening-courant worden contingenten vastgesteld die telkens gelden voor een periode van 3 maanden. Bij overschrijding door een bank van het haar toegewezen contingent geldt boven het officiële tarief een rente-opslag over het bedrag van de overschrijding. Het officiële tarief met betrekking tot de voorschotfaciliteiten voor banken is in de praktijk gelijk aan het zogenaamde promessendisconto. Het promessen-

disconto ligt in de regel $\frac{1}{2}\%$ à 1% boven het wisseldisconto dat geldt voor het verdisconteren van voornamelijk schatkistpapier. De discontopolitiek ontleent voornamelijk haar betekenis aan de traditionele koppeling van de tarieven van de banken voor kredieten in rekening-courant aan het promessendisconto met dien verstande dat een opslag geldt van $1\frac{1}{2}\%$ à 3% . Hierbij dient nog wel opgemerkt te worden dat deze koppeling de laatste tijd een enigszins lossere karakter begint te krijgen doordat boven de normale opslag zo nodig met extra opslagen wordt gewerkt.

Voor het overige heeft de discontopolitiek een belangrijke psychologische betekenis in die zin dat in de aanpassing van de officiële tarieven een aanwijzing kan worden gezien voor een versoepeling of verstrakking van het monetaire beleid.

Kasreservepolitiek

Bij de kasreservepolitiek hebben we te maken met een aanvullend instrument ten opzichte van de discontopolitiek. In de kasreserve-overeenkomst zoals die momenteel geldt is bepaald dat De Nederlandsche Bank hetzij voor een weekperiode, hetzij voor een periode van 4 weken een percentage van de toevertrouwde middelen vaststelt dat de banken renteloos bij De Nederlandsche Bank dienen aan te houden. Het kasreservepercentage kan niet hoger zijn dan 15. Daarnaast geldt dat wanneer de kasreserveverplichting op een weekperiode betrekking heeft vooraf een maximum percentage wordt vastgesteld voor de eerstvolgende 4 perioden.

Openmarktpolitiek

Het instrument van de openmarktpolitiek is eveneens aanvullend ten opzichte van de discontopolitiek. In het verleden is voornamelijk sprake geweest van een openmarktpolitiek ter beïnvloeding van de ruimte op de geldmarkt door middel van transacties met schatkistpapier. Meer recent is in sterkere mate gebruik gemaakt van het middel van valutaswaps. Zo heeft De Nederlandsche Bank in de afgelopen jaren regelmatig tot aanzienlijke bedragen dollars gekocht onder beding van wederverkoop, bij looptijden variërend van 1 tot 6 maanden.

Overige regelingen van de zijde van De Nederlandsche Bank

Naast de hiervoor besproken min of meer klassieke instrumenten van monetaire politiek zouden wij hier nog een tweetal regelingen willen noemen ter zake van de invloed van De Nederlandsche Bank op het bankwezen, namelijk de regeling ten aanzien van het netto buitenlands passief en het exportfinancieringsarrangement.

Met betrekking tot de omvang van het netto buitenlandse passief is bepaald dat behoudens een franchise van f 5 miljoen, deviezenbanken geen hogere verplichtingen mogen hebben t.o.v. niet-ingezetenen als de realiseerbare vorderingen op niet-ingezetenen

bedragen. Deze regeling beoogt te voorkomen dat de banken onbeperkt middelen in het buitenland zouden kunnen aantrekken ten behoeve van hun binnenlandse kredietbedrijf.

Ter tegemoetkoming in de hoge rentekosten welke zijn verbonden aan de door nederlandse exporteurs te verlenen kredieten met een looptijd van 5 jaar of langer kwam in 1967 het zogenaamde exportfinancieringsarrangement tot stand. Op basis van dit arrangement verleent De Nederlandsche Bank aan de banken belenings- en discountofaciliteiten voor wissels getrokken op buitenlandse afnemers en door buitenlandse afnemers afgegeven promessen. Momenteel bedraagt de hoogte van dit arrangement f 1250 miljoen, terwijl per 1 september 1975 deze grens zal worden opgetrokken tot f 1500 miljoen.

3.2.2 Overige invloeden van de overheid

Naast de invloed door middel van De Nederlandsche Bank is ook in diverse andere opzichten sprake van een invloed door de overheid op de beschikbaarheid en de verstrekking van kredieten.

De Rijkspostspaarbank en de Postcheque- en Girodienst

Waar beide overheidsinstellingen in het verleden zijn opgericht om in een leemte te voorzien, opereren ze momenteel op hun specifieke werkterreinen, beide in concurrentie met het particuliere bankwezen. De concurrentie in het girale geldverkeer tegenover de Postcheque- en Girodienst heeft de particuliere banken gebracht tot de oprichting in 1967 van een gemeenschappelijk instituut, de Bankgirocentrale b.v., dat als doel heeft de bevordering en uitvoering van een betrouwbaar, snel en efficiënt giraal betalingsverkeer.

Waar in de loop der tijden een uitbreiding van de activiteiten van de banken op de specifieke werkterreinen van beide overheidsinstellingen heeft plaatsgehad, heeft momenteel eveneens een omgekeerde ontwikkeling plaats in die zin, dat de Rijkspostspaarbank en de Postcheque- en Girodienst zich gaan toeleggen op andere vormen van bancair dienstbetoon, zoals de verstrekking van hypothecaire en persoonlijke leningen.

Spaarbevordering door de overheid

In het kader van de bevordering van de spaarzin door de overheid zijn in Nederland een aantal regelingen van kracht die betrekking hebben op de toekenning van spaarpremies of tegemoetkomingen op het terrein van de fiscale en sociale lasten. In dit verband kunnen we denken aan besparingen in het kader van de Jeugdspaarwet, waarbij een premie van 10% wordt uitgekeerd over een maximaal per jaar ingelegd tegoed van f 300,- en bij een looptijd van de Jeugdspaarovereenkomst van in principe minimaal 6 jaar.

Vrijstellingen van fiscale en sociale lasten voor de werknemer gelden voor besparingen in het kader van het Besluit Bedrijfs-

spaarregelingen waaronder vallen Winstdelingsspaarregelingen, Premiespaarregelingen en Spaarloonregelingen. In al deze gevallen gaat het om per jaar beperkte bedragen met een langere blokkeringsperiode. Binnen de vastgestelde blokkeringsperiode kan wel opvraging geschieden voor bepaalde doeleinden zoals de aankoop van een eigen huis, zonder dat hiermee de tegemoetkoming vervalt.

De invloed van de overheidsfinanciën

De financiering van het traditioneel negatieve saldo op de Rijksbegroting heeft in hoofdlijnen plaats door een netto beroep op de binnenlandse kapitaalmarkt en/of door een netto beroep op De Nederlandsche Bank of een uitbreiding van de netto vlottende schuld van het Rijk.

Als beleggers in langlopende schuldtitels ten laste van de overheid kunnen vooral de spaarbanken, de levensverzekeringsschappijen, de pensioenfondsen en de sociale fondsen worden genoemd. De mate waarin het Rijk een beroep doet op de kapitaalmarkt hangt sterk af van de ruimte die, hiertoe rekening houdend met een voldoende mogelijkheid voor de particuliere sector om langlopende middelen aan te trekken, wordt geboden. Ten aanzien van de mogelijkheid voor het Rijk om een beroep te doen op De Nederlandsche Bank geldt de beperking dat het Rijk slechts tijdelijk tot ten hoogste f 150 miljoen voorschotten in rekening-courant op onderpand van schatkistpapier mag opnemen. Belangrijkste afnemers van vlottende schuldtitels ten laste van het Rijk, met name schatkistpapier, zijn de banken. De aantrekkelijkheid van belegging in schatkistpapier door de banken vloeit voort uit het liquide karakter hiervan vooral ook vanwege de herdisconteringsmogelijkheid bij De Nederlandsche Bank en daarnaast tevens in verband met het feit dat deze schuldtitels als liquiditeitscomponent worden aangemerkt in het systeem van indirecte kredietbeheersing.

Aan de financiering van kapitaaluitgaven door de lagere overheden door middel van plaatsing van vlottende schuldtitels zijn wettelijke grenzen gesteld.

Het aantrekken van kapitaalmarkt middelen door de lagere publiekrechtelijke lichamen heeft in belangrijke mate plaats via de Bank voor Nederlandse Gemeenten. De concentratie van de vraag die hierdoor wordt bereikt versterkt de positie van de lagere overheden op de kapitaalmarkt.

Fiscale aangelegenheden

Naast enkele fiscale regelingen zullen in dit onderdeel ook een aantal regelingen worden aangehaald die slechts ten dele hun uitwerking hebben op fiscaal terrein.

De belangrijkste fiscale bepaling is, dat de kosten verbonden aan het verkrijgen van een financiering, met name rente, aftrekbaar zijn voor de belasting. Dit geldt zowel voor financiering ten bate van privé als voor bedrijfsdoeleinden. De inkomsten uit

spaargelden en dergelijke zijn daarentegen wel belastbaar.

Voor de ondernemers zijn daarnaast enkele speciale fiscale regelingen ontworpen. Vermeldenswaard zijn in dit verband de mogelijkheid tot investeringsaftrek en vervroegde afschrijving. Hierdoor kunnen in het jaar van de investering en de eerste jaren daarna belangrijke belastingvoordelen worden gerealiseerd.

Sinds 1 januari 1973 is er een regeling van kracht met betrekking tot de Fiscale Oudedagsreserve voor Zelfstandigen (F.O.R.) In het kader van deze regeling hebben in Nederland gevestigde zelfstandige ondernemers de mogelijkheid, om jaarlijks - ten laste van de winst - een bedrag af te zonderen voor het vormen van een oudedagsreserve "in eigen beheer". De regeling is - zonder op details in te gaan - als volgt vastgesteld:

- De jaarlijkse toevoeging aan een oudedagsreserve is van toepassing voor zelfstandige ondernemers in de leeftijd van 18 tot 65 jaar. Desgewenst kan een ondernemer ontheffing vragen.
- De gevormde oudedagsreserve mag de fiscale boekwaarden van het bedrijfsvermogen niet te boven gaan; een overschrijding valt wederom in de winst.
- De toevoeging aan de oudedagsreserve bedraagt jaarlijks 5% van de winst met een maximum van f 3750,- (dit is de regeling zoals die gold in 1973).
- Over de gevormde oudedagsreserve is in principe inkomstenbelasting verschuldigd.
De belastingheffing geschiedt bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd (65 jaar) en bij de algehele beëindiging van de bedrijfsuitoefening door opheffing, overdracht of overlijden. Er is dus sprake van een uitgestelde belastingheffing.
- De fiscale oudedagsreserve is geen "reserve" in de eigenlijke betekenis van het woord en wordt dan ook niet op de balans aangegeven; men kan er mee doen wat men wil. Dit kan zijn: consumeren of reserveren (c.q. sparen, beleggen) in de eigen onderneming, bij de bank of via levensverzekering met spaardeel.

De bovengenoemde regeling geldt dus ook voor agrarische ondernemers.

De Algemene Bijstandswet

In het kader van deze wet kan iedere zelfstandige, die in zondanige omstandigheden verkeert of dreigt te geraken dat hij niet over de middelen beschikt om in de noodzakelijke kosten van levensonderhoud te voorzien, een beroep doen op de Rijksgroepsregeling Zelfstandigen (R.Z.).

Bovenstaande houdt in, dat hij zowel in aanmerking kan komen voor een uitkering voor levensonderhoud als voor bedrijfskapitaal. De wekelijkse uitkering voor levensonderhoud bedraagt voor een

kostwinner ongeveer 1 à 1½ maal het besteedbaar wettelijke minimumloon.

Het bedrijfskapitaal kan worden verstrekt in de vorm van een rentedragende geldlening of een renteloze geldlening of een bedrag om niet.

Een zelfstandige komt niet in aanmerking voor hulp via de R.Z., indien hij in verband met zijn gezondheidstoestand het bedrijf niet blijvend kan uitoefenen, hij de benodigde bekwaamheid mist, hij door andere instellingen (banken, Borgstellingsfonds) kan worden geholpen, hij ouder is dan 65 jaar en het bedrijf ondanks hulpverlening niet gered kan worden en blijvend onvoldoende resultaat zal opleveren.

De aanvraag voor hulp via de R.Z. moet bij de Sociale Dienst van de gemeente worden ingediend. Men kan zich daarbij laten bijstaan door anderen. In de agrarische sector zijn dit meestal de economisch-sociale voorlichters van de landbouworganisaties.

Overheidsgaranties

Ten slotte mogen niet onvermeld blijven de overheidsgaranties bij de kredietverlening. Zoals in 3.3.3 zal blijken is in de agrarische sector daartoe het Borgstellingsfonds werkzaam.

Voor het midden- en kleinbedrijf (niet-agrarisch) bestaat een zelfde vorm van overheidsgaranties. In dat kader kunnen echter alleen financieringen worden verstrekt door de Nederlandse Middenstandsbank. De genoemde beperking geldt niet voor de hypotheek met staatsgarantie bestemd voor de financiering van de aankoop of bouw van een bedrijfspand. Een voorstel tot toelating van alle bankinstellingen tot de garantierekredietregelingen zal binnenkort ter goedkeuring aan het parlement worden voorgelegd.

Bij de financiering van de particuliere woningen bestaat onder bepaalde voorwaarden ook de mogelijkheid tot het verkrijgen van een garantie van de gemeente; deze is niet gebonden aan speciale bankinstellingen.

3.3 Invloed van de overheid op de landbouwkredietverlening

3.3.1 Inleiding

De overheid heeft geen bijzondere invloed op het landbouwkredietwezen; echter wel op de financiering van de agrarische sector. Deze invloed manifesteert zich op een aantal punten die in dit onderdeel aan de orde zullen komen.

- De overheid heeft invloed op de financiering van de agrarische sector via het pachtprijsbeleid zoals zij dat voert. De overheid stelt namelijk per grondsoort de maximum pacht prijzen vast. Deze maxima worden steeds voor enkele jaren vastgesteld. Deze aanpassing blijft echter sterk achter bij de stijging van de grond-

prijzen. Dit betekent, dat het voor de verpachter financieel aantrekkelijker is zijn grond te verkopen, dan te verpachten. Er heeft dan ook, landelijk gezien, een verschuiving plaats van pacht naar eigendom (momenteel is ongeveer 48% van de grond gepacht en is 52% van de grond in eigendom bij de gebruikers). Dit betekent een aantasting van een voor de nederlandse landbouw belangrijke financieringsvorm; de verpachter treedt op als (permanente) financier.

- De overheid heeft invloed op de financiering van de agrarische sector, doordat zij zelf optreedt als financier. Zij heeft een beperkte hoeveelheid grond in bezit, die aan de ondernemers wordt verpacht. Met het beheer en het verpachten van de landbouwgronden in permanent overheidsbezit, is de Dienst der Domeinen belast. Deze overheidsinstelling heeft ongeveer 135000 ha in bezit, die zij uitgeeft in pacht of erfpacht. De gronden zijn voornamelijk gelegen in de Noordoostpolder, de Flevopolders, de Wieringermeerpolder en in ontginningen in de noordelijke provincies.
- Ook in het kader van de ruilverkavelingen vestrekt de overheid kredieten aan de agrarische ondernemers. In dit verband kan ook de Stichting Beheer Landbouwgronden en de Grondbank worden vermeld.
- Naast bovengenoemde directe financiering door de overheid zijn een aantal instituten in het leven geroepen, die moeilijkheden bij de financiering verlichten. In dat kader zal aandacht worden besteed aan het Borgstellingsfonds voor de Landbouw en het Ontwikkelings- en Saneringsfonds.

3.3.2 Ruilverkavelingen

De ruilverkavelingen worden uitgevoerd in het kader van het landbouwstructuurbeleid, zoals dat door de nationale overheid en de EEG gevoerd wordt. De ruilverkaveling is geregeld in de Ruilverkavelingswet van 1954. Ruilverkaveling geschiedt uit kracht der wet of uit overeenkomst. De meeste bepalingen in de Ruilverkavelingswet 1954 hebben betrekking op ruilverkaveling uit kracht der wet. De eigenaren gelegen in het gebied zijn, als de ruilverkaveling is aangenomen, verplicht daaraan deel te nemen.

De uitvoering van een ruilverkaveling is gericht op verbetering van de produktieomstandigheden in een bepaald gebied. Wegen en waterlopen worden verlegd en verbeterd, gronden worden herverdeeld, boerderijen worden verplaatst. Er dient echter met nadruk gesteld te worden, dat heden ten dage bij het uitvoeren van ruilverkavelingen niet alleen gelet wordt op de agrarische belangen, maar ook belangen van natuur- en landschapsbehoud, recreatie e.d. worden in de beschouwing betrokken.

De kosten van een ruilverkavelingsproject zijn onder te verdelen in:

- Algemene kosten

Dit zijn voorbereidingskosten, de kosten van overheidsdiensten (Cultuurtechnische Dienst, Kadaster, Staatsbosbeheer e.d.) en van vergaderingen en openbare kennisgevingen. Zij komen geheel voor rekening van de overheid.

- Uitvoeringskosten

Dit zijn kosten voor de uitvoering van cultuurtechnische werken, zoals slotenaanleg, wegverharding, egalisatie, dammenaanleg e.d.

Van deze kosten komt 65% voor rekening van de overheid; de overige 35% komt ten laste van de bij het ruilverkavelingsproject betrokken grondeigenaren (dit zijn niet alleen agrariërs; hier vallen bijvoorbeeld ook campinghouders onder). Deze 35% van de kosten wordt omgeslagen over de grondeigenaren en wel in evenredigheid met het voordeel dat zij bij de ruilverkaveling hebben gehad.

Tijdens de uitvoering van de ruilverkaveling worden deze kosten in zijn geheel uit het budget van de ruilverkaveling vóórgefinancierd.

- De kosten van boerderijverplaatsing

Bij boerderijverplaatsing geeft de overheid een subsidie. Deze subsidie ligt in de orde van grootte van 40% van de gestandaardiseerde kosten voor nieuwbouw.

De gestandaardiseerde kosten voor nieuwbouw zijn afhankelijk van het bedrijfstype en van de oppervlakte grond, welke via de ruilverkaveling zal worden toegedeeld.

De bestaande gebouwen van een bedrijf dat in het kader van de ruilverkaveling wordt verplaatst, worden ingebracht tegen een bepaalde vergoeding. Deze vergoeding wordt in mindering gebracht op de gestandaardiseerde nieuwbouwkosten.

Het restant (dit zijn de gestandaardiseerde nieuwbouwkosten minus subsidie en minus inbrengwaarde van bestaande gebouwen) kan worden verkregen middels een vóórfinanciering van de ruilverkaveling.

- De kosten van bedrijfsvergroting

Ook voor deze kosten, die geheel voor rekening komen van de eigenaar, kan men financiering verkrijgen via de ruilverkaveling, indien de Stichting Beheer Landbouwgronden als tussenpersoon is ingeschakeld.

Bij afsluiting van een ruilverkaveling neemt de overheid de door de ruilverkaveling verstrekte vóórfinanciering over. De vóórfinanciering wordt omgezet in een lening, die voor elke eigenaar wordt vastgesteld.

De terugbetaling van de betreffende leningen moet geschieden

in 30 achtereenvolgende jaarlijkse termijnen, in de vorm van een annuïteit van 5%. Het rentedeel, dat hierin begrepen is, bedraagt 2 7/8%.

Tabel 3.1 Overzicht ruilverkavelingen (in miljoenen guldens)

Jaar	Gereed gekomen ha	Investeringen	
		totaal	ten laste van de eigenaren
1969	37130	214	75
1970	32340	236	83
1971	52530	256	90
1972	41920	268	94
1973	31710	220	77

De schommeling in de jaarlijkse gereedgekomen hectaren zijn toe te schrijven aan "toevalsfactoren". Indien namelijk in een bepaald jaar een ruilverkaveling in een groot gebied wordt beëindigd, dan brengt dit een sterke stijging van het aantal gereedgekomen hectaren ten opzichte van de andere jaren met zich mee.

De ruilverkavelingen vergen een investering van gemiddeld f 3500,- per ha, exclusief de bijdragen van andere instanties voor extra voorzieningen, zoals grotere wegbreedten, bijzondere recreatiefaciliteiten e.d.

Ultimo 1974 was 568290 hectare in uitvoering. Indien men dit vergelijkt met de jaarlijks gereedgekomen hectaren, dan blijkt een ruilverkaveling een lange uitvoeringsperiode te hebben. De uitvoeringsfase loopt - afhankelijk van de grootte van het gebied en van de op te lossen problemen - 10 à 15 jaar. Hieraan vooraf gaat een voorbereidingsfase van ongeveer 5 jaar. Dit betekent een gemiddelde looptijd van ongeveer 18 jaar.

Naast bovengenoemde ruilverkavelingen (de ruilverkavelingen uit macht der wet) waarbij grote oppervlakten onder handen worden genomen en waartoe bij meerderheid van stemming door de belanghebbende grondeigenaren wordt besloten, bestaan ook de zogenaamde vrijwillige ruilverkavelingen (ruilverkaveling bij overeenkomst). Deze vrijwillige ruilverkavelingen kunnen alleen worden uitgevoerd als alle eigenaren zich vrijwillig verbinden de hun toebehorende grond samen te voegen en tegen een overeengekomen plan opnieuw te verdelen. Het betreft hier slechts geringe oppervlakten: in 1973 was 14360 hectare in uitvoering in het kader van de vrijwillige ruilverkavelingen. Bij vrijwillige ruilverkavelingen geeft de overheid een beperkte subsidie voor de kosten.

3.3.3 Borgstellingsfonds voor de landbouw

De Stichting Borgstellingsfonds voor de Landbouw is in 1951 opgericht in het kader van de door de Amerikaanse regering ver-

strekke Marshall-hulp.

Blijkens de statuten is het doel van het Borgstellingsfonds "de ontwikkeling van de nederlandse land- en tuinbouw in de ruimste zins des woords te bevorderen, in het bijzonder door verhoging van de produktiviteit en rentabiliteit der agrarische bedrijven".

Het Fonds tracht dit doel te verwezenlijken door zich borg te stellen voor de betaling van rente en aflossing op door banken aan agrariërs verstrekte geldleningen. Het treedt dus op als institutionele borg. Dit betekent derhalve, dat het Borgstellingsfonds zelf geen geld uitleent.

De banken verstrekken het geld aan de agrariërs. In principe kan dit elke door De Nederlandsche Bank erkende bankinstelling zijn; in de praktijk zijn het meestal de Rabobanken. Wanneer de agrariër onvoldoende zekerheden of onderpanden kan aanbieden kan het Fonds voor het ontbrekende deel borg zijn. Het Fonds werkt dus slechts aanvullend, dat wil zeggen eerst nadat de normale financieringsmogelijkheden zijn uitgeput kan voor het resterende deel een beroep op het Fonds worden gedaan.

Tot 1967 verstrekte het Fonds voor de sector tuinbouw slechts garanties tot 50% van de totaal benodigde garanties. In aanvulling daarop werkten de Provinciale Waarborginstituten waarin deelnamen de provincie (3/8), gemeente (3/8) en de tuinbouwveilingen (2/8). Doordat vanaf 1968 de mogelijkheden van het Borgstellingsfonds met betrekking tot de tuinbouw zijn verruimd, zijn de laatste jaren geen garanties meer verstrekt door de Provinciale Waarborginstituten. De garantieverplichtingen lopen zodoende langzamerhand af; een aantal waarborginstituten is dan ook reeds opgeheven.

Bij de beoordeling van een aanvraag wordt gelet op:

- ondernemerschap, vakbekwaamheid en financieel beheer van de aanvrager;
- winstgevendheid van het bedrijf in het verleden en in de toekomst;
- solvabiliteit en liquiditeit van de onderneming;
- ontwikkelingsmogelijkheden van het bedrijf.

Dit zijn overigens, zoals in het betreffende hoofdstuk zal blijken, de normaliter door de bank gehanteerde beoordelingscriteria.

In het algemeen kan worden gesteld dat van de aanvrager wordt vereist, dat redelijkerwijze verwacht kan worden dat na de investering het bedrijf zodanig rendabel is, dat de financiële verplichtingen uit de bedrijfsresultaten kunnen worden voldaan, terwijl een privé-inkomen overblijft dat op een redelijk niveau ligt.

Het Fonds kan aan de verlening van garantie een aantal aanvullende voorwaarden stellen. Deze voorwaarden omvatten ondermeer een aantal wettelijk voorgeschreven zaken zoals een bouwvergunning, een hinderwetvergunning en dergelijke.

Van de banken wordt verwacht, dat zij op naleving van de voorwaarden toezien. Een en ander is voor de Rabobanken vastgelegd in een overeenkomst.

De hoogte van de borgstelling is nominaal niet aan een maximum gebonden. Bepalend daarvoor zijn de genoemde behoefte aan aanvullende zekerheden en de gehanteerde solvabiliteitsnormen. Met betrekking tot de solvabiliteit wordt in het algemeen een belasting van de totale schulden tot 70% van de getaxeerde waarde van de bezittingen (30% eigen vermogen) aanvaardbaar geacht. Er kunnen zich omstandigheden voordoen, waarvan overschrijding van deze grens verantwoord is te achten. Deze omstandigheden kunnen gelegen zijn in het feit, dat uit de opgestelde plannen blijkt, dat de rentabiliteit zodanig is, dat de financieringslasten kunnen worden opgebracht en er bovendien een aanvaardbaar privé-inkomen overblijft. In zo'n geval kan bij wijze van uitzondering toch een garantie worden verstrekt. Aan de capaciteiten van de ondernemer worden in dergelijke gevallen hoge eisen gesteld.

Tabel 3.2 Verstrekte garanties door het Borgstellingsfonds (in mln. gld.)

	Landbouw	Tuinbouw	Handel + nijverheid	Totaal
1952 t/m 1968	231	268	13	511
1969	44	38	2	85
1970	51	59	4	114
1971	43	50	1	94
1972	59	43	1	102
1973	106	47	0	153
1974	118	63	2	183

De garantieverlening had in 1973 en 1974 betrekking op circa 1900 toegewezen aanvragen.

De handel en nijverheid, die een beroep op het Borgstellingsfonds voor de landbouw kunnen doen, zijn werkzaam in de agrarische sector. Het betreft hier koel- en vriesruimten, bewaarplaatsen voor aardappelen en bolgewassen, sorteerinrichtingen, e.d.

Uit de tabel blijkt dat de tuinbouw relatief veel gebruik maakt van borgstelling door het Borgstellingsfonds. Als redenen daarvoor kunnen o.a. worden aangegeven de investeringsactiviteit in de tuinbouw en de aard van de te financieren opstanden in de glastuinbouw. In de sector landbouw vormt de grond in eigendom in veel gevallen een belangrijk deel van de door de bank gevraagde zekerheden.

Uit de volgende tabel blijkt dat er sprake is van een stijging van de gemiddelde jaarlijkse garantieverplichting. Deze bedroeg in 1969 f 37000,- en was in 1974 opgelopen tot f 95000,-. De stijging van de gemiddelde jaarlijkse garantie wordt enerzijds veroorzaakt door de toeneming van de omvang van de investeringsobjecten, anderzijds door de prijsstijging van deze objecten.

Tabel 3.3 Gemiddelde garantie per bedrijf (in gld.)

	Landbouw	Tuinbouw	Handel + nijverheid	Totaal
1952 t/m 1968	14800	16600	86670	16000
1969	34800	37500	200000	37000
1970	40800	43000	333000	43300
1971	45100	44000	250000	45000
1972	60000	57800	165000	59200
1973	83700	75900	-	80900
1974	97800	88300	593000	95000

De totale garantieverplichtingen van het Fonds zijn opgelopen van f 532 miljoen ultimo 1973 tot f 630 miljoen ultimo 1974, waarvan f 368 miljoen in de landbouw en f 255 miljoen in de tuinbouw.

De balansen voor land- en tuinbouw (hoofdstuk 2) per ultimo 1973 leveren als totaal door bankinstellingen verstrekt vreemd vermogen op lange termijn + f 4,5 miljard. De garantieverplichtingen van het Fonds per ultimo 1973 maken daarvan dus circa 12% uit.

Het Borgstellingsfonds staat voor een deel van de financiering garant. Dit betekent echter wel, dat zij voor deze garantstelling de gehele financiering mogelijk maakt. Het deel van de financiering waarvoor het Fonds garant staat ten opzichte van de totale financiering, bedraagt voor de jaren 1973 en 1974 37%. Dit percentage heeft betrekking op financieringen waarbij het Fonds is betrokken. In feite ligt het bovengenoemde aandeel van 12% dan ook hoger. Het exacte belang is onmogelijk vast te stellen, omdat niet is na te gaan hoeveel van de betreffende financieringen zonder garantie van het Fonds ook tot stand hadden kunnen komen.

De middelen van het Fonds bestaan uit het door de regering in het kader van het Marshall-plan verstrekte vermogen van 25 miljoen gulden, dat in de loop der jaren is aangegroeid door rente op beleggingen tot een waarde van ruim 41 miljoen gulden. Bovendien is de draagkracht van het Fonds vergroot door een garantie van de regering ter grootte van 105 miljoen gulden. Uitbreiding van dit garanti kapitaal is mogelijk. Wat de totale garantieverplichting betreft, wordt de norm gehanteerd, dat het Borgstellingsfonds vijfmaal het totale garanti kapitaal aan verplichtingen op zich mag nemen. Dit betekent, dat het Fonds tot een totaalbedrag van 730 miljoen gulden aan borgstelling mag verlenen op basis van het huidige garanti kapitaal.

Tabel 3.4 Schadegevallen Borgstellingsfonds (in mln. gld.)

	Landbouw	Tuinbouw	Handel + nijverheid	Totaal
1969	0,19	1,56	-	1,75
1970	0,10	1,64	0,01	1,75
1971	0,16	2,01	0,05	2,21
1972	0,22	2,68	0,86	3,76
1973	0,04	1,61	-	1,65
1974	0,03	0,59	-	0,62

Voor de sector landbouw belooft de schade tot 1972 ongeveer 1 o/oo van het gegarandeerde bedrag. In 1973 en 1974 was de schade vrijwel nihil.

In de sector tuinbouw bedraagt de schade gemiddeld circa 1% van het gegarandeerde bedrag.

Aanvraagprocedure

Ondernemers van agrarische bedrijven dienen hun aanvraag voor borgstelling door het Borgstellingsfonds in bij de bankinstelling, die bereid is hun de geldlening te verstrekken. Deze stuurt de aanvraag met alle noodzakelijke financieringsgegevens naar de Provinciale Hoofdingenieur-Directeur van de Bedrijfsontwikkeling (H.I.D.).

De rapporteur van de H.I.D. verzamelt alle voor het samenstellen van het bedrijfsrapport en het advies vereiste gegevens. In het bedrijfsrapport komen onder meer gegevens voor over de grootte en de inrichting van het bedrijf en het productieplan vóór en na de uitvoering van de investering, de vermogenspositie en de begroting van inkomsten en uitgaven en het verteerbare inkomen na investering (rentabiliteitsberekening). Het bedrijfsrapport wordt voorzien van een advies van de consulent, werkzaam in de betreffende bedrijfstak.

Alvorens over de aanvraag voor borgstelling te beslissen, vraagt de H.I.D. het advies van de Provinciale Adviescommissie, ingesteld door de Provinciale Raad van de Bedrijfsontwikkeling. De commissie bestudeert het bedrijfsrapport, opgesteld door de rapporteur van de H.I.D. en het advies van de consulent en geeft een advies. Dit advies is overigens voor de H.I.D. niet bindend.

De beslissing omtrent het toe- of afwijzen van de aanvraag voor borgstelling wordt in de meeste gevallen genomen door de H.I.D.

De H.I.D. heeft beslissingsbevoegdheid voor garanties tot een door het bestuur van het Borgstellingsfonds vastgesteld bedrag (momenteel f 150000,-). Boven dit bedrag moet de garantieaanvraag door het bestuur worden goedgekeurd. Bij afwijzing van de garantieaanvraag door de H.I.D. kan de ondernemer in beroep gaan bij het bestuur.

3.3.4 Het Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de landbouw

De Stichting Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de landbouw is opgericht in 1963.

In de statuten wordt het doel van het Fonds als volgt omschreven: "het bevorderen van de ontwikkeling en sanering van de landbouw". Zij tracht haar doel te bereiken onder meer door te bevorderen, dat:

- maatregelen worden genomen, die ertoe kunnen bijdragen, dat de exploitant van een daarvoor in aanmerking komend landbouwbedrijf tijdig een juiste beslissing neemt tot verbetering van de struc-

tuur van zijn bedrijf dan wel tot beëindiging van de exploitatie;

- voorzieningen worden getroffen ten dienste van de exploitant van een landbouwbedrijf die de structuur van zijn bedrijf wil verbeteren dan wel zijn bedrijf wil beëindigen;
- de onroerende goederen welke behoren tot een landbouwbedrijf waarvan de exploitatie beëindigd wordt, worden toegevoegd aan een of meer andere landbouwbedrijven die uitbreiding behoeven, dan wel voor andere doeleinden worden bestemd.

Om haar taak in de praktijk te kunnen uitvoeren is een groot aantal regelingen ontworpen, te verdelen in saneringsregelingen en ontwikkelingsregelingen.

Onder saneringsregelingen worden verstaan:

regelingen die erop gericht zijn agrariërs hun bedrijf vervroegd, dat wil zeggen voordat zij de pensioengerechtigde leeftijd (65 jaar) hebben bereikt, te laten beëindigen. Dit is mogelijk door vervroegde bedrijfsbeëindiging financieel aantrekkelijk te maken. Deze regelingen worden getroffen ter verbetering van de bedrijfs-groottestructuur van de landbouw.

Tot saneringsregelingen behoren:

- de bedrijfsbeëindigings-vergoedingsregeling;
- de bijdrageregeling in de kosten van afbraak van economisch verouderde glasopstanden, samengaand met bedrijfsbeëindiging in het kader van de bedrijfsbeëindigings-vergoedingsregeling.

In het kader van de bedrijfsbeëindigingsregeling kunnen bedrijfshoofden die hun agrarisch bedrijf wensen te beëindigen - op hun verzoek - in aanmerking komen voor een vergoeding. Zij moeten hierbij aan een aantal voorwaarden voldoen. De belangrijkste zijn:

- de aanvrager mag geen 65 jaar zijn;
- zijn fiscaal inkomen mag over de afgelopen 3 jaar niet hoger zijn geweest dan f 20000,-.(Deze grens wordt regelmatig aangepast);
- de grond moet overgedragen worden aan de SBL 1), dan wel met toestemming van het bestuur van het O.- en S.-fonds aan een landbouwbedrijf met ontwikkelingsmogelijkheden. Dit kan door verkoop of verpachting voor minimaal 12 jaar. Ook in geval van duurzame onttrekking aan de landbouw kan een uitkering worden verstrekt.

Voor de vergoeding voor de vrijgemaakte grond is niet vereist dat het bedrijfshoofd zijn hoofdberoep in de landbouw heeft. Indien het bedrijfshoofd zijn beroep in de landbouw heeft, krijgt hij een aanvullende vergoeding. Deze bestaat, afhankelijk van de leeftijd, uit een vergoeding ineens of een maandelijkse vergoeding.

Onder ontwikkelingsregelingen worden verstaan:

regelingen die erop gericht zijn bepaalde ontwikkelingen in de

---

1) Stichting Beheer Landbouwgronden (zie 3.3.5).

landbouw te stimuleren dan wel knelpunten in deze ontwikkelingen weg te nemen.

Het komt voor, dat het Ontwikkelings- en Saneringsfonds, naast maatregelen die in direct verband staan met de problemen in de landbouw, ook maatregelen moet uitvoeren die niet in dit kader vallen. Dat zijn dan maatregelen, die in de eerste plaats gericht zijn op het oplossen van andere problemen (bijvoorbeeld vermindering van de werkloosheid), maar waarbij de uitvoering, voor zover het landbouw betreft, wordt overgelaten aan het Ontwikkelings- en Saneringsfonds.

Als belangrijkste ontwikkelingsregelingen kunnen worden genoemd:

- rentesubsidieregeling (deze regeling zal nog nader worden uitgewerkt);
- bijdrageregeling voor de omschakeling van melkveestapel op rundvleesproductie;
- bijdrageregeling ter bevordering van samenwerkingsverbanden tussen landbouwbedrijven;
- bijdrage particuliere cultuurtechnische werken;
- bijdrageregeling stimuleringspremie aan glastuinbouwbedrijven voor de ombouw van hun verwarmingsinstallaties op aardgas;
- bijdrageregeling agrarische bedrijfsgebouwen.

De genoemde bijdrageregelingen hebben voor het merendeel een tijdelijk karakter. De aanvragen kunnen gedurende een vastgestelde periode worden ingediend.

Het is mogelijk in het kader van een investeringsplan gebruik te maken van meer dan één regeling. Dit kan als het investeringsplan duidelijk onderscheiden kan worden in een aantal projecten. Voor elk project afzonderlijk is het niet mogelijk van meer dan één regeling gebruik te maken.

De aanvragen voor de diverse ontwikkelings- en saneringsregelingen moeten worden ingediend bij de districtsbureauhouder, werkzaam in het gebied, waarin het bedrijf is gelegen.

In de loop der jaren is een verschuiving van de bestede gelden opgetreden van het saneringsgedeelte naar het ontwikkelingsgedeelte van het Fonds. In 1973 had meer dan 50% van de uitgaven betrekking op het ontwikkelingsgedeelte. Dit wordt enerzijds veroorzaakt door een vermindering van de bijdragen in het kader van de bedrijfsbeëindigings-vergoedingsregeling. Door de toenemende werkloosheid en de goede bedrijfsresultaten in 1973 waren de agrariërs minder snel geneigd de landbouw te verlaten.

Anderzijds wordt de verschuiving veroorzaakt door de in 1973 geldende bijdrageregeling ter stimulering van de verbetering van agrarische bedrijfsgebouwen, die een aanzienlijk deel (63%) vormt van de in totaal verstrekte bijdragen in het kader van de ontwikkelingsregelingen.

Gezien het aantal ontwikkelingsregelingen en bijdragen die

daarmee gemoeid zijn, met name de rentesubsidieregeling, zal het aandeel van de ontwikkelingsregelingen in de totale verstrekkingen blijven toenemen.

De middelen van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds komen ten laste van de Rijksbegroting van het Ministerie van Landbouw en Visserij, waaronder het Fonds ressorteert en ten laste van de EEG-begroting. Een aantal regelingen wordt namelijk in het kader van EEG-besluiten uitgevoerd, waaronder de rentesubsidieregeling. De EEG draagt bijvoorbeeld 25% van de kosten van de rentesubsidieregeling.

De rentesubsidieregeling

De rentesubsidieregeling is in zijn oorspronkelijke versie tot stand gekomen in november 1972 voor de rundveehouderij en de akkerbouw en in mei 1973 voor de tuinbouw, ter uitvoering van de EEG-richtlijn ter bevordering van de modernisering van landbouwbedrijven met ontwikkelingsmogelijkheden.

De regeling zoals die nu geldt, bestaat uit een aantal algemene voorwaarden en een aantal voorwaarden, die de toepassingsmogelijkheden per bedrijf regelen.

Tot de algemene voorwaarden behoren de volgende punten

- In aanmerking komen alleen zij, die voor eigen rekening een landbouwbedrijf uitoefenen, hun hoofdberoep in de landbouw hebben, beschikken over voldoende agrarische bekwaamheid, een ontwikkelingsplan hebben opgesteld.
- Het arbeidsinkomen per volwaardige arbeidskracht (v.a.k.) mag in de uitgangssituatie, dus voor de uitvoering van het ontwikkelingsplan, niet hoger zijn dan het vergelijkbaar inkomen buiten de landbouw. Dit wordt halfjaarlijks aangepast (per 1-1-1975 f 25500,-). Na uitvoering van het ontwikkelingsplan moet het arbeidsinkomen per v.a.k. boven de genoemde norm liggen. Om de werkingssfeer van de rentesubsidieregeling uit te breiden bestaan plannen om de norm m.b.t. het vergelijkbaar inkomen te verlagen tot + f 22000,-. Indien het arbeidsinkomen in de uitgangssituatie boven het vergelijkbaar inkomen ligt, kan onder bepaalde voorwaarden toch rentesubsidie worden verleend, echter tot 80% van het subsidiabele bedrag.
- Het ontwikkelingsplan moet onder andere omvatten een omschrijving van de investeringen die zullen worden verricht en een financieringsplan. Het ontwikkelingsplan heeft formeel een looptijd van 6 jaar. Bij de opstelling van het financieringsplan wordt zowel door de bank als door het Borgstellingsfonds maximaal 3 jaar aangehouden. In de praktijk komt een gefaseerde uitvoering in zeer beperkte mate voor in de glastuinbouw.
- De rentesubsidie wordt verleend over financieringen verstrekt door erkende bankinstellingen.
- Men kan slechts éénmaal een aanvraag voor rentesubsidie indienen.

- Het maximum bedrag waarover een rentesubsidie wordt verleend, bedraagt 40000 RE (f 136750,-) per v.a.k. met een maximum van 160000 RE (f 547000,-) per bedrijf.

Voor de toepassing op een landbouwbedrijf zijn de volgende punten van belang.

- Tot de investeringen waarover rentesubsidie kan worden verleend behoren:
  - a. investeringen in bouwwerken (geen onderhoudswerken), bedrijfs-wegen en erfverharding, in utiliteitsvoorzieningen en in per-ceelsverbeteringen;
  - b. investeringen ten behoeve van milieuhygiënische voorzieningen;
  - c. investeringen in kassen en in centrale voorzieningen in ke-telhuis;
  - d. investeringen in werktuigen;
  - e. aankoop van rundvee en schapen;
  - f. investeringen in aanplant van bomen en struiken voor de teelt van andere eetbare vruchten dan appels, peren en perziken.

Investerings in de pluimveehouderij vallen hier geheel buiten. Grondaankopen komen niet voor rentesubsidie in aanmerking van-wege de te verwachten prijsopdrijvende werking.

- De rentesubsidie wordt verleend voor niet langer dan de duur van de leningen, doch voor ten hoogste:
  - a. 15 jaar voor de onder a en b genoemde investeringen;
  - b. 10 jaar voor de onder c genoemde investeringen;
  - c. 6 jaar voor de onder d, e en f genoemde investeringen.

Deze vaststelling van de looptijden op 15, 10 en 6 jaar betekent niet, dat de leningen verstrekt door de bank ook deze looptijden hebben. Deze kunnen ook een langere looptijd hebben.

- De rentesubsidie is 5%, met dien verstande dat de rente die ten laste van de begunstigde blijft tenminste 3% bedraagt. Er zijn echter enkele uitzonderingen, waarbij de rentesubsidie beperkt is tot 1%, zoals de aankoop van rundvee en uitbreiding van de productiecapaciteit.
- Wat betreft de varkenshouderij is de eis gesteld, dat tenminste het equivalent van 35% van de door de varkens verbruikte hoeveelheid veevoeder op het bedrijf kan worden voortgebracht. De toepassingsmogelijkheden voor deze sector zijn in de praktijk dan ook zeer beperkt.

Tabel 3.5 (zie blz.63) geeft een overzicht van de goedgekeurde rentesubsidie-aanvragen en de subsidiabele leningsbedragen.

De bepalingen in de rentesubsidieregeling blijken grote invloed op de verdeling van het totale subsidiabele leningsbedrag over de verschillende sectoren te hebben.

Ultimo 1974 waren er 4239 aanvragen toegewezen met een totaal subsidiabel leningsbedrag van f 660,1 miljoen.

Tabel 3.5 Toegewezen rentesubsidie-aanvragen

	1973		1974	
	aantal	bedrag (mln.gld.)	aantal	bedrag (mln.gld.)
Rundvee/akkerb.bedr.	1594	206,1	1733	298,8
Fruittelteitbedrijven	9	0,9	17	1,8
Glastuinbouwbedr.	207	32,3	533	100,1
Vollegr.tuinb.bedr.	31	4,6	95	13,7
Varkenshouderijbedr.	-	-	20	1,8
Totaal	1841	243,9	2398	416,2

De aanvragen in de sector rundveehouderij/akkerbouw, hadden vrijwel uitsluitend betrekking op ontwikkelingsplannen in de rundveehouderijsector, de sector waarvoor de rentesubsidieregeling de meeste mogelijkheden biedt. De aanvragen waren in hoofdzaak gericht op het bouwen van ligboxenstallen, de aanschaf van werktuigen en de uitbreiding van de melkveestapel.

De gemiddelde subsidiabele lening in de sector rundvee/akkerbouw bedroeg in 1973 f 129000,- en in 1974 f 151000,-. In de tuinbouwsector vormen de aanvragen van de glastuinbouwbedrijven een belangrijk gedeelte van de aanvragen uit deze sector. De investeringen op de glastuinbouwbedrijven waren in belangrijke mate gericht op het vervangen van glasopstanden.

De gemiddelde subsidiabele lening bedroeg in de tuinbouw in 1973 f 153000,- en in 1974 f 171000,-.

Aanvraagprocedure

De ondernemer, die van de rentesubsidieregeling gebruik wil maken, wendt zich tot de regionaal werkende districts bureauhouder (D.B.H.) voor de verkrijging van de benodigde formulieren. De D.B.H. verzorgt verder de verklaring waarop de belastinginspecteur uit de aangifte inkomstenbelasting gegevens verstrekt voor de vaststelling van het hoofdberoep. De verkregen gegevens worden vervolgens door de D.B.H. doorgestuurd naar de provinciale Hoofdingenieur Directeur voor de bedrijfsontwikkeling. De ondernemer dient verder zelf zorg te dragen voor het invullen van het aanvraagformulier, het opstellen van het ontwikkelingsplan, de daarbij behorende investeringen en dergelijke, waarbij als regel hulp wordt verleend door de diverse voorlichtingsdiensten. Voor de vaststelling van het financieringsplan dient hij zich te wenden tot een bank die bereid is het ontwikkelingsplan te financieren. De bank zorgt voor doorzending naar de H.I.D. van de complete stukken, omvattende een ontwikkelingsplan, investeringsplan, bestekken en begrotingen van ondernemers, de verkregen bouwvergunning(en) en het financieringsplan. Aan de hand daarvan wordt de aanvraag beoordeeld. Het rapport wordt voorzien van een advies van de daarvoor in aanmerking komende consultant. De uiteindelijke goedkeuring

wordt verstrekt door de H.I.D. na advies van de Provinciale Adviescommissie van de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling. Tevens zal tegelijkertijd zondig een aanvraag voor een garantie door het Borgstellingsfonds worden beoordeeld. De rentesubsidie wordt halfjaarlijks aan de ondernemers uitgekeerd.

3.3.5 Stichting Beheer Landbouwgronden en Grondbank

De Stichting Beheer Landbouwgronden (de SBL) is opgericht in 1946. In de statuten staat haar doel als volgt omschreven:

"Het tijdelijk beheren van landbouwgronden en daarbij behorende opstallen, teneinde te bevorderen, dat deze de uit een oogpunt van algemeen belang meest gewenste bestemming verkrijgen".

Om haar doel te bereiken is de Stichting bevoegd landbouwgronden en daarbij behorende opstallen aan te kopen, deze te beheren en te vervreemden. Zij voert haar functie uit in het kader van:

- ruilverkavelingsprojecten;
- de bedrijfsbeëindigingsregeling van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds;
- de Grondbank.

De grondaankopen geschieden nadat de grondeigenaar te kennen heeft gegeven dat hij bereid is zijn grond aan de SBL te verkopen. Deze verkopen kunnen zowel geschieden in het kader van één van de bovenstaande regelingen, of een combinatie.

Bijvoorbeeld: een agrariër, die in een ruilverkavelingsgebied zijn bedrijf uitoefent, acht zijn bedrijf te klein om voortgezet te worden. Hij besluit zijn grond aan te bieden aan de SBL, die de grond beheert en verkoopt in het kader van de ruilverkaveling, terwijl de agrariër gebruik maakt van de bedrijfsbeëindigingsregeling van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds.

Het totaal bezit van de SBL is opgelopen van ruim 34000 ha eind 1969 tot ruim 47000 ha eind 1973.

Dit bezit is te beschouwen als "werkvoorraad", die van jaar tot jaar opgebouwd is uit verschillende percelen grond. Een zeer groot gedeelte van de verworven landbouwgronden zijn gebruiksvrij, dat wil zeggen zonder dat er pacht op rust, aangekocht.

Wat het prijsbeleid betreft, dat gevolgd wordt bij aankoop, kan gesteld worden dat deze gekenmerkt wordt door een voorzichtig volgen van het algemene prijsniveau, zoals dat in de verkeerswaarde van gelijksoortige objecten tot uiting komt. Men wil voorkomen dat de aankopen door de Stichting een prijsopdrijvend effect hebben.

Grondbank

De Grondbank is als proef in 1971 gestart in de provincies Groningen, Friesland en Drenthe. In 1974 is de grondbankproef uitgebreid tot het gehele land. De Grondbank - onder beheer van de

Stichting Beheer Landbouwgronden - tracht door aankoop van grond en uitgifte van de aangekochte grond in erfpacht de financieringslasten bij de overname van grond te verlichten.

De financieringsproblemen zijn aan de orde als de grond ter overname wordt aangeboden. Hierbij zijn drie categorieën te onderscheiden, te weten:

- bij bedrijfsopvolging;
- als een pachter de grondeigendom van de verpachter wil overnemen;
- bij vergroting van het bedrijf.

De belangrijkste voorwaarden waaraan het bedrijf moet voldoen, zijn:

- bij bedrijfsovername (ouder/kind, verpachter/pachter) moeten akkerbouwbedrijven tenminste 50 ha en weidebedrijven tenminste 30 ha groot zijn. Alle bij de overname betrokken grond moet aan de SBL worden overgedragen;
- bij bedrijfsvergroting moeten de bovenstaande normen voor akkerbouw- en weidebedrijven worden bereikt, terwijl de vergroting tenminste 25% moet bedragen met een minimum van 10 ha. In principe koopt de SBL alleen de oppervlakte, waarmee vergroot wordt; eventueel kan ook overige eigendomsgrond door de SBL worden aangekocht. De in aanmerking komende bedrijven kunnen hun grond (exclusief gebouwen en erf) verkopen aan de SBL. Gebouwen en erf blijven derhalve in eigendom van de ondernemer. De SBL geeft de grond aan de betreffende ondernemer uit in erfpacht voor een periode van 26 jaar, tegen een canon van $3\frac{1}{2}\%$ van de overnameprijs. Na 13 jaar wordt deze erfpachtscanon aangepast aan het eventueel gewijzigde gemiddelde prijsniveau in het betreffende gebied.

Nadat de grond in erfpacht is uitgegeven, wordt de eigendom overgedragen aan de Dienst der Domeinen. De prijs, die de SBL en dus de Grondbank, bij overname door kinderen van ouders en door de pachter van de verpachter betaalt, is gebaseerd op de verkeerswaarde van gepacht land. Bij bedrijfsvergroting wordt de prijs gebaseerd op de prijs die op dat moment geldt voor gebruiksvrije grond.

De animo om de Grondbank in te schakelen bij de verkrijging van grond is niet groot. Ultimo 1974 was er een totale oppervlakte van + 250 ha bij betrokken. Hiervoor zijn een aantal oorzaken aan te wijzen.

De prijs die de SBL betaalt in het kader van de grondbankproef wordt in het algemeen te laag geacht.

In het erfpachtcontract zijn enkele voorwaarden opgenomen die grote onzekerheid vormen bij inschakeling van de Grondbank:

- De te hoge eisen die gesteld worden aan de bedrijfsomvang vormen een belemmering om de Grondbank in te schakelen.
- Er is geen recht op verlenging van het erfpachtcontract. Na afloop van het contract (26 jaar) kan dit worden verlengd als het

bedrijf voldoet aan de dan geldende normen ten aanzien van de bedrijfsgrootte. Hierdoor ontstaat voor de betrokken ondernemers onzekerheid. Aan een verzoek tot terugkoop worden dezelfde criteria gesteld met betrekking tot de bedrijfsgrootte.

- Ten slotte wordt de terughoudendheid veroorzaakt door het feit dat de SBL de gebouwen niet koopt. Grond en gebouwen vormen een eenheid (de verkoopbaarheid van de gebouwen hangt in sterke mate af van de duurzame gebruiksmogelijkheden van de bijbehorende grond), die door het erfpachtsrecht van de Grondbank verbroken wordt.

4. Organisatie en kosten van het landbouwkrediet

4.1 Inleiding

De belangrijkste organisatie op het gebied van het landbouwkrediet is de Raiffeisen-Boerenleenbank (afgekort Rabobank). Ongeveer 90% van het aan de agrarische sector verstrekte bankkrediet is afkomstig van de Rabobanken. Het andere gedeelte, + 10%, is afkomstig van andere financieringsinstellingen en van verzekeringsmaatschappijen.

Dit hoofdstuk is beperkt tot de bespreking van de Rabobankorganisatie, gezien het grote aandeel dat zij heeft in de verstrekking van kredieten en leningen aan de agrarische sector.

Door de snelle vergroting van de transportmogelijkheden ter zee en te land in de tweede helft van de 19e eeuw, werd Europa bereikbaar voor de produkten van ver uiteengelegen landbouwgebieden over de gehele wereld. De massale stroom van landbouwprodukten naar Europa bracht een enorme prijsdaling met zich mee.

Tussen de jaren 1870 en 1895 daalden de graanprijzen tot minder dan de helft van hun vroegere niveau. Na 1885 daalden, doordat vele akkerbouwbedrijven omgezet waren in veeteeltbedrijven, ook de zuivelprijzen en de vleesprijzen in ons land.

De crisis in de landbouw bracht een enorme geldnood onder de boeren met zich mee, hetgeen leidde tot sociale wantoestanden, zoals kopen op afbetaling, leningen tegen woekerrente en financiële afhankelijkheid van de alleenstaande boeren tegenover reizende handelaren en winkeliers.

In 1888 wees een door de regering ingestelde studiec commissie op de noodzaak van een goed georganiseerd landbouwkredietwezen, dat echter door de belanghebbenden zelf zou moeten worden opgezet. Aanbevolen werd de oprichting van kredietcoöperaties naar het voorbeeld van de Raiffeisenbanken in Duitsland.

In 1896 kwamen de eerste coöperatieve boerenleenbanken tot stand, gebaseerd op de grondslagen van de Duitse Raiffeisenbanken. Reeds in 1898 kwamen de plaatselijke coöperatieve banken tot een vorm van samenwerking in twee centrale banken (de Coöperatieve Centrale Raiffeisenbank en de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank). Dat er twee centrale banken werden opgericht, heeft meerdere oorzaken. Ten eerste de strijd om de rechtsvorm: bij de Centrale Raiffeisenbank waren alleen boerenleenbanken aangesloten, die als coöperatieve vereniging waren opgericht; bij de Centrale Boerenleenbank waren ook boerenleenbanken aangesloten, die als koninklijk goedgekeurde (dus niet-coöperatieve) vereniging waren opgericht. Ten tweede de kwestie van het confessionalisme: de Centrale Boerenleenbank was de centrale bank voor "katholieke" banken, de Centrale Raiffeisenbank was de centrale bank voor "algemene"

banken. Ten derde de bestaansmogelijkheid voor twee centrales in een tijd van grotere geografische afstanden: één centrale (de Centrale Raiffeisenbank) in het noorden, één centrale (de Centrale Boerenleenbank) in het zuiden. In 1970 besloten de twee centrale banken te gaan streven naar een zo nauw mogelijke samenwerking.

Het vestigingsbeleid was in feite het aangrijpingspunt om tot een fusie te komen. Langzamerhand groeide het inzicht, dat uit een oogpunt van efficiency en concurrentie ten opzichte van de niet-coöperatieve bankinstellingen een fusie noodzakelijk was. Bovendien vormden de redenen, die leidden tot de oprichting van twee centrales, geen belemmeringen meer om tot een fusie over te gaan.

In 1972 resulteerde het besluit, om tot een zo nauw mogelijke samenwerking te komen in de oprichting van één nieuwe centrale bank: de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank, waarin beide vroegere centrale banken hun activa en passiva inbrachten om vervolgens zelf in liquidatie te gaan (december 1972). Het aantal banken, aangesloten bij de centrale bank, bedroeg per 31 december 1972 1187. Door fusies is dit aantal verminderd tot 1079 (eind 1974). Het aantal vestigingspunten (kantoren en bijkantoren) bedraagt ruim 3000.

4.2 De juridische organisatie

De juridische organisatie van de Rabobank valt uiteen in twee delen: de juridische organisatie van de aangesloten banken en de juridische organisatie van de Centrale Bank.

In het volgende zal er aandacht worden besteed aan de bovengenoemde twee juridische organisaties.

De juridische structuur, waarin de contacten tussen de Centrale Bank en de plaatselijke banken zijn geregeld, wordt besproken onder de juridische organisatie van de Centrale Bank. Verder zal er enige aandacht besteed worden aan de aanverwante instellingen.

4.2.1 De aangesloten banken

De juridische vorm van de aangesloten bank is die van een coöperatieve vereniging, dan wel een rechtspersoonlijkheid bezittende vereniging. Elke bank is, alhoewel aangesloten bij de Centrale bank, een afzonderlijk rechtspersoon; zij is dus geen afdeling, bijkantoor of vestiging van de Centrale Bank. Deze vereniging heeft ten doel door het verrichten van bankwerkzaamheden de belangen van de leden te behartigen. De bankwerkzaamheden bestaan enerzijds uit het verstrekken van leningen en kredieten aan de leden - in het bijzonder ten behoeve van hun beroep of bedrijf - anderzijds uit het aantrekken van de voor dat doel benodigde gelden.

Het lidmaatschap van de aangesloten bank staat open voor zowel natuurlijke personen, als rechtspersonen. Hierbij wordt geen onderscheid gemaakt of zij wel of niet werkzaam zijn in de agrarische sector. Om in aanmerking te komen voor een lening of krediet is men verplicht lid te worden.

De belangrijkste kenmerken van de aangesloten banken zijn:

- De onbeperkte aansprakelijkheid van de leden

De leden zijn aansprakelijk voor eventuele verliezen of tekorten en wel voor gelijke delen van het tekort, tot een onbeperkt bedrag. De inbreng van deze aansprakelijkheid trad in de plaats van een inbreng aan contant kapitaal. Samen met de reserves die de banken in de loop van de jaren uit de gemaakte winsten opbouwden, vormt deze aansprakelijkheid een buffer voor mogelijke toekomstige tegenvallers.

Bovendien hebben de Rabobanken een Onderlinge Waarborgmaatschappij opgericht, die het risico, dat de Rabobanken door dergelijke tegenvallers lopen, dekt.

Vanaf de oprichting van de coöperatieve banken is er nooit een beroep gedaan op de aansprakelijkheidsregeling. Dit betekent, dat heden ten dage de aansprakelijkheidsregeling nauwelijks als een belemmering gevoeld wordt om lid te worden, c.q. te blijven. Desondanks wordt momenteel onderzocht, in hoeverre de aansprakelijkheid van de leden kan worden beperkt.

- Reservering van de winst

De winst wordt niet uitgekeerd aan de leden.

Deze bepaling is bedoeld, om de coöperatieve banken de gelegenheid te geven een eigen vermogen te vormen, ten einde te voorkomen, dat bij eventuele verliezen er een beroep moet worden gedaan op de aansprakelijkheid van de leden. Een dergelijk reserveringsbeleid is bovendien noodzakelijk in verband met de solvabiliteitseisen van De Nederlandsche Bank.

Slechts een gering gedeelte van de winst mag door de coöperatieve banken worden uitgekeerd en wel alleen voor doeleinden van algemeen belang.

Elke aangesloten bank heeft drie organen:

- de Algemene Vergadering;
- de Raad van Toezicht;
- het Bestuur.

- De Algemene Vergadering

De Algemene Vergadering moet tenminste eenmaal per jaar bijeen geroepen worden. Zij is voor alle leden toegankelijk. Tot haar taak behoort het benoemen, schorsen en ontslaan van de leden van de Raad van Toezicht en het Bestuur, alsmede de vaststelling van de balans en de verlies- en winstrekening.

- De Raad van Toezicht

De Raad van Toezicht heeft als taak toe te zien op het bestuur en beheer van de bank, met name op de naleving van de bestaande wettelijke voorschriften, de bepalingen van statuten en huishoudelijk reglement en de voorschriften en regels van de Centrale Bank.

Verder zijn er activiteiten van het Bestuur, die de goedkeuring van de Raad van Toezicht behoeven. Genoemd kunnen worden de begroting zoals die elk jaar door het Bestuur wordt opgemaakt, de rente- en provisie tarieven van de bank, de voor het personeel geldende arbeidsvoorwaarden, de benoeming van de directieleden en dergelijke.

De leden van de Raad van Toezicht hebben zitting voor ten hoogste 5 jaar. Zij zijn herkiesbaar tot de leeftijd van 70 jaar. Elk jaar treedt zo mogelijk een zelfde aantal leden af. Het aantal leden in de Raad kan door elke plaatselijke bank afzonderlijk worden bepaald.

- Het Bestuur

Het beheer en de vertegenwoordiging van de bank zijn - voor zover de wet en de statuten niet anders bepalen - opgedragen aan het Bestuur. Het Bestuur van elke aangesloten bank bestaat in principe uit 3 leden (uitzonderingen zijn mogelijk). De zittingsperiode van de bestuursleden loopt uiteen van 3 tot hoogstens 5 jaar. Elk jaar treedt zo mogelijk een zelfde aantal bestuursleden af. Herverkiezing is mogelijk tot de leeftijd van 70 jaar. De belangrijkste taak van het Bestuur is de verstrekking van leningen en kredieten aan cliënten en de vaststelling van de daarbij te verlangen zekerheden. Voor bepaalde bestuursbesluiten over afzonderlijke kredieten of leningen is goedkeuring vereist van de Centrale Bank.

Zoals reeds bij de behandeling van de Raad van Toezicht is vermeld, heeft het Bestuur vele taken buiten het gebied van de kredietverlening, die de goedkeuring van de Raad van Toezicht nodig hebben.

De leden van het Bestuur en de Raad van Toezicht krijgen de door hen gemaakte onkosten (reiskosten en dergelijke) vergoed en ontvangen een presentiegeld voor de bijgewoonde vergaderingen.

Naast de bovengenoemde statutaire organen wordt voor de dagelijkse gang van zaken de directie benoemd. In de praktijk betekent dit, dat het bestuur een aantal taken delegeert aan de directie en eventueel overige personeelsleden.

Het Bestuur blijft vanzelfsprekend verantwoordelijk. Zodoende kan de dienstverlening aan de cliënten optimaal functioneren.

4.2.2 De Centrale Bank

De Centrale Bank heeft tot taak de belangen van haar leden, de aangesloten banken, te behartigen. Deze doelstelling tracht zij

te bereiken door de instandhouding en ontwikkeling van de bestaande coöperatieve banken, eventueel ook door de oprichting van nieuwe coöperatieve banken en door de uitoefening van het bankbedrijf in de ruimste zin van het woord.

Aan de omschrijving van de doelstelling is toegevoegd: mede ter financiering van het agrarisch bedrijfsleven. Daaruit blijkt, dat de coöperatieve banken de financiering van de agrarische sector nog steeds als een belangrijk element van hun doelstelling beschouwen, maar dat zij niet meer - zoals vroeger - uitsluitend op de agrarische sector gericht zijn. Maar gezien hun afkomst en gespecialiseerde kennis op het terrein van de agrarische financiering, zullen de coöperatieve banken voor de landbouw de belangrijkste financieringsbron blijven.

De Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank is een coöperatieve vereniging op aandelen. Het kapitaal is verdeeld in aandelen van f 1000,- nominaal, die door de leden zijn volgestort. Elke aangesloten bank bezit een aantal aandelen, dat afhankelijk is van het gemiddelde totaal van haar 3 laatste jaarbalansen. Eind 1973 was het aandelenkapitaal van de Centrale Bank f 220 miljoen groot.

Het lidmaatschap van de Centrale Bank staat open voor coöperatieve banken, waarvan de statuten door de Centrale Bank zijn goedgekeurd. De Centrale Bank stelt aan de statuten een aantal eisen, o.a. dat er in is opgenomen: de aansprakelijkheid van de leden en de reservering van de winst. Het lidmaatschap brengt met zich mee, dat de plaatselijke bank zich houdt aan regels en voorschriften die de Centrale Bank zal vaststellen. Verder brengt het lidmaatschap met zich mee, dat zij haar overtollige middelen toevertrouwt aan de Centrale Bank en dat zij zich houdt aan de regels inzake het kredietwezen, zoals die door De Nederlandsche Bank aan de Centrale Bank worden voorgeschreven en door de Centrale Bank worden doorgegeven aan de aangesloten banken.

Door haar lidmaatschap verwerft de aangesloten bank zich het recht om aan de Algemene Vergadering van de Centrale Bank deel te nemen, daar voorstellen te doen, deel te nemen aan het overleg en mede te beslissen. Verder geeft het lidmaatschap het recht om gebruik te maken van de diensten van de Centrale Bank, die de overtollige middelen moet beheren en rendabel maken, de banken rechtskundige bijstand verleent, researchwerk voor de aangesloten banken verricht en overige centraal te verrichten activiteiten verzorgt.

De betreffende activiteiten worden verricht via 14 districtskantoren en door de betreffende gespecialiseerde eenheden van de Centrale Bank.

De juridische organisatie van de Centrale Bank kent als organen:

- De Algemene Vergadering;
- De Centrale Kringvergadering;

- De Raad van Toezicht;
- De Raad van Beheer;
- De Hoofddirectie.

- De Algemene Vergadering

De banken worden in de Algemene Vergadering vertegenwoordigd door de voorzitter van hun bestuur. De Algemene Vergadering beslist over de goedkeuring van het beleid en over de vaststelling van statuten en huishoudelijk reglement van de Centrale Bank. Besluiten worden door de Algemene Vergadering genomen met volstreekte meerderheid van de geldig uitgebrachte stemmen. De stem van een bank heeft in de Algemene Vergadering meer gewicht, naar gelang haar balanstotaal groter is. Het aantal stemmen per bank varieert hierbij van 1 tot 3 stemmen.

- De Centrale Kringvergadering

De Centrale Bank kent 44 kringen, waarin de aangesloten banken zijn ingedeeld. Het aantal banken per kring varieert van 16 in de kleinste tot 43 in de grootste kring; het gemiddelde aantal banken per kring belooft ongeveer 27.

Elk van deze kringen vergadert minstens tweemaal per jaar. De kringvergaderingen kunnen worden bezocht door alle leden van besturen en raden van toezicht, door de directeuren en door die personen, die de Centrale bank daartoe aanwijst. Het aantal stemmen per bank loopt, evenals bij de Algemene Vergadering, uiteen van 1 tot 3.

Elke kring kiest uit haar midden een bestuur van 6 personen, afkomstig van 6 verschillende banken uit de kring. Van dit bestuur worden er 3 aangewezen, die de kring vertegenwoordigen in de Centrale Kringvergadering.

De Centrale Kringvergadering is een overlegorgaan, dat ten doel heeft de gedachtenwisseling te bevorderen tussen de aangesloten banken enerzijds en de centrale leiding in de organisatie anderzijds. Tot haar taak behoort mede het adviseren aan de Algemene Vergadering over alle voorstellen, die in de Algemene Vergadering zullen worden behandeld.

- De Raad van Toezicht

De Raad van Toezicht van de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank bestaat uit tenminste 11 personen, die allen lid moeten zijn van één der aangesloten banken. Zij worden gekozen voor 5 jaar door de Algemene Vergadering. Herverkiezing is mogelijk tot 70 jaar.

De Raad van Toezicht ziet toe op het beleid van de Centrale Bank, zoals de Raad van Beheer en de Hoofddirectie van de Centrale Bank dat voeren en op de naleving van de in de wet, de statuten en het huishoudelijk reglement vervatte voorschriften.

Ook houdt de Raad zich bezig met geschillen, bijvoorbeeld tussen twee aangesloten banken en met de goedkeuring van verschillende besluiten van de Raad van Beheer.

- De Raad van Beheer

Het bestuur van de Centrale Bank is toevertrouwd aan twee organen, te weten: de Raad van Beheer en de Hoofddirectie. Tussen deze twee organen bestaat een voortdurend onderling overleg. De Raad van Beheer beslist over alle aangelegenheden betreffende de verhouding tussen de Centrale Bank en de aangesloten banken, voor zover deze van niet-administratieve en niet-huishoudelijke aard zijn. Bovendien stelt hij richtlijnen vast voor het beleid dat de Hoofddirectie voert.

De Raad van Beheer bestaat uit tenminste 5 en ten hoogste 9 leden, die allen lid moeten zijn van één der aangesloten banken. Zij worden gekozen voor 5 jaar door de Algemene Vergadering. Herverkiezing is mogelijk tot 70 jaar.

- De Hoofddirectie

De Hoofddirectie heeft de leiding over de dagelijkse gang van zaken. Zij is belast met al die taken, die niet zijn voorbehouden aan de Raad van Beheer. Zij voert alle besluiten uit van de Algemene Vergadering en de Raad van Beheer. De leden van de Hoofddirectie worden benoemd door de Algemene Vergadering.

4.2.3 Aanverwante instellingen

De bespreking van de aanverwante instellingen is beperkt tot die instellingen, waarvan de activiteiten liggen op het terrein van de financiering.

De Rabo-hypotheekbank N.V.

De Rabo-hypotheekbank N.V. is een naamloze vennootschap met een aandelenkapitaal van f 90 miljoen. De aandelen hebben een nominale waarde van f 1000,-. Op de geplaatste aandelen is 10% volgestort. Alle aandelen zijn in het bezit van de Centrale Bank en de bij haar aangesloten banken.

De Rabo-hypotheekbank heeft een aanvullende financierings-taak ten behoeve van leden/cliënten van aangesloten banken. Indien de aangesloten banken niet meer kunnen voldoen aan de liquiditeitseisen, gesteld door de Centrale Bank, sturen zij de aanvragen voor hypothecaire geldleningen door naar de hypotheekbank. Wat de liquiditeitseisen betreft, is hier de zogenaamde A-grens van belang, dat wil zeggen, als het tegoed van een aangesloten bank bij de Centrale Bank beneden 30% van de som van de toevertrouwde middelen (de A-grens) daalt, mag deze bank alleen nog kredieten op korte en middellange termijn verstrekken.

De hypotheekbank vertoont in de laatste jaren een sterke

groei. De oorzaak van deze groei ligt in het feit, dat de toevertrouwde middelen van een aantal aangesloten banken onvoldoende zijn ten opzichte van de uitzettingen. Naast banken met structurele tekorten komen banken voor met structurele overschotten aan middelen. De totaal verstrekte hypothecaire leningen hadden per 31 december 1974 een waarde van 1655 miljoen gulden; dit was eind 1973 1007 miljoen gulden. De benodigde middelen van de Rabo-hypotheekbank komen zowel van buiten als van binnen de organisatie. Van binnen komen de middelen van de aangesloten banken. Dit zijn middelen, die, nadat is voldaan aan de liquiditeitseisen van de Centrale Bank, belegd kunnen worden in door de hypotheekbank aangeboden pandbrieven. Deze belegging in pandbrieven is alleen mogelijk, indien er bij een aangesloten bank sprake is van een structureel overschot aan middelen. De pandbrieven hebben een looptijd van gemiddeld 5 jaar. Van buiten worden middelen aange-trokken door plaatsing van onderhandse leningen en ter beurse ge-noteerde pandbrieven op de kapitaalmarkt.

De middelen op lange termijn beliepen per 31 december 1974 1456 miljoen gulden. Per 31 december 1973 beliepen de totale schulden op lange termijn 853 miljoen gulden.

De Onderlinge Kredietverzekeringsmaatschappij Rabobanken G.A. (O.K.M.)

Door middel van de Onderlinge Kredietverzekeringsmaatschap-pij Rabobank G.A. hebben de coöperatieve banken voorzieningen ge-troffen tegen schaden in verband met risico's, die de bank loopt bij het verlenen van kredieten en voorschotten, waarvoor onvol-doende zekerheden kunnen worden gesteld.

De oprichting van de Onderlinge Kredietverzekeringsmaatschap-pij heeft het mogelijk gemaakt verder te gaan in de verstrekking bij een financiering. Dit komt duidelijk naar voren bij de twee belangrijkste financieringsvormen, waarbij de Onderlinge Krediet-verzekeringsmaatschappij betrokken is: de tophypotheek en de fi-nanciering tegen "onvolwaardige zekerheid".

De aangesloten banken zijn lid van de O.K.M. Zij betalen ter dekking van de risico's, die voortvloeien uit de betreffende financiering, een premie. Dit wordt doorberekend in de tarieven voor de financieringen, waarbij een kredietverzekering vereist is.

De Onderlinge Waarborgmaatschappij Rabobanken G.A.

De coöperatieve banken hebben door middel van een onderlinge waarborgmaatschappij (de Onderlinge Waarborgmaatschappij Raboban-ken G.A.) voorzieningen getroffen tegen schaden, die kunnen worden geleden door verlies van geldwaarden, of doordat één of meer ban-ken een zo groot verlies lijden, dat daardoor het vertrouwen in de organisatie zou kunnen worden aangetast.

De aangesloten banken betalen voor deze onderlinge risicodek-king een premie.

Eventuele tekorten in het exploitatiesaldo worden omgeslagen over de aangesloten banken.

Financieringsmaatschappij "De Lage Landen"

De Financieringsmaatschappij "De Lage Landen" is een dochteronderneming van de Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank en wel voor 75%.

De Financieringsmaatschappij "De Lage Landen" is opgericht om de mogelijkheid te openen leningen, die een extra groot risico met zich mee brengen, te verstrekken. Een dergelijke financieringsmaatschappij kan leningen verstrekken, die door de eisen die aan het bankwezen gesteld worden, niet door de banken verstrekt kunnen worden.

De financiering door "De Lage Landen" in de agrarische sector bestaat voornamelijk uit de financiering van werktuigen en installaties.

De middelen van de financieringsmaatschappij worden agetrokken op de kapitaalmarkt.

London and Continental Bankers Ltd.

Te zamen met een aantal in karakter en bedrijfsvoering verwante, buitenlandse organisaties en een engels bankiershuis is in 1973 deze "merchantbank" opgericht. De bank ontplooit ten behoeve van de participanten en hun cliënten, activiteiten op het terrein van de internationale financiering.

Rabomerica International Bank N.V.

In samenwerking met de Bank of America is in 1974 door de Centrale Rabobank de Rabomerica International Bank N.V. opgericht. Hierdoor kan de dienstverlening aan cliënten, die sterk op het buitenland georiënteerd zijn - met name de agrarische handel en industrie - verbeterd worden.

4.3 De dienstverlening

Het dienstenassortiment van de Rabobanken heeft in de jaren dat de coöperatieve landbouwkredietinstellingen bestaan, een grote uitbreiding ondergaan. Deze uitbreiding is drieledig.

1. Er heeft een diversificatie binnen het traditionele dienstenpakket plaatsgehad.

Dit traditionele dienstenpakket omvat:

- de verstrekking van leningen en kredieten;
- de aantrekking en het beheer van spaargelden en andere creditgelden;
- de verzorging van het betalingsverkeer.

2. Er is sprake van een uitbreiding van diensten, die buiten de traditionele taken van een bank vallen. Als belangrijkste kunnen worden vermeld de behandeling van effectenzaken, de verzekeringsbemiddeling, de bewaring van waarden en de reisbemiddeling.
3. De dienstverlening is niet alleen meer gericht op agrarische cliënten, maar zij is ook gericht op andere soorten bedrijven, onder andere het midden- en kleinbedrijf en op de particuliere sector.

Deze drieledige uitbreiding is gericht op de groei van het bedrijf. Een groei die noodzakelijk is ten behoeve van de continuïteit van het bedrijf en als zodanig in het belang van haar leden. Bovendien betekent de uitbreiding van de dienstverlening aan de cliënten, dat de Rabobank zich in haar dienstverlening kan meten met de concurrerende bankinstellingen.

Was de kredietverlening enkele decennia geleden nog hoofdzakelijk gericht op de agrarische sector, vooral de laatste tiental jaren is er sprake van een uitbreiding van de kredietverlening buiten de agrarische sector. Dit betreft dan de financiering van het midden- en kleinbedrijf en de verstrekking van leningen aan particulieren, waarvan de woningfinanciering een zeer groot deel vormt.

In tabel 4.1 is de verdeling van de in 1974 verstrekte nieuwe leningen weergegeven, met tussen haakjes de cijfers voor 1973.

Tabel 4.1 Verstrekte nieuwe leningen door Rabobanken

	In miljoenen gulden	In procenten
aan agrarische bedrijven	2160 (1840)	37 (29)
aan overige bedrijven	1000 (1130)	17 (17)
aan particulieren	2830 (3470)	46 (54)
Totaal	5990 (6440)	100 (100)

Het aandeel van de agrarische bedrijven is in de afgelopen decennia gedaald tot + 30%. Het hoge percentage in 1974 (37%) betekent, dat de investeringsactiviteit in de agrarische sector op een hoog peil lag, mede gezien in het licht van de daling van de verstrekkingen in de andere sectoren. De verhoogde investeringsactiviteit in de agrarische sector kan onder andere verklaard worden uit de mogelijkheid om rentesubsidie te verkrijgen en uit de goede bedrijfsresultaten in de afgelopen jaren.

Wat de verstrekking in 1974 aan de agrarische sector betreft kan worden opgemerkt, dat van het totaal verstrekte bedrag (2160 miljoen gulden) 1395 miljoen gulden (65%) naar landbouwbedrijven ging, 413 miljoen gulden (19%) naar tuinbouwbedrijven en 345 mil-

joen gulden (16%) naar agrarische rechtspersonen (vooral coöperaties).

De genoemde bedragen geven de brutoverstrekingen weer. Daarin zijn begrepen de zogenaamde herfinancieringen, die + 10% uitmaken. Dit heeft betrekking op lopende financieringen, die in zijn geheel opnieuw worden opgezet.

Om te komen tot een totaalbeeld van de aan agrarische bedrijven verstrekte financieringen moeten bij de genoemde leningen de verstrekte kredieten in rekening-courant worden opgeteld. Daarvan zijn voor de agrarische bedrijven echter geen uitgesplitste gegevens beschikbaar. De financiering van de agrarische bedrijven zal in paragraaf 4 nader worden uitgewerkt.

Van de aan de particuliere sector verstrekte leningen in 1974 was een groot deel, namelijk 75%, bestemd voor de woningfinanciering.

De vergroting van de cliëntenkring heeft het noodzakelijk gemaakt het aantal financieringsvormen uit te breiden en aan te passen aan de gewijzigde omstandigheden.

Ook wat het aantrekken van middelen betreft, zijn de tijden veranderd. Van een passief spaargeldverkrijgende instelling is de bank veranderd in een actief spaargeldverwervende instelling. Deze actieve verwerving van spaargelden is noodzakelijk om in de financieringsbehoefte van de leden te kunnen voorzien. Bovendien spelen hier ook concurrentieoverwegingen een rol.

Uit tabel 4.2 blijkt, dat het totale bedrag aan toevertrouwde middelen in 1974 ten opzichte van 1970 sterk is toegenomen. De verschuiving van spaargelden naar middelen op termijn moet worden toegeschreven aan ontwikkelingen op de geld- en kapitaalmarkt in 1974 en is niet van structurele aard.

Tabel 4.2 Verdeling van de toevertrouwde middelen aan de Rabobanken

	1974		1970	
	in mln.gld.	in %	in mln.gld.	in %
Spaargelden	21876	71	14569	81
Creditsaldi in rekening-courant	4980	16	2716	15
Middelen op termijn	4079	13	763	4
Totaal toevertrouwde middelen	30935	100	18048	100

De spaargelden zijn te verdelen in direct-opvraagbare spaargelden en termijnspaargelden. De termijnen lopen uiteen van 3 maanden tot 5 jaar.

De termijnspaargelden omvatten spaarrekeningen met een opzegtermijn en spaardepotbewijzen op naam. Bij de spaarrekeningen met een opzegtermijn wordt het geld door de cliënt voor een onbepaalde tijd aan de bank toevertrouwd. Bij opzegging kan na de tevoren

vastgestelde termijn (max. 2 jaar) over het geld worden beschikt. Spaardepotbewijzen op naam hebben een bij de inleg vastgestelde looptijd (2, 3, 4 of 5 jaar); na afloop daarvan kan over het geld worden beschikt. Daarnaast kunnen worden genoemd de zogenaamde "gebonden spaarrekeningen". Deze spaarvormen zijn gericht op een speciale categorie (jeugdsparen, bedrijfssparen). Indien aan de voorwaarden wordt voldaan is aan deze vorm een extra toeslag verbonden. Hierbij dient te worden opgemerkt, dat er de laatste jaren een aanzienlijke verschuiving heeft plaatsgehad van direct-opvraagbaar spaargeld naar termijnspaargeld. Momenteel is van de totaal ingelegde spaargelden + 50% direct-opvraagbaar.

De creditsaldi in rekening-courant omvatten de creditsaldi van privé-rekeningen en rekening-courant (zakelijke rekeningen) en de zogenaamde termijndeposito's. Deze termijndeposito's zijn toonderstukken met een looptijd variërend van 6 maanden tot 5 jaar.

De overige middelen omvatten onder andere pandbrieven en de obligatielening van de Centrale Bank.

De spaargelden vormen voor de coöperatieve banken een belangrijke middelenbron. De coöperatieve banken opereren slechts in beperkte mate op de kapitaalmarkt.

Van het totale bedrag aan spaartegoeden, dat bij alle bankinstellingen in Nederland is ingelegd, is ruim 40% ingelegd bij de Rabobanken.

Van de spaartegoeden bij Rabobanken is ca. 20% afkomstig van de agrarische sector (inclusief ex-agrariërs).

De creditrentetarieven, zoals die voor de verschillende spaarvormen in de afgelopen jaren hebben gegolden, zijn in onderstaande tabel opgenomen. Deze rentetarieven worden door de Centrale Bank vastgesteld en als advies doorgegeven aan de aangesloten banken. De aangesloten banken kunnen hiervan afwijken, bijvoorbeeld in verband met hun rentabiliteit. In de praktijk is het echter zo, dat bijna alle banken het rente-advies opvolgen.

Tabel 4.3 De creditrentetarieven van de Rabobanken

	1965	1970 1/1	1972 1/1	1973 1/1	1974 1/1	1975 1/1
Spaarrekeningen:						
- opvraagbaar	3½	3½ à 4	4	4	4½ à 5	5
- 3 mnd. opzegging	-	4½	4½	4½	5 à 5½	5½
- ½ jaar opzegging	4	5 à 5½	5	4½	5½	5¾
- 1 jaar opzegging	4½	5¾ à 6	5½	5	6	6
- 2 jaar opzegging	-	-	6½	6	7	7
Spaardepotbewijzen op naam:						
- 2 jaar vast	-	-	6	6½	7½	7
- 5 jaar vast	-	-	-	7	8	9½
Creditsaldi in rek.courant:						
- zakelijke rekeningen	1½	2	1½	1	2	2
- privé-rekeningen	-	3½	2½	1½	1½	1½

Bij de vaststelling van de tarieven spelen de ontwikkelingen op de geld- en kapitaalmarkt en concurrentieoverwegingen een belangrijke rol.

Voor de tegoeden op de privé-rekening is er sprake van een afname van het rentepercentage. Deze afname wordt veroorzaakt door het feit, dat de kosten van administratie en verwerking verbonden aan dit type rekening, sterk zijn toegenomen. Deze kosten worden niet aan de rekeninghouder doorberekend, zodat het uit oogpunt van rentabiliteit noodzakelijk is de rentevergoeding te beperken. Daarbij is bovendien van belang, dat het gemiddelde saldo op de privé-rekening meestal laag is.

De verzorging van het betalingsverkeer heeft een belangrijke plaats ingenomen in het geheel van diensten die de bank voor haar cliënten verzorgt. De reden hiervan is, de enorme toename in de jaren zestig van het aantal rekeningen-courant (zakelijke rekeningen) en privé-rekeningen.

Het aantal rekeningen-courant bedroeg in 1963 280000; in 1974 was het aantal rekeningen-courant opgelopen tot ruim 400000.

Het aantal privé-rekeningen bedroeg in 1967 (het jaar van introductie) 160000; in 1974 was het aantal privé-rekeningen opgelopen tot 1.925.000.

De zeer grote toename van het aantal privé-rekeningen is vooral veroorzaakt door het feit, dat zeer veel bedrijven zijn overgegaan op girale salarisbetaling.

Het gebruik van privé-rekeningen en het gebruik van betaalcheques en de in 1974 geïntroduceerde eurocheques heeft met zich meegebracht, dat het girale betalingsverkeer sterk in betekenis is toegenomen.

Om het betalingsverkeer zo soepel en zo snel mogelijk te doen verlopen, hebben de bankinstellingen in Nederland een centraal verwerkingsinstituut opgericht: de N.V. Bankgirocentrale.

Enkele kerngegevens

Ter afsluiting van het onderdeel dienstverlening volgen een balans en enkele kerngegevens van de Rabobankorganisatie (Jaarverslag 1974).

Tabel 4.4 Gecombineerde balans van de Rabobank per 31 december 1974

AKTIVA	PASSIVA		
Kas, kassiers en daggeldleningen	f 698.391.000	Reserves	f 1.673.884.000
Bankiers in binnen- en buitenland	f 63.000.000	Kapitaalobligaties	f 100.000.000
Schatkistpapier	f 1.737.483.000	Obligatieleningen	f 215.595.000
Uitzettingen op korte termijn	f 2.470.523.000	Deposito's	f 3.763.706.000
Effecten	f 1.506.050.000	Spaargelden	f 21.875.779.000
Debiteuren	f 5.249.305.000	Crediteuren	f 9.018.470.000
Uitzettingen op lange termijn	f 24.203.317.000	Bankiers in binnen- en buitenland	f 707.589.000
Deelnemingen	f 165.182.000	Onverdeeld winstsaldo	f 247.000
Gebouwen en inventaris	f 1.262.019.000		
	<u>f 37.355.270.000</u>		<u>f 37.355.270.000</u>

Tabel 4.5 Kernegegevens van de Rabobank

Bedragen in mln. gulden	1974	1970	1965
Balanstotaal	37355	20650	10070
Uitzettingen:			
Schatkistpapier	1737	2014	810
Uitzettingen op korte termijn	2471	411	303
Effecten	1506	1151	1019
Kredietverlening	23318	13066	5810
Beleggingen op lange termijn	4274	2200	1625
Toevertrouwde middelen:			
middelen op termijn	4079	763	361
Spaargelden	21876	14569	7978
Rekeningen-courant: privé-rekeningen	2550	997	-
ov. rekeningen	2430	1719	925
Aantallen			
Aangesloten banken	1079	1228	1273
Vestigingen	3155	2892	2282
Personeelsleden	19795	14667	6438
Leden (x 1000)	830	631	509
Spaarrekeningen (x 1000)	6720	5469	3564
Privé-rekeningen (x 1000)	1925	1049	-
Overige rekeningen-courant (x 1000)	404	402	323
Leningen (x 1000)	720	543	339

4.4 De verstrekking van financieringen

4.4.1 Inleiding

In deze paragraaf zal aandacht besteed worden aan de financiering door de Rabobanken; deze behandeling van de financiering is - waar nodig - toegespitst op de agrarische sector.

De Rabobankorganisatie maakt bij de financieringen onderscheid in leningen en kredieten. Onder een lening wordt verstaan een verstrekking, die door de debiteur (agrariër) in zijn geheel wordt opgenomen en die door de debiteur na verloop van tijd in zijn geheel of in jaarlijkse gedeelten wordt afgelost.

Onder een krediet (in rekening-courant) wordt verstaan een kredietopening in de boeken van de bank tot een vastgesteld bedrag,

waarover de debiteur naar behoefte giraal of contant kan beschikken.

Het totaalbedrag aan leningen en kredieten verstrekt aan land- en tuinbouwbedrijven is + 5,5 miljard gulden. Hiervan is + 70% verstrekt aan landbouwbedrijven en + 30% aan tuinbouwbedrijven.

Van het totaal uitstaande bedrag in de agrarische sector is + 80% verstrekt in de vorm van leningen, terwijl de overige 20% verstrekt is in de vorm van kredieten.

In deze paragraaf wordt achtereenvolgens behandeld: de algemene kenmerken van de financieringen, de zekerheden die bij de financieringen gevraagd worden, de financieringsvormen en -mogelijkheden en de procedure die bij een financieringsaanvraag gevolgd wordt.

Gezien de afwijkende financieringsmethode en procedure bij de financiering van landbouwcoöperaties zal hieraan apart (4.4.6) aandacht besteed worden.

4.4.2 Algemene kenmerken

De verstrekte financieringen hebben een aantal algemene kenmerken. Deze zijn:

- de rente kan tussentijds worden gewijzigd;
- vervroegde aflossing is geoorloofd zonder boete;
- de financieringen zijn formeel opeisbaar met een maximale termijn van drie maanden;
- de financieringen moeten steeds door persoonlijke of zakelijke zekerheden zijn gedekt.

Bovengenoemde kenmerken vereisen op enkele punten een nadere toelichting.

Een groot gedeelte van de middelen bestaat uit spaargelden. Dit betekent dat in een tijd van stijgende rentestand, waarbij de spaargeldrente wordt verhoogd of nieuwe spaarvormen tegen een hoge rente worden ingevoerd, de rentelasten sterk stijgen.

Om de rentabiliteit niet in gevaar te laten komen is het noodzakelijk ook de debetrentetarieven te verhogen. In principe is het aantal wijzigingen per jaar ongelimiteerd. In de praktijk wordt geprobeerd het aantal wijzigingen zo beperkt mogelijk te houden.

Uit het feit dat de rente tussentijds gewijzigd kan worden, vloeit direct voort dat de schuldenaar boetevrij vervroegd mag aflossen. Indien de bank het rentetarief wijzigt, is de schuldenaar gerechtigd zoveel af te lossen als hij verkiest, zonder dat hij een boete hoeft te betalen.

Vervroegde aflossing geschiedt vooral in die jaren, dat de rentabiliteit van de agrarische sector goed is.

Bij bovenstaande twee kenmerken dient vermeld te worden, dat de mogelijkheid tot tussentijdse rentewijzigingen en boetevrij af-

lossen niet geldt voor financieringen, verstrekt door de Rabohypothekbank en voor door de Centrale Bank aan agrarische rechtspersonen (coöperaties) verstrekte financieringen.

Voor de financieringen, verstrekt door de Rabohypothekbank, geldt dat de rente elke vijf jaar kan worden gewijzigd.

Een groot gedeelte van de toevertrouwde middelen is op korte termijn opzegbaar. Dit heeft tot gevolg, dat de Rabobanken formeel op korte termijn aan die terugvorderingen moeten kunnen voldoen. Dit sluit tevens aan bij de regelingen van De Nederlandsche Bank.

De opzegbaarheid met een termijn van drie maanden wordt in de praktijk nooit toegepast - het is een louter formele kwestie - zodat zij nauwelijks als bezwaarlijk wordt beschouwd bij de verstrekking van een financiering.

Er zijn in de schuldakte bepalingen opgenomen, die het de bank mogelijk maakt, de aan haar verschuldigde bedragen terstond en zonder opzegtermijn op te eisen. In het algemeen kan men stellen, dat het hier gevallen betreft waarin de schuldenaar in ernstige gebreke blijft ten opzichte van de bank. De banken zijn echter met de mogelijkheid tot onmiddellijke opzegbaarheid uiterst terughoudend.

De bank vraagt zekerheden om twee redenen.

Ten eerste zijn de banken verplicht ten opzichte van hun spaarders de toevertrouwde middelen op een zo goed en veilig mogelijke manier uit te zetten. Dit kan alleen, indien bij elke financiering de gestelde zekerheden zodanig zijn, dat het risico voor de bank tot een minimum wordt beperkt.

Ten tweede hebben de zekerheden invloed op de solvabiliteits- en de liquiditeitseisen zoals die door De Nederlandsche Bank voor de Rabobankorganisatie worden gehanteerd. De gestelde zekerheden worden op basis van hun karakter met behulp van "wegingsfactoren" in de solvabiliteits- en de liquiditeitsberekening, zoals gehanteerd door De Nederlandsche Bank, opgenomen.

4.4.3 De zekerheden

De zekerheden die bij een (landbouw) kredietverlening gebruikt worden, zijn op twee manieren te verdelen.

De eerste indeling is een verdeling in:

- volwaardige zekerheden;
- onvolwaardige zekerheden.

De tweede indeling is een verdeling in:

- zakelijke zekerheden;
- persoonlijke zekerheden met als variant de institutionele borgtocht.

Op basis van deze twee indelingen zullen de verschillende zekerheidsvormen, die de landbouwkredietinstellingen hanteren, worden behandeld.

a. Hypotheek (volwaardig - zakelijk)

"Hypotheek is het zakelijk zekerheidsrecht op het onroerend goed van een ander, strekkende om daarop de voldoening van een schuld bij voorrang te verhalen". Dat hypotheek een zakelijk recht is, betekent dat het tegen iedereen is te handhaven: het recht van de hypotheekhouder blijft bestaan, onverschillig wie de eigenaar wordt van het onroerend goed.

Hypotheek kan worden gevestigd op onroerende goederen en een aantal beperkt zakelijke rechten op onroerend goed. Vatbaar voor hypotheeken zijn:

- de volle eigendom van onroerend goed;
- het recht van erfpacht;
- het recht van opstal;
- grondrente;
- het recht van beklemming;
- het recht van appartement;
- vruchtgebruik van onroerend goed.

Daarnaast is een hypotheek mogelijk op schepen, welke zijn ingeschreven in het Scheepsregister en op te boek gestelde luchtvaartuigen, ofschoon dergelijke schepen en vliegtuigen roerende zaken zijn.

Het hypotheekrecht wordt verleend bij notariële akte en gevestigd door de inschrijving van een uittreksel uit die notariële akte (borderel) in de hypotheekregisters.

Zoals hierboven in de definitie van het hypotheekrecht reeds naar voren is gekomen, omvat dit recht voor degene te wiens behoeve het is gevestigd het voorrecht om zich uit de opbrengst bij verkoop van het daartoe verbonden onroerend goed bij voorrang boven andere crediteuren te voldoen. Ten einde zich op eenvoudige wijze van de mogelijkheid te verzekeren om zijn voorrang op de opbrengst van het verhypotheceerde onroerend goed te realiseren, is het gebruikelijk in de hypotheekakte "het beding van eigenmachtige verkoop" op te nemen. Dit beding geeft aan de le hypotheekhouder de bevoegdheid om bij wanprestatie van de debiteur het hypothecair verbonden onroerend goed ten overstaan van een notaris volgens plaatselijke gebruiken in het openbaar te doen veilen. Het is juist door dit beding dat aan het hypotheekrecht een grote waarde kan worden toegekend.

In de loop der jaren zijn meerdere soorten hypotheekakten geconstrueerd. Daarbij kunnen worden onderscheiden:

- vaste hypotheek

Hierbij is sprake van een vaste geldlening, welke in de hypotheekakte schuldig wordt erkend. De akte bevat de voorwaarden terzake van deze schuld, zoals het rentepercentage en het aflossingsschema. De hypotheek dient uitsluitend tot zekerheid voor deze bepaalde lening.

- bankhypotheek

De bankhypotheek strekt tot zekerheid van de betaling van alles, wat de bank te vorderen heeft of te zijner tijd zal krijgen. Er is dus alleen sprake van zekerheid, maar niet van een bepaalde schuld. Het grote voordeel van een bankhypotheek is de mogelijkheid, dat na gedeeltelijke of gehele aflossing van een oude lening, de hypotheek kan gelden als zekerheid voor een nieuwe verstreking. De opstelling van de hypotheekakte is dan een éénmalige kostenpost bij de financiering. Vanzelfsprekend wordt bij een dergelijke nieuwe verstreking nagegaan in hoeverre de waarde van het onderpand aansluit bij de hoogte van de te verstrekken financiering.

b. Verpanding (volwaardig - zakelijk)

"Pandrecht is het zakelijk recht op roerend goed van een ander, strekkende om daarop bij voorrang een bepaalde vordering te verhalen". De roerende zaken waarop het pandrecht kan worden gevestigd, kunnen zowel lichamelijk als onlichamelijk zijn. Pandrecht op roerende lichamelijke zaken wordt gevestigd doordat de zaak in de macht van de schuldeiser wordt gebracht of in de macht van een derde, door partijen overeen te komen. Vestiging van een pandrecht op onlichamelijke zaken - veelal zullen dit vorderingen op een bepaalde persoon zijn - geschiedt door kennisgeving van de verpanding aan de debiteur van de in pand gegeven vordering. In de praktijk komt verpanding van roerende onlichamelijke goederen weinig voor, omdat deze zekerheidsconstructie is verdrongen door de cessie.

c. Cessie van vorderingen (onvolwaardig - zakelijk)

De kredietnemer kan ook als zekerheid voor een financiering roerende onlichamelijke goederen aan de kredietgever in eigendom overdragen. De overdracht van deze vorderingen wordt cessie genoemd en kan plaatshebben bij onderhandse of authentieke akte. De cessie kan in de landbouw betrekking hebben op melkgelden, veilinggelden en overige bestaande en relatief toekomstige vorderingen.

d. Fiduciaire eigendomsoverdracht (onvolwaardig - zakelijk)

Er zijn echter zaken die de boer en tuinder tot zekerheid voor zijn financiering wil stellen, maar die hij nimmer door middel van het pandrecht zou kunnen verbinden, daar deze goederen niet aan het bedrijf kunnen worden onttrokken. In de praktijk is hiervoor een oplossing gevonden in de vorm van "fiduciaire eigendomsoverdracht tot zekerheid". De fiduciaire eigendomsoverdracht is een onvolwaardige zekerheid. Dit houdt in, dat de goederen die als onderpand dienen voor een lening, niet in de feitelijke macht van de schuldeiser worden gebracht, maar onder beheer blijven van de schuldenaar. De fiduciaire eigendomsoverdracht is "juridisch onvolwaardig" omdat de eigendomsoverdracht niet wordt geregistreerd in officiële en voor iedereen toegankelijke registers,

waarin men kan zien dat de goederen niet reeds eerder juridisch zijn overgedragen aan een (eerdere) kredietgever. Nu bestaat immers de mogelijkheid, dat zij zonder medeweten van de bank reeds waren overgedragen aan een andere instantie, die er wellicht ook krediet op heeft verstrekt. Bovendien bestaat er het gevaar dat de bank, doordat de kredietnemer het goed verkoopt, haar greep op de betreffende goederen verliest.

Van fiduciaire eigendomsoverdracht wordt gesproken bij de overdracht van roerende lichamelijke goederen. In de agrarische sector kan dit betrekking hebben op werktuigen, de veestapel, de oogst, installaties e.d.

e. Borgstelling (volwaardig - persoonlijk)

Borgstelling houdt in, dat een derde zich ten behoeve van de schuldeiser verbindt om aan de (schuld)verbintenis van de schuldenaar te voldoen, indien deze niet zelf daaraan voldoet. Hierin zijn twee varianten te onderscheiden, te weten:

1. De institutionele borgstelling

De instellingen die als borg optreden zijn in de agrarische sector:

- het Borgstellingsfonds voor de landbouw
- de Onderlinge Kredietverzekeringsmaatschappij Rabobanken
- Ondernemingen.

De borgstelling wordt dan verleend in het kader van een totaal pakket van zekerheden. Bij de nog te bespreken dierfinancieringen wordt daarvan veel gebruik gemaakt.

2. De persoonlijke borgstelling

Persoonlijke borgstelling is reeds jaren in gebruik, maar dank zij het Borgstellingsfonds voor de Landbouw wordt voor financiering in de agrarische sector vrij weinig gebruik gemaakt van persoonlijke borgstelling.

In het algemeen geldt, dat de banken allereerst hypotheek als zekerheid zullen gebruiken bij de financiering. Daarna volgen de andere volwaardige zekerheden.

Vervolgens zal de bank, voor zover toepasbaar, op onvolwaardige zekerheden financieren. Een borgstelling door het Borgstellingsfonds kan pas worden verkregen, indien vermelde zekerheden voldoende zijn benut.

Zoals is gebleken is de zekerheidsstelling in de meeste gevallen gekoppeld aan de taxatiewaarde van het onderpand. De taxatie heeft plaats op basis van de executiewaarde. Een dergelijke waardering zal moeten worden gebaseerd op een te verwachten opbrengstprijs van het onderpand op het moment van gedwongen verkoop.

Vooraf voor gebouwen is de executiewaarde moeilijk vast te stellen. Factoren als de oppervlakte eigen grond, pachtrechten, veroudering en dergelijke spelen hierbij een rol.

4.4.4 Financieringsvormen en -mogelijkheden

Bij de financiering van de agrarische bedrijven staat een groot aantal financieringsvormen ter beschikking. Naast de zekerheid zijn daarbij van belang de verstrekkingsnorm en de looptijd.

Met betrekking tot de zekerheid is reeds gesteld, dat de bank eerst de volwaardige zekerheden, met name hypotheek zal vragen. De verstrekkingsnorm is in hoge mate afhankelijk van de aard van het onderpand. Bij de bepaling van de looptijd van de te verstrekken financiering is het bestedingsdoel van belang, waarbij vanzelfsprekend de aard van het onderpand, afschrijving en levensduur moeten aansluiten bij de looptijd.

Belangrijk bij de financiering van agrarische bedrijven is dat financiering voor het merendeel berust op totale bedrijfsfinanciering en slechts een enkel geval op zogenaamde partiële financiering. Dit houdt in dat bij de financiering van een bepaald bedrijfs-onderdeel nagegaan wordt hoe dit het beste kan worden ingepast in de financiering van het bedrijf. Uitbreiding van de veestapel kan zodoende worden gefinancierd middels een hypotheek op onroerend goed.

Naast genoemde totaalfinanciering kent de Rabobank een aantal objectfinancieringen. Daarbij is dus sprake van een duidelijk verband tussen het financieringsdoel en de gestelde zekerheden, min of meer los van totale bedrijfsfinanciering.

De financieringsvormen sluiten - zoals gesteld - aan bij de vermogensbehoefte van het te financieren bedrijf.

In grote lijn valt de vermogensbehoefte van een bedrijf uiteen in een langlopende (of zelfs permanente) en een kortlopende vermogensbehoefte.

De toepassing van de diverse financieringsvormen, met andere woorden de financieringsmogelijkheden, voor een individueel bedrijf is afhankelijk van een groot aantal factoren. Voordat hierop nader wordt ingegaan is enig inzicht in de financieringsvormen noodzakelijk.

Financieringsvormen.

In het navolgende zullen een aantal regelmatig toegepaste financieringsvormen nader worden toegelicht.

- De hypothecaire financiering

Hypothecaire financiering - hypotheek wordt gevestigd op grond en gebouwen - wordt als financieringsvorm in de landbouw veelvuldig toegepast. Dit heeft een aantal oorzaken.

De bank gebruikt hypotheek zoveel mogelijk als zekerheid, omdat deze vorm als volwaardige zekerheid voor de kredietgever de minste risico's - in vergelijking met de onvolwaardige zekerheden - met zich meebrengt. Voor de kredietnemer is hypotheek de voordeligste financieringsvorm.

Ten slotte sluit deze langlopende financieringsvorm bijzonder goed aan bij de vermogensbehoefte van de agrarische bedrijven.

De hoogte van de hypothecaire financiering is afhankelijk van de getaxeerde waarde van het onderpand. De maximale financiering is gesteld op 66 2/3% van de taxatiewaarde indien het een bedrijf is met veel grond in eigendom, of 60% voor een bedrijf met weinig grond in eigendom.

Het aflossingspercentage loopt uiteen van 3% tot 7%. Dit is afhankelijk van de aard van het onderpand. Bij de financiering wordt ervan uitgegaan, dat de aflossing zoveel mogelijk aansluit bij de afschrijving.

- Aanvullende hypothecaire financiering

De aanvullende hypothecaire financiering gaat boven de normale verstrekking van 60% of 66 2/3% van de getaxeerde waarde van het onderpand uit.

De normen die bij de verstrekking gehanteerd worden zijn:

- de verstrekking bedraagt maximaal 30% van de taxatiewaarde. Aan de totale hypothecaire financiering (normale + top) zijn echter maxima gesteld, namelijk 90% van de taxatiewaarde voor de courante onderpanden en 80% voor de incurante onderpanden;
- er moet minimaal 10% per jaar worden afgelost;
- gezien het grotere risico moet voor deze hypothecaire financiering een kredietverzekering worden gesloten bij de Onderlinge Kredietverzekeringsmaatschappij Rabobanken G.A. Gezien het eisenpakket is het duidelijk, dat deze financieringsvorm in de landbouw geen grote vlucht heeft genomen. De inschakeling van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw om de gevraagde zekerheden te verstrekken heeft het voordeel dat de looptijd van financieringen veelal langer is dan 10 jaar en de extra kosten voor kredietverzekering achterwege blijven.

- Eigendomsoverdracht dode en levende inventaris

Er bestaan diverse financieringsregelingen met als zekerheid eigendomsoverdracht, aangevuld met een kredietverzekering. Genoemd kunnen worden de financiering tegen eigendomsoverdracht van rundvee, paarden, schapen, werktuigen, bedrijfsvoorraden en inventaris.

Zowel wat betreft de verstrekkingnorm als de aflossing, wordt met het onvolwaardige karakter van de eigendomsoverdracht rekening gehouden. De verstrekking is maximaal 50% van de taxatiewaarde van het onderpand. Als regel wordt een aflossing van 10% per jaar bij eigendomsoverdracht van de veestapel en 20% bij eigendomsoverdracht van werktuigen gehanteerd.

- Financieringen met als zekerheid persoonlijke borgstelling

Als regel zijn er bij deze financieringsvorm twee borgen met als maximum f 25000,- en een looptijd van 20 jaar. Het een en ander is sterk afhankelijk van de gegoedheid van de borgen.

- Speciale seizoen- en oogstkredieten

De seizoen- en oogstkredieten zijn bedoeld ter aanvulling van

het benodigd bedrijfskapitaal. De kredieten hebben dan ook een korte looptijd (maximaal 1 jaar).

Als vormen van deze seizoenkredieten kunnen genoemd worden:

- het blanco krediet tot f 10000,-, zowel voor agrarische als niet-agrarische bedrijven. Het is niet de bedoeling dat een blanco krediet wordt verstrekt naast een andere vorm van oogstfinanciering, zoals oogstkrediet en dergelijke;

- kredieten met cessie veilinggelden.

In feite gaat het hier om toekomstige vorderingen welke nog moeten ontstaan na veiling van tuinbouwprodukten. Gezien de aard van de bedrijfsvoering en het daarmee samenhangend niveau van de vorderingen, wordt de cessie van vorderingen als hoofdzekerheid weinig gebruikt in de landbouw. Wel wordt dit zonedig als nevenzekerheid gesteld;

- oogstkrediet voor akkerbouw.

De verstrekking is maximaal 25% van de te verwachten opbrengst of f 500,- per ha; voor specifieke pootaardappelbedrijven f 1000,- per ha. De zekerheid bestaat uit eigendoms-overdracht oogst, cessie van vorderingen en zonedig een kredietverzekering. De looptijd is 1 jaar;

- het bollenkraamkrediet.

Voor de financiering van de produktiekosten van leverbaar plantgoed ontstaat een kortstondige tijdelijke vermogensbehoefte. Hierin kan worden voorzien door een kraamkrediet, waarbij de bollenkraam als zekerheid kan worden overgedragen. Ter overbrugging van het tijdsverschil tussen de oogst en de betaling worden kredieten verstrekt tegen cessie van vorderingen.

In het voorgaande is de financiering gebaseerd op de totale bedrijfsfinanciering, waarbij het totale bedrijf in de beschouwing wordt betrokken. Toch wordt in enkele gevallen de objectfinanciering toegepast, waarbij het verband tussen de zekerheden en het te financieren object blijft bestaan.

Voorbeelden hiervan in de agrarische sector zijn de diverse dierfinancieringsregelingen en de financiering van melkkoeltanks.

- Dierfinanciering

Voor de financiering in de veredelingslandbouw bestaat een groot aantal regelingen. Deze regelingen komen meestal tot stand in samenwerking met veevoederleveranciers en/of vleesverwerkende bedrijven. Dit zijn overwegend coöperatieve bedrijven. Deze bedrijven zijn bereid een borgtocht te verlenen voor door de banken aan de afnemers te verstrekken financieringen.

De verstrekking heeft plaats in de vorm van een krediet, waarvan het maximum wordt vastgesteld op basis van een bepaald bedrag per dier.

De zekerheden bestaan uit eigendomsoverdracht van de dieren, cessie van vorderingen en borgtocht door de veevoeder- en/of vleesverwerkende industrie. Voor zover de financiering niet volledig door borgtocht wordt gedekt, wordt voor dat deel een

kredietverzekering gesloten.

Het is een afzonderlijk krediet. Het wordt dan ook op een speciaal daarvoor geopende rekening geadministreerd. De beschikking over het krediet is gereguleerd.

- Financiering melkkoeltanks

Vaste regels betreffende verstrekkingnormen, aflossingen en overige voorwaarden zijn er bij de financiering van melkkoeltanks niet. Deze worden per regeling bepaald. Als zekerheden kunnen genoemd worden: eigendomsoverdracht van de koeltank en borgtocht van zuivelfabrieken, coöperatieve zuivelverenigingen, leveranciers melkkoeltanks, enz.

Voor financieringsvormen gebaseerd op onvolwaardige zekerheid, wordt een aanvullende kredietverzekering (O.K.M.) als voorwaarde gesteld voor bedragen boven f 25000,-.

Financieringsmogelijkheden

Hoe en in welke mate gebruik van bovenstaande financieringsvormen kan worden gemaakt is afhankelijk van een aantal punten, waarvan de belangrijkste zijn:

- de capaciteiten van de ondernemer;
- het bedrijf, met name de rentabiliteitsverwachting;
- de financiële positie;
- de te stellen zekerheden.

De capaciteiten van de ondernemer kunnen beoordeeld worden aan zijn activiteiten als ondernemer in het verleden, waarbij ook de ervaringen van de bank met de betreffende ondernemer in de beschouwing kunnen worden betrokken. Doordat men er vanuit mag gaan, dat vooral bij de banken die in een agrarisch gebied zijn gevestigd, het bestuur van de plaatselijke bank de kredietaanvrager persoonlijk kent, is een juiste beoordeling van de persoon van de aanvrager in de meeste gevallen zeer goed mogelijk.

Ter beoordeling van de bedrijfseconomische situatie van een onderneming, is het noodzakelijk te beschikken over de juiste boekhoudkundige gegevens. Aan de aanvrager van een financiering wordt dan ook verzocht deze gegevens te overhandigen. Bij de beoordeling van de rentabiliteitsverwachting is de situatie in de betreffende bedrijfstak van essentieel belang. De vooruitzichten met betrekking tot de ontwikkeling van kosten en opbrengsten, alsmede de risicogevoeligheid staan daarbij centraal.

Niet alleen ter beoordeling van de kredietaanvraag, maar ook gedurende de looptijd van de financiering kan om verstrekking van boekhoudkundige gegevens worden verzocht. Dit is met name het geval bij zwaar gefinancierde bedrijven (kredietbeheer).

De financiële positie, meer in het bijzonder de eigen vermogenspositie, is mede van belang bij de beoordeling van de kwetsbaarheid van het bedrijf. Het eigen vermogen vervult een belangrijke bufferfunctie. Voor een financiering wordt dan ook door de

bank en het Borgstellingsfonds minimale eisen gesteld aan het eigen vermogen.

Wat de te stellen zekerheden betreft dient te worden opgemerkt, dat deze voor pachtbedrijven minder zijn dan voor eigendomsbedrijven. Hypotheekvestiging op grond en gebouwen is voor de pachter, in tegenstelling tot grondeigenaren, niet mogelijk.

Om bij financiering toch voldoende zekerheden te kunnen stellen, is vaak inschakeling van het Borgstellingsfonds op basis van de voorwaarden zoals beschreven in 3.3.3 nodig.

Bij de bespreking van de procedure zullen aan de hand van een voorbeeld de financieringsmogelijkheden nader worden verduidelijkt.

4.4.5 Procedure en voorbeeld van een financiering

Ter afronding van de bespreking omtrent de verstrekking van financieringen aan (agrarische) bedrijven zal in deze paragraaf de procedure worden toegelicht. Bovendien zal een en ander met een voorbeeld worden verduidelijkt.

Een aantal punten is reeds eerder in een ander verband aan de orde geweest; hier zullen we ons dan ook beperken tot een korte samenvatting. Zoals in het gehele hoofdstuk 4 beperken we ons ook hier tot de Rabobank.

De ondernemer met investeringsplannen wendt zich tot de in zijn gebied werkzame Rabobank. Bij de opstellingen en uitwerking van zijn investeringsplannen zal de ondernemer zich in het algemeen al hebben laten adviseren door de Rijksvoorlichtingsdienst of overige externe adviseurs. Op basis van de investeringsplannen wordt in overleg met de betreffende Rabobank een financieringsaanvraag opgesteld. De behandeling van de aanvraag geschiedt op basis van twee criteria:

- de opzet en de beoordeling van de financiering;
- de toetsing aan de interne regelingen.

Bij de beoordeling van de aanvragen is duidelijk sprake van een individuele benadering. Hoofdcriteria zijn daarbij:

a. de bedrijfseconomische beoordeling.

Hierbij wordt gelet op:

- de capaciteiten van de ondernemer en het bedrijf;
- de bedrijfsresultaten;
deze moeten voldoende zijn ter dekking van een vergoeding voor de arbeid en leiding van de ondernemer, ter dekking van de mogelijke risico's en ter handhaving, respectievelijk verbetering van de vermogenspositie;
- de financiële positie;
hierbij wordt gelet op eigen vermogenspositie en de liquiditeitspositie.

b. de door het bedrijf te bieden zekerheden.

Door de verruiming van de krediet- en leningsmogelijkheden en de instelling van het Borgstellingsfonds geven de zekerheden bij voldoende rentabiliteit zelden een probleem.

Indien hypothecaire financiering wordt aangevraagd zal de bank een taxatie (laten) maken van het onderpand.

Zoals gesteld is het bestuur verantwoordelijk voor de goedkeuring van de financieringen. Het bestuur zal dan ook altijd de uiteindelijke goedkeuring moeten verstrekken. De directeur of de daarvoor in aanmerking komende functionaris zal in de praktijk een belangrijke bijdrage leveren aan de opzet van het financieringsplan en het voorbereiden van de financieringsaanvraag.

Indien de aangesloten bank daaraan behoefte heeft kan zij de hulp inroepen van een kredietadviseur van de Centrale Bank. Deze brengt een bezoek aan het te financieren bedrijf. Op basis van de verstrekte boekhoudkundige gegevens en zijn bezoek verstrekt hij een advies aan de aangesloten bank.

Indien de bank, eventueel op advies van de kredietadviseur, het nodig acht zal zij de aanvrager adviseren een garantie-aanvraag bij het Borgstellingsfonds in te dienen. Deze aanvraag wordt ingediend via de betreffende bank, waarbij de procedure zoals beschreven bij de bespreking van het Borgstellingsfonds, moet worden gevolgd. Of de aanvrager in aanmerking komt voor rentesubsidie zal in het algemeen bij de opstelling van zijn investeringsplannen reeds zijn gebleken. De te volgen procedure is bij de behandeling van de rentesubsidieregeling beschreven.

De interne regelingen, dat wil zeggen regelingen tussen de Centrale Bank en de aangesloten banken, omvatten:

- algemene statutaire bepalingen;
- algemene goedkeuringsregeling;
hierin worden normen gesteld voor de totale bedragen die per ondernemer zonder goedkeuring van de Centrale Bank verstrekt mogen worden.
Dit is mede afhankelijk van de gestelde zekerheden.
- de liquiditeitsregeling;
in deze regeling zijn grenzen vastgesteld voor de totale verstrekkingen in verband met de liquiditeitspositie van de bank.

Indien een financieringsaanvraag de grenzen van de algemene goedkeuringsregeling overschrijdt, moet deze ter goedkeuring worden voorgelegd aan de Centrale Bank. Daar wordt de aanvraag eveneens beoordeeld. Indien deze goedgekeurd wordt, zal de financiering verstrekt worden door de aangesloten bank.

Indien een bank niet meer voldoet aan de gestelde liquiditeitseisen kunnen langlopende hypothecaire leningen verstrekt worden door de Rabohypotheekbank N.V. De aangesloten bank heeft in dit geval slechts een bemiddelende rol.

Voor de betreffende ondernemer heeft dit tot gevolg dat voor de financiering de voorwaarden van de Rabohypotheekbank gelden (bijvoorbeeld 5 jaar vast, geen vervroegde aflossing).

Voorbeeld

De heer M. Elkert exploiteert een bedrijf met 21 ha cultuurgrond, waarvan 16 ha grond in eigendom en 4 ha gepacht. Daarnaast kan hij jaarlijks beschikken over 4 à 5 ha zaaiklaar te huren land voor de teelt van snijmaïs.

De huidige hollandse stal met drijfmestsysteem biedt plaats aan 40 melkkoeien met bijbehorend jongvee. Ten einde de continuïteit van het bedrijf veilig te stellen wenst de heer Elkert een ligboxenstal te bouwen voor 75 melkkoeien, de veestapel uit te breiden tot 75 melkkoeien, alsmede een aanpassing van de (werktuigen) inventaris. De bestaande stal biedt voldoende ruimte voor het jongvee.

Gezinssamenstelling

ondernemer	40 jaar
echtgenote	38 jaar
4 kinderen	6 - 12 jaar

Bedrijfsgegevens

Bestaande situatie

cultuurgrond:	16 ha eigendom
	4 ha veilige pacht
	4 ha zaaiklaar gehuurd land
veebezetting:	40 melkkoeien
	30 stuks jongvee

Gegevens inzake solvabiliteit en rentabiliteit

a. Ontleend aan fiscale boekhouding

boekjaar	balanstotaal	eigen vermogen	inkomen	privé
1972	f 205300,-	f 59650,-	f 23200,-	f 19000,-
1973	f 224500,-	f 66350,-	f 26700,-	f 20000,-
1974	f 232750,-	f 68750,-	f 31000,-	f 28600,-

b. Op basis van taxatiewaarden

	balanstotaal	eigen vermogen
begin 1975	f 465000,-	f 305000,-

Hierbij zijn de activa gewaardeerd naar verkoopwaarde waarvoor de solvabiliteit meer de realiteit benadert.

De lopende verplichtingen zijn als volgt:

geld-gever	L/K	zekerheid	oorspr. bedrag	aflossing per jaar	pro resto bedrag
Rabo	L	hypothek	135000	4500	100000
Rabo	K	hypothek	20000	p.m.	20000
ouders	L	schuldbekentenis	40000	p.m.	40000

L = lening.

K = krediet.

De plannen van de ondernemer resulteren in het navolgende investeringsplan:

bouw ligboxenstal (75 g.v.e.)	f 145000,-
erfverharding	f 20000,-
aankoop melktank	f 20000,-
aankoop melkapparatuur	f 18000,-
aankoop werktuigen	f 15000,-
uitbreiding veestapel	f 72000,-
kosten en bedrijfskapitaal	f 20000,-
Totaal investeringen	<u>f 310000,-</u>
herfinancieringen:	
lening bank	f 100000,-
krediet bank	f 20000,-
Totaal	<u><u>f 430000,-</u></u>

De totaal benodigde bankfinanciering bedraagt dus f 430000,-.

De financiering daarvan en de daarbij behorende verplichtingen worden als volgt (de lening van de ouders blijft ongewijzigd):

geld-gever	L/K	zekerheid	taxatie-waarde	verstrekking %	bedrag	aflossing/vermindering p. jr.
Rabo	L	} 1e hypothek 1)			280000	8400
Rabo	K				<u>20000</u>	p.m.
			450000	66	300000	
Rabo	L	eigend. overdr. 2)	230000	25	60000	4000
Rabo	L	garantie Borgst. fonds en ter meerdere zekerh. hypoth.			<u>70000</u>	3500
					430000	
ouders	L	geen (schuldbekent.)			40000	p.m.
					Totaal aflossingen	15900
					te betalen rente	<u>+ 42100</u>
					Totaal verplichtingen	<u><u>58000</u></u>

1) Te vestigen 1e hypothek op 16 ha grond, boerderij en bedrijfsgebouwen (incl. nieuw te bouwen stal).

2) Eigendomsoverdracht van de dode en levende inventaris; cessie vorderingen en ter meerdere zekerheid voornoemde hypothek.

De onroerende goederen zijn door de bank gewaardeerd op f 450000,-; de roerende goederen (na uitbreiding) op f 230000,-.

Door het Borgstellingsfonds is onder meer als voorwaarde gesteld, dat de bank voor de lening onder fondsgarantie hypotheek ter meerdere zekerheid dient te nemen. Mede om deze reden dient dan ook hypotheek te worden gesteld voor de financiering tegen onvolwaardige zekerheid. Dit resulteert in een totale hypotheekstelling van f 430000,-.

Van de totale financiering wordt f 20000,- als krediet verstrekt om te kunnen voorzien in de regelmatig wisselende behoefte aan bedrijfskapitaal.

Middels het opstellen van een begroting wordt nagegaan of de financieringsverplichtingen kunnen worden opgebracht. In het voorbeeld levert de begroting het navolgende eindresultaat:

brutoresultaat	f 96000,-
af: rente + aflossingen	<u>f 58000,-</u>
resteert voor privé, investeringen e.d.	f 38000,-

Nadat de financieringslasten zijn opgebracht blijft dus een aanvaardbaar privé-inkomen over, te meer daar de investeringen de eerstvolgende jaren zeer beperkt zullen zijn.

4.4.6 De financiering van agrarische coöperaties

De agrarische coöperaties worden voor het overgrote deel gefinancierd door de Rabobank. Per 1 april 1973 stond bij de coöperaties + f 2,7 miljard uit. Meer dan de helft daarvan heeft betrekking op de sectoren zuivel en aan- en verkoop. De particuliere bedrijven op het terrein van agrarische handel en industrie worden door de Rabobank slechts in beperkte mate gefinancierd. Deze bedrijven maken voor de financiering gebruik van de verschillende in Nederland werkzame bankinstellingen. Deze paragraaf is beperkt tot de financiering van de agrarische coöperaties. Tabel 4.6 geeft een overzicht van de coöperaties in Nederland.

Gezien de aard en de omvang van de financieringen van de agrarische coöperaties wordt daarbij een methode toegepast, die op een aantal punten afwijkt van de financiering van de agrarische bedrijven. De financiering van de agrarische coöperaties geschiedt voor een belangrijk deel uit de middelen van de Centrale Bank. Deze middelen zijn afkomstig van de aangesloten banken, die in het kader van de geldende regelingen met betrekking tot de liquiditeit een gedeelte van hun toevertrouwde middelen aanhouden bij de Centrale Bank.

Een zelfde gedragslijn wordt gevolgd bij grote niet-coöperatieve bedrijven, waarvan de financieringsbehoefte de mogelijkheden van een aangesloten bank te boven gaat. De aard van de financieringen is in deze gevallen veelal zodanig, dat inschakeling van de Rabohypotheekbank te weinig mogelijkheden biedt. Een belang-

Tabel 4.6 Overzicht van land- en tuinbouwcoöperaties

Sectoren	Aantal coöperaties		Aantal leden		Marktaandeel van de coöperaties(%)			Omzet mln. gld. 1971
	1964	1972	1964	1972	maatstaf	1963	1971	
Aan- en verkoopverenigingen	820	699	+140000	+116000	veevoederomzet	45	51	+3000
					kunstmestomzet	61	63	
					inlandse granen	+60	+60	

Verwerkingscoöperaties								
- zuivel	301	167	138710	90000	melkaanvoer	84	88	+3000
- vee en vlees	9	2	52100	50357	slachtvarkens	23	29	1202
- suikerbieten	4	1	22540	19285	slachtrunderen	18	18	
- fabrieksaardappelen	15	1	9300	7318	slachtkalveren	5	11	
- pluimvee	2	1	8000	+ 1000	verwerkte suikerb.	63	63	441
					vermalen aardapp.	83	80	206
					slachtpluimvee	14	+25	+ 200

Afzetcoöperaties								
- eieren	18	4	31000	396 ¹⁾	verhandelde eieren	24	24	86
- groenten en fruit	131	80	64000	44000	geveilde gr.en fruit	-	80	1282
- bloemen en planten	19	16	6600	10500	geveilde bl.en plant.	73	78	545

1) Aantal ledenverenigingen.

Bron: Coöperatiestatistiek Nat. Coöp. Raad voor land- en tuinbouw.

rijk deel van de financieringsbehoefte bestaat uit kredieten in rekening-courant. Een en ander heeft ertoe geleid dat de financiering van de agrarische coöperaties, in grote lijnen als volgt is geregeld.

De centrale en grote regionale coöperaties worden gefinancierd door de Centrale Bank. Eventueel kan een aangesloten bank op de voorwaarden van de Centrale Bank deelnemen in de langlopende financiering.

De plaatselijke coöperaties worden in principe gefinancierd door de aangesloten banken. Daarbij worden de voorwaarden zoals beschreven in de voorgaande paragrafen gehanteerd. De relatief grote vermogensbehoefte van de plaatselijke coöperaties gaat echter in veel gevallen uit boven de liquiditeitsruimte van de bij de financieringen betrokken aangesloten bank(en). In dergelijke gevallen geschiedt de financiering door de Centrale Bank, eventueel met een deelname van de betreffende aangesloten bank(en).

De aard van de middelen van de Centrale Bank brengt met zich mee dat de voorwaarden, verbonden aan deze financieringen op een aantal punten afwijken van de geldende voorwaarden bij financiering door de aangesloten banken. De middelen van de Centrale Bank zijn veel minder rentegevoelig dan de middelen van de aangesloten banken (spaargelden).

De rente over de langlopende financieringen is, afhankelijk van de looptijd, voor een gedeelte of de gehele looptijd vast. Bij een looptijd tot 10 jaar is de rente over de gehele looptijd vast; bij een langere looptijd kan de rente na iedere 5 jaar worden gewijzigd. Voor de langlopende financiering wordt het tarief voor de Openbare Nutsbedrijven gehanteerd met een opslag van $\frac{1}{2}$ à $\frac{3}{4}$ %, afhankelijk van de markt.

Het tarief voor de kortlopende financiering is gekoppeld aan het promesse-disconto.

Vervroegde aflossing is altijd mogelijk, mits de middelen zijn verkregen uit eigen exploitatie.

Bij de beoordeling van een financieringsaanvraag zijn een aantal statutaire bepalingen van de te financieren coöperaties essentieel. Deze liggen op de volgende terreinen:

- aansprakelijkheid;
- omslag van eventuele exploitatiekosten;
- gebondenheid van de leden;
- ledenrekening.

De manier waarop de aansprakelijkheid is geregeld is uit een oogpunt van zekerheidsstelling van essentieel belang. Daarmee is namelijk geregeld op welke wijze de eventuele tekorten bij een liquidatie over de leden zullen worden omgeslagen. De onbeperkte aansprakelijkheid is daarbij het meest verregaand.

Het al dan niet omslaan van exploitatietekorten en de gebondenheid van de leden geven een indicatie voor de continuïteit van de coöperatie.

In toenemende mate worden bij de financiering van de coöperaties zakelijke zekerheden gevraagd. In het verleden gaf onbeperkte aansprakelijkheid op zich zelf ruime financieringsmogelijkheden. Daar de leden van de coöperaties aanzienlijk zakelijker denken en handelen dan in het verleden, stuit de onbeperkte aansprakelijkheid op toenemende bezwaren. Bij de financieringen wordt bij de gewijzigde aansprakelijkheid daarom aangedrongen op het stellen van zakelijke zekerheden.

De regelingen van De Nederlandsche Bank met betrekking tot de indirecte kredietbeheersing (zie 3.2.1) versterken deze tendens.

De rentabiliteit en de vorming van eigen vermogen zijn ook bij de financiering van de coöperatieve bedrijven van essentieel belang. In dit opzicht bestaat in feite geen onderscheid meer tussen agrarische coöperaties en land- en tuinbouwbedrijven.

4.5 De kosten van financieringen

De kosten die verbonden zijn aan een financiering bestaan enerzijds uit de rentekosten, anderzijds uit provisiekosten. Bij de tariefstelling wordt met betrekking tot de verschillende bedrijfssectoren (agrarische bedrijven, midden- en kleinbedrijf) geen onderscheid gemaakt in tarieven voor zover de zekerheidsstelling gelijk is.

Evenals voor de creditrentetarieven wordt voor de debetrentetarieven en de provisietaariefen door de Centrale Bank een renteadvies opgesteld. De aangesloten banken hebben de vrijheid daarvan af te wijken, doch bijna alle banken houden zich aan de geadviseerde tarieven. De genoemde rente- en provisietaariefen hebben betrekking op de aangesloten banken. Indien een financiering (gedeeltelijk) wordt ondergebracht bij de Rabohypotheekbank kan de tariefstelling enigszins afwijken.

a. De debetrentetarieven

De rentetarieven, zoals die voor de verstrekte leningen of kredieten in de afgelopen jaren in rekening werden gebracht, waren als volgt:

- Leningen op basis van hypothecaire zekerheid of garantie van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw:

1965	1970	1971	1972	1973	1974	1975
$5\frac{1}{2}$ à $5\frac{3}{4}$	8	$8\frac{1}{4}$	$8\frac{1}{4}$	$7\frac{3}{4}$	$9\frac{1}{4}$	$10\frac{3}{4}$

De weergegeven tarieven zijn de tarieven, zoals die per 1 januari van de betreffende jaren golden;

- Voor leningen op basis van andere dan hypothecaire zekerheden zijn de tarieven $\frac{1}{4}\%$ hoger. Voor zover het onvolwaardige zekerheden betreffen, wordt meestal een aanvullende kredietverzekeringspremie in rekening gebracht. Deze premie bedraagt overwegend $\frac{1}{2}\%$.

- Kredieten op basis van hypothecaire zekerheid (per 1 januari van de betreffende jaren):

1965	1970	1971	1972	1973	1974	1975
6	8	$8\frac{1}{2}$	8	$7\frac{1}{2}$	$10\frac{1}{4}$	$10\frac{1}{4}$

- Voor kredieten op basis van andere dan hypothecaire zekerheden zijn de rentetarieven $\frac{1}{4}\%$ hoger. Ook hier geldt, dat bij onvolwaardige zekerheden een aanvullende kredietverzekeringspremie in rekening gebracht wordt. De vaststelling van de rentetarieven is afhankelijk van meerdere factoren, waarbij concurrentieoverwegingen en de ontwikkelingen op de geld- en kapitaalmarkt de belangrijkste richtsnoeren zijn.

b. Provisietarieven

- Kredietprovisie in rekening-courant.
De kredietprovisie in rekening-courant wordt berekend over het nominaal kredietbedrag, dat wil zeggen over het maximaal beschikbaar bedrag, ongeacht of het wel of niet is opgenomen. De provisie bedraagt $\frac{1}{4}\%$ per halfjaar over het kredietmaximum.
- Afsluitprovisie leningen en kredieten.
De afsluitprovisie leningen en kredieten is een éénmalig te betalen kostenpost op het geleende bedrag (bij leningen) of op het kredietmaximum.
De afsluitprovisie van leningen en kredieten met hypothecaire zekerheid is $1\frac{1}{4}\%$; bij andere dan hypothecaire zekerheid bedraagt deze $1\frac{1}{2}\%$.
- Omzetprovisie in rekening-courant (zakelijke rekeningen).
De omzetprovisie wordt geheven over de mutaties van de debetzijde van de rekening.
Hiervoor gelden momenteel de volgende provisietares:
  - . 1 0/00 over het omzetgedeelte tot f 25000,- per halfjaar;
  - . $\frac{1}{2}$ 0/00 over het omzetgedeelte van f 25000,- tot f 250000,- per halfjaar;
  - . $\frac{1}{4}$ 0/00 over het omzetgedeelte boven f 250000,- per halfjaar.Boven de genoemde provisietares kunnen er kosten in rekening worden gebracht voor de verzending van dagafschriften, kennisgeving van bijschrijving, enz.

Aan de verstrekking van een hypothecaire financiering zijn ten slotte nog een aantal eenmalige kostenposten verbonden die niet direct met de activiteiten van de banken samenvallen. Daaronder vallen de taxatiekosten en de notariskosten. De taxatiekosten lopen sterk uiteen. Indien het bestuur de taxatie verricht zijn de kosten veel kleiner dan wanneer dit wordt gedaan door een taxateur.

5. Invloed van de economische ontwikkeling op het landbouwkrediet

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal allereerst een schets worden gegeven van de trendmatige ontwikkeling van de economie en de plaats die de landbouw daarin inneemt. Dit gebeurt aan de hand van enige kenmerken welke in het kader van dit onderzoek van belang zijn. Vervolgens wordt nader ingegaan op enkele facetten van het landbouwkrediet met betrekking tot de economische ontwikkelingen.

5.2 De economische ontwikkelingen

5.2.1 Inkomensontwikkeling

Voor de economische ontwikkeling kan het nationaal inkomen als graadmeter gezien worden. Sinds 1960 vertoont het nationaal inkomen (netto-marktprijzen) de volgende ontwikkeling (indexcijfers):

	1960	1963	1968	1970	1972	1973	1974
Werkelijke prijzen	100	123	217	274	351	398	444
Constante prijzen	100	113	152	171	184	193	193

Bron: CBS.

Uit de cijferreeksen blijkt dat tot 1974 de nederlandse economie zowel nominaal als reëel sterk is gegroeid. In 1974 is aan deze ontwikkeling - althans wat de reële groei betreft - een einde gekomen. Nederland kampt met ernstige interne problemen, t.w. een hardnekkige werkloosheid en een sterke inflatie.

De positie van de landbouw als onderdeel van de nederlandse volkshuishouding, blijkt uit de bijdrage die deze bedrijfstak tot het nationaal inkomen levert. Dit aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen is van 1960 tot en met 1970 gedaald van 10,6% tot 4,6% (zie tabel 5.1). Deze afnemng met 6 punten heeft zich betrekkelijk gelijkmatig voltrokken. Alleen in 1974 had er een relatief grote daling plaats, nl. met ruim 1 punt.

Tabel 5.1 Aandeel van de landbouw (excl. bosbouw en visserij) in het nationaal inkomen en in de beroepsbevolking

	Nationaal inkomen (netto-factorkosten) (x mln.gld.)	Landbouw inkomen	Aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen %	Beroepsbevolking		Aandeel van de landbouw in het arbeidsvolume (%)
				totale arbeidsvolume (x 1000 manjaar)	werkzaam in de landbouw	
1960	34721	3666	10,6	4182	449	10,7
1963	42544	3739	8,8	4387	405	9,2
1968	73320	5155	7,0	4565	338	7,4
1970	93704	5776	6,2	4696	316	6,7
1972	118550	6900	5,8	4683	302	6,4
1973	135100	7690	5,7	4692	296	6,3
1974	152590	7020	4,6	4688	291	6,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen.

Het totale arbeidsvolume in Nederland (tabel 5.1) steeg van 4.182.000 manjaren in 1960 tot 4.688.000 manjaren in 1974 (een stijging met ca. 12%). In dezelfde periode daalde het totale arbeidsvolume in de landbouw van 449.000 tot 291.000 manjaren, dat wil zeggen een daling met 35%. Het aandeel van de landbouw in het totale arbeidsvolume daalde derhalve van 10,7% in 1960 tot 6,2% in 1974. Deze daling is geringer dan de vermindering van het aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen. Dit impliceert dat de inkomensstijging in de landbouw is achtergebleven bij de inkomensstijging in de gehele economie.

De betekenis van de agrarische sector voor de nederlandse economie is groter dan uit de bijdrage van de landbouw tot het nationaal inkomen blijkt. Enerzijds veroorzaken de activiteiten binnen de landbouw een belangrijke economische bedrijvigheid in de toeleverende bedrijven, anderzijds heeft er nã de eigenlijke agrarische produktie nog een aanzienlijke waarde-toevoeging plaats in de handels- en verwerkingsfasen.

Tabel 5.2 Inkomens in landbouw en voedingsmiddelenindustrie (1 mln.gld.)

	1953	1958	1963	1967	1970
Verdiend in:					
- landbouw zelf 1)	2423	3399	3852	4962	5909
- voedingsmiddelenindustrie	912	1295	1658	2844	3726
- energie en chemie 2)	129	148	210	271	349
- toeleverende handel en verkeer 3)	158	268	386	465	798
- overige bedrijven	<u>379</u>	<u>560</u>	<u>715</u>	<u>1054</u>	<u>1278</u>
Totaal direct of indirect met de landbouw samenhangend inkomen	4001	5670	6821	9596	12060
Idem in % van het nationaal ink.	21	19	16	14	13
- w.o. landbouw zelf	13	12	9	7	6

1) Inclusief bosbouw en visserij.

2) Delfstoffen (w.o. aardgas) chemie en openbare nutsbedrijven.

3) Marges betaald op leveranties aan de landbouw en de voedingsmiddelenindustrie.

Bron: LEI "Landbouw-Economisch Bericht 1975".

Tabel 5.2 laat deze verwevenheid van de landbouw met andere sectoren zien aan de hand van inkomens die - direct of indirect - zijn gevormd in het kader van de agrarische produktie. Dit totale inkomen blijkt ongeveer het dubbele te zijn van het eigenlijke agrarische inkomen. Ook dit totale inkomen is als percentage van het nationale inkomen, sterk teruggelopen.

5.2.2 Investerings in vaste activa

De bruto-investeringen in vaste activa van overheid en bedrijven te zamen en die in de sector landbouw, vertoonden vanaf 1960 de volgende ontwikkeling (in mln. gulden):

	1960	1963	1968	1972	1973	1974
a. bruto-investeringen van bedr.en overheid	10073	12219	24032	34720	38710	41330
b. bruto-investeringen van de landbouw (incl. bosbouw)	384 ¹⁾	378	950	1422	2045	1995
b in % van a	3,8	3,1	4,0	4,1	5,3	4,8

1) Incl. visserij.

Bron: CBS.

Ondanks een sterke daling van de relatieve betekenis van de landbouw in de nationale economie, is het aandeel van de investeringen van de sector landbouw in de totale investeringen toegenomen. De kapitaalintensiviteit in de landbouw is dus sterker toegenomen dan in de nationale economie. Deze aanzienlijke toeneming van de investeringen in de landbouw hangt nauw samen met de grote structuurwijzigingen, die sedert 1950 in de landbouw hebben plaatsgehad (schaalvergroting, afvloeiing van arbeidskrachten, sterke mechanisatie). Bovendien is de investeringsactiviteit in de laatste jaren gestimuleerd door de rentesubsidieregeling die eind 1972 van kracht geworden is.

De invloed van de structurele ontwikkelingen op het aantal agrarische bedrijven en op de gemiddelde oppervlakte per bedrijf, blijkt uit tabel 5.3.

Tabel 5.3 Verdeling van bedrijven en cultuurgrond naar oppervlakteklassen

In procenten	1950		1959		1970		1974	
	aant. bedr.	opp. c.gr.	aant. bedr.	opp. c.gr.	aant. bedr.	opp. c.gr.	aant. bedr.	opp. c.gr.
Minder dan 5 ha	65	13	54	11	35	6	34	5
5-10 ha	16	20	20	20	21	13	19	11
10-20 ha	12	29	17	32	28	34	27	31
20-30 ha	4	16	5	16	10	21	12	22
30-50 ha	2	14	3	14	5	17	6	19
50 ha en meer	1	8	1	7	1	9	2	12
	100	100	100	100	100	100	100	100
Gem.oppervl.p.bedrijf	5,7 ha		7,5 ha		11,6 ha		12,3 ha	
Totaal aantal bedr.	410000		308000		185000		166000	

Bron: Landbouwcijfers 1975.

5.2.3 Buitenlandse handel

Voor Nederland is zowel de invoer als de uitvoer van agrarische produkten van grote betekenis.

De invoer van agrarische produkten bestaat voor het grootste gedeelte uit granen en voedermiddelen. De invoer van voedermiddelen is van essentieel belang voor de intensieve veehouderij.

Van de agrarische export vormen de veehouderijprodukten het hoofdbestanddeel. Voorts is de nederlandse tuinbouw voor de afzet van haar produkten sterk afhankelijk van de export.

Het aandeel van de agrarische produkten in de totale goederenimport schommelt rond de 10% (zie tabel 5.4). De export van agrarische produkten bedroeg de afgelopen jaren ca. 20% van de totale waarde van de nederlandse goederenexport. In 1974 is het

Tabel 5.4 Invoer en uitvoer van agrarische produkten in relatie tot de totale in- en uitvoer van goederen

	1968	1970	1972	1973	1974
INVOER					
Landbouwprodukten (mln.gld.)	3031	4313	5306	7127	8700
in % van de totale invoer van goederen	9,0	8,9	9,8	11,0	9,9
Hoeveelheidsindices					
- landbouwprodukten	100	129	147	167	177
- alle goederen	100	131	146	166	161
Prijindices					
- landbouwprodukten	100	110	119	141	157
- alle goederen	100	110	113	122	168
UITVOER					
Landbouwprodukten (mln.gld.)	6353	8831	10508	13229	14500
in % van de totale uitvoer van goederen	21,0	20,7	19,5	19,8	16,4
Hoeveelheidsindices					
- landbouwprodukten	100	127	139	161	171
- alle goederen	100	133	159	187	191
Prijindices					
- landbouwprodukten	100	110	119	130	134
- alle goederen	100	106	109	116	151

Bron: CBS en LEI-bewerking

aandeel van de landbouwprodukten in de totale exportwaarde sterk gedaald daar de stijging van de agrarische exportprijzen achterbleef bij die van het gemiddelde exportprijspeil. Ook van de ingevoerde landbouwprodukten was de prijsstijging in 1974 geringer dan de gemiddelde prijsstijging van alle importgoederen.

5.3 Landbouwkrediet en de economische ontwikkelingen

5.3.1 Beschikbaarheid landbouwkrediet

Ten einde de in de jaren zestig toenemende inflatie tegen te gaan, heeft De Nederlandsche Bank incidenteel kredietrestricties ingevoerd zoals beschreven in hoofdstuk 3.2. De Nederlandsche Bank nam in eerste instantie slechts globale, kwantitatieve maatregelen en liet het aan de kredietinstellingen over, deze uit te werken naar richting en vorm. Bij die uitwerking schonken de landbouwkredietinstellingen vooral aandacht aan de kredietverlening op lange termijn, daar deze het merendeel - rond 80% - van hun totale kredietverlening vertegenwoordigt.

Het ligt voor de hand dat aanpassing van rentetarieven voor alle banken, ook voor de landbouwkredietbanken, een eerste middel is om in te spelen op een veranderende kredietvraag. Dit betekent dus een verhoging bij een grote vraag en een verlaging bij een afnemende vraag. Vanzelfsprekend wordt daarbij de marge tussen middelen en uitzettingen in het oog gehouden.

Als aanvulling op het aanpassen van de rente kunnen ook de overige kredietvoorwaarden worden verzwaard. Dit kan omvatten een verhoging van het minimum aflossingspercentage en/of een verlaging van de maximaal toegestane verstrekkingspercentages. Dit is in 1974 toegepast voor de woningfinancieringen.

De kredietvraag van agrarische en niet-agrarische bedrijven bleef voor een belangrijk deel buiten schot, al kon ook aan deze sector de kredietbeperking natuurlijk niet geheel onopgemerkt voorbijgaan. Dit hangt nauw samen met de doelstelling van de landbouwkredietinstellingen.

De landbouwkredietinstellingen waren in staat de kredietvraag vanuit de bedrijven tot op zekere hoogte te ontzien doordat een groot deel van hun werkzaamheden buiten de agrarische sfeer ligt. Afremming van de woningfinanciering kon dientengevolge in situaties als deze al voldoende effect sorteren voor de omvang van de totale kredietverlening.

5.3.2 Rentetarieven

In het voorgaande is al gewezen op de stijging van de rentevoet, die als gevolg van verschillende factoren optrad.

Ook het sinds meer dan twee jaar functionerende systeem van indirecte kredietbeheersing heeft haar invloed op de rentetarieven niet gemist. Dit geschiedde vooral via het oplopen van de tarieven voor spaargelden welke weer in het verhogen van andere (met name de debet) tarieven resulteerden.

Wanneer wij in dit verband de hypotheekrente als indicator van de rentevoet op de kapitaalmarkt nemen, zien we dat deze in de jaren 1960-1964 rond 5% schommelde. In laatstgenoemd jaar steeg dit rentetarief tot 6%, om twee jaar later het niveau van 7% te overschrijden en, na een kleine inzinking in 1967 en 1968, een hernieuwde stijging te ondergaan, waardoor het in 1969 gemiddeld rond de 8,5% kwam te liggen. Nadat in 1970 het tarief nog 1 punt hoger lag, trad in 1971 een stabilisatie in welke tot 1973 duurde. In 1974 kwam het tarief ten gevolge van de economische en monetaire ontwikkelingen in binnen- en buitenland op het recordniveau van 11,5%. In de eerste helft van 1975 trad een daling op tot een niveau van even onder de 10%.

De landbouwkredietinstellingen hebben in het algemeen deze rentestijging met een zekere vertraging gevolgd. Deze vertraging is hoofdzakelijk psychologisch te verklaren: als organisaties van en voor kredietnemers hebben de landbouwkredietinstellingen als het ware weerstanden tegen verhoging van de kredietrente ingebouwd; pas als duidelijk is dat een hoger renteniveau van min of meer blijvende aard is, overwinnen zij hun institutionele aarzelings en volgen zij de markt.

6. Toekomstige ontwikkelingen inzake het landbouwkrediet

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zullen de verwachte veranderingen in de wetgeving en organisatie met betrekking tot het landbouwkrediet aan de orde komen. Daarna zal worden ingegaan op de groei van de vermogensbehoefte van de landbouw, waarbij naast de vermogensbehoefte voor investeringen, ook de vermogensbehoefte ter compensatie van de afvloeiing van vermogen uit de landbouw (herfinanciering), aandacht zal krijgen.

6.2 Wetgeving en organisatie

In het kader van de Wet Toezicht Kredietwezen is het toezicht op de liquiditeit en de solvabiliteit van de aangesloten banken gedelegeerd aan de Centrale Rabobank.

Binnenkort worden nieuwe richtlijnen ingevoerd, waarbij het georganiseerde landbouwkredietwezen terzake van liquiditeits- en solvabiliteitsbeoordeling als collectiviteit wordt gezien. Hierbij zullen derhalve de Centrale Rabobank en de daarbij aangesloten plaatselijke banken als organisatorische eenheid worden beschouwd.

In de praktijk zal dit echter geen belangrijke consequenties hebben, omdat de bestaande interne regelingen kunnen worden gehandhaafd.

Zoals het zich momenteel laat aanzien zal ook de op handen zijnde vervanging van de Wet Toezicht Kredietwezen geen ingrijpende gevolgen hebben voor de positie van de Rabobankorganisatie in het nederlandse kredietwezen in het algemeen en het landbouwkredietwezen in het bijzonder.

Gezien de toenemende niet-agrarische belangen bij ruilverkavelingen is een nieuwe landinrichtingswet in voorbereiding, waarin wordt gestreefd naar een optimale afstemming van de verschillende belangen in een ruilverkavelingsgebied.

In dit verband is tevens vermeldenswaard de oprichting van een aantal zogenaamde nationale landschapsparken. In deze gebieden zullen aan de landbouw een aantal beperkingen worden opgelegd, waartegenover vergoedingen in het vooruitzicht zijn gesteld (Bergboerenregeling). In 1975 zijn enkele proefgebieden aangewezen.

Met betrekking tot de ruilverkaveling is in 1975 een wetswijziging van kracht geworden, waarin de periode van terugbetaling is verkort van 30 naar 26 jaar. De annuïteit is verhoogd van 5 naar 6%; dit betekent een toeneming van het rentedeel van $2 \frac{7}{8}$ naar $3 \frac{5}{8}$ %.

In het kader van de saneringsregelingen van het O.- en S.-fonds is een beëindigingsregeling op termijn in het vooruitzicht gesteld, waarbij het bedrijfshoofd tot het tijdstip van de beëindiging van zijn bedrijf reeds een aanvullende vergoeding ontvangt. Deze beëindiging zal dan op een overeengekomen tijdstip - uiterlijk op 65-jarige leeftijd - moeten plaatshebben. Voor specifieke problemen worden regelmatig regelingen opgesteld die in het algemeen een tijdelijk karakter hebben.

In hoeverre de proef met de groundbank een permanent karakter zal krijgen is moeilijk te voorzien. De geringe animo op dit moment duidt erop, dat een aantal voorwaarden zal moeten worden aangepast. In dit verband zij vermeld dat de overheid verlaging van de normen m.b.t. de bedrijfsomvang overweegt.

Wat de organisatie van het landbouwkredietwezen betreft zijn geen wijzigingen die van wezenlijke invloed zijn op de financiering van de agrarische sector te verwachten. Na de fusie van de beide organisaties in 1972 is het aantal fusies van aangesloten banken groot geweest. Ook in de komende jaren wordt een relatief groot aantal fusies verwacht, om zodoende een efficiënte werking te bevorderen.

Binnen de Rabobankorganisatie bestaat een streven naar meer gelijkvormigheid in het beleid van de aangesloten banken, met name op het gebied van de benadering van de cliënten. Dit overigens met behoud van zelfstandigheid van de aangesloten banken.

De financieringsvormen en -mogelijkheden zullen zoveel mogelijk moeten aansluiten bij de financieringsbehoefte van de agrarische ondernemers. Daarbij valt speciaal te denken aan een verdere uitbreiding van de mogelijkheden tot objectfinanciering, al dan niet in de vorm van arrangementen met leveranciers.

Door het Landbouwschap is eind 1973 een commissie ingesteld ter bestudering van de problemen van de jonge agrariërs. In het medio 1975 gepubliceerde eindrapport van deze commissie is de belangrijkste conclusie dat de problematiek van de jonge agrariërs grotendeels gelijk is aan die van de gehele agrarische sector. De verhouding tussen vreemd en eigen vermogen is echter bij jonge agrariërs in het algemeen veel ongunstiger.

Door de commissie zijn een aantal mogelijkheden onderzocht ter verlichting van de financieel-economische problematiek van de jonge agrariërs.

In een van de aanbevelingen wordt de banken gevraagd om een financieringsvorm te introduceren, waarbij een gedeelte van de rente kan worden bijgeschreven bij de hoofdsom. Dit in overleg met het Borgstellingsfonds, dat volgens de aanbeveling zo nodig garant zou moeten staan voor de hoofdsom en de bij te schrijven rente.

Een en ander is gebaseerd op de voortdurende waardeestijging

van de te financieren activa, met name de grond. Hierdoor verschuift een gedeelte van de financieringslasten naar latere jaren.

6.3 Ontwikkelingen m.b.t. de financiering van de agrarische sector

6.3.1 De extra vermogensbehoefte in de afgelopen jaren en in de nabije toekomst

In deze paragraaf zal worden ingegaan op de extra vraag naar vermogen zoals die in de loop der jaren in de landbouw heeft plaatsgehad en nog zal plaatshebben. Het gaat hier dus niet om de groei van het totale geïnvesteerde vermogen in de landbouw zoals deze in hoofdstuk 2 uit de balansen naar voren is gekomen. De totale vermogensgroei wordt daar namelijk sterk beïnvloed door de prijsstijgingen van alle kapitaalgoederen. In deze paragraaf gaat het om de extra vermogensbehoefte die enerzijds bepaald wordt door de uitbreiding van de kapitaalgoederen (netto-investeringen) en anderzijds door de noodzaak van herfinanciering van het bestaande produktieapparaat. Ook deze extra vermogensbehoefte wordt uiteraard beïnvloed door de prijsstijgingen van de kapitaalgoederen. De extra vraag naar vermogen uit zich in een toeneming van de vraag naar financieringsmiddelen, die uit eigen middelen of uit vreemd vermogen gedekt moet worden.

Alvorens hierop in te gaan dient te worden opgemerkt dat de benadering van de vermogensbehoefte in deze paragraaf macro-economisch is in tegenstelling tot die in hoofdstuk 1, waar m.b.t. de investeringen werd uitgegaan van het individuele bedrijf. Het duidelijkst komt het verschil in beide benaderingswijzen tot uiting in de grondinvesteringen. Voor de volkshuishouding als geheel komen er geen grondinvesteringen voor (met uitzondering van landaanwinning en cultuurtechnische investeringen). Voor het individuele bedrijf ligt dit anders: grond wordt verhandeld en dat leidt bij de koper tot investering, bij de verkoper tot desinvestering. Wanneer de verkoper echter de landbouw verlaat, brengt deze transactie nog steeds geen investering voor de volkshuishouding en evenmin voor de bedrijfstak met zich mede, maar wel een vergroting van de financieringsbehoefte van de bedrijfstak. Behalve een behoefte aan financieringsmiddelen ten behoeve van investeringen, is er dus een additionele behoefte aan middelen voor herfinancieringen die nodig zijn geworden door de vermindering van het aantal ondernemers en de daarmee verbonden afvloeiing van risicodragend vermogen uit de landbouw.

Netto-investeringen

De groei van de netto-investeringen is sterk afhankelijk van de economische vooruitzichten van de individuele bedrijven. De

sterke kostenstijgingen dwingen tot structurele aanpassingen van het produktieapparaat. In concreto betekent dit schaalvergroting en vervanging van (dure) arbeid door kapitaal. Hierdoor zal de kapitaalgoederenvoorraad moeten worden uitgebreid. In hoeverre dit gerealiseerd kan worden is afhankelijk van het te verwachten rendement van de investeringen en de financieringsmogelijkheden.

Herfinanciering van het bestaande produktieapparaat

De noodzaak om het bestaande produktieapparaat opnieuw te financieren hangt ten dele samen met de structurele veranderingen in de landbouw, nl. de groei naar grotere produktieëenheden. Het gaat hier voornamelijk om de financiering van de grond van de sterk grondgebonden produktierichtingen, t.w. de rundveehouderij en de akkerbouw. Het streven naar grotere produktieëenheden brengt voor deze bedrijfstypen met zich mee dat de bedrijfsoppervlakte vergroot wordt. Daar de totale oppervlakte landbouwgrond niet verder uitgebreid kan worden - er is zelfs een geleidelijke vermindering door een toenemend gebruik van grond voor niet-agrarische doeleinden (stadsuitbreiding, wegeaanleg, recreatie) - is oppervlaktevergroting van bedrijven slechts mogelijk als andere bedrijven worden opgeheven of verkleind en de vrijkomende grond bovendien in de directe omgeving is gelegen. Voor zover deze grond in eigendom overgenomen wordt betekent dit een extra vermogensbehoefte binnen de landbouwsector.

Herfinanciering is ook noodzakelijk als het gepachte landbouwareaal door de exploitanten in eigendom wordt verkregen. Thans is iets meer dan de helft van de cultuurgrond eigendom van de agrarische producenten; de overige grond is gepacht. De bereidheid om grond (en gebouwen) te verpachten neemt de laatste jaren af als gevolg van het lage rendement (pachtprijsbeheersing) en de beperkte mogelijkheid om bij verkoop dit lage rendement te compenseren door vermogenswinst. Dit laatste wordt o.m. veroorzaakt door het voorkeursrecht van de zittende pachter om de gepachte boerderij te kopen, waardoor de prijzen van gepachte grond en gebouwen gedrukt worden. De laatste jaren is het prijsverschil tussen pachtvrije en gepachte grond steeds groter geworden (zie hoofdstuk 1, par. 2). Door verminderde bereidheid van de eigenaren om grond te verpachten zullen steeds meer pachters gedwongen worden de grond in eigendom te verkrijgen, wat een extra vermogensbehoefte met zich meebrengt.

Ook bij bedrijfsopvolging ontstaat veelal de noodzaak tot herfinanciering, nl. indien door vererving een gedeelte van het bedrijfsvermogen aan de landbouwsector wordt onttrokken. Deze vermogensonttrekking bij de bedrijfsopvolging ontstaat doordat de meeste agrarische bedrijven als persoonlijke onderneming worden geëxploiteerd. Volgens het nederlandse erfrecht is elk van de kinderen gelijkgerechtigd. Dit betekent dat de zoon die het bedrijf voortzet, een gedeelte van het in het bedrijf geïnvesteerde vermogen aan de medeërvende broers en zusters moet uitkeren. Voor dit

aan het bedrijf onttrokken vermogen moet vervangende financiering worden gevonden.

Resumerend kan gesteld worden dat extra vermogensbehoefte ontstaat indien:

- a. netto-investeringen in grond, gebouwen, dode en levende inventaris plaatshebben;
- b. herfinanciering noodzakelijk is als gevolg van:
  - bedrijfsvergroting (overneming van produktiemiddelen van opgeheven bedrijven);
  - vermindering van het aandeel van gepachte grond;
  - afvloeiing van vermogen bij bedrijfsopvolging door vererving.

De behoefte aan vermogen in de landbouw zal bovendien sterk beïnvloed worden door het prijsverloop van de produktiemiddelen, vooral van de grond. De extra vermogensbehoefte zal groter zijn naarmate de prijzen van de produktiemiddelen hoger zijn. In hoeverre de prijsstijging van de produktiefactoren gecompenseerd zal worden door hogere opbrengstprijzen valt niet te beoordelen.

Kwantificering van de extra vermogensbehoefte is een zeer moeilijke zaak. Het is zelfs al niet eenvoudig om over een afgelopen periode de totale groei van de vermogensbehoefte vast te stellen, omdat sommige statistische gegevens ontbreken. Desondanks is in tabel 6.1 getracht - uitgaande van een aantal veronderstellingen en bekende gegevens - de groei van de vermogensbehoefte voor landbouwbedrijven groter dan 5 ha (excl. de tuinbouwbedrijven) in de periode 1960 tot 1970 te benaderen.

Tabel 6.1 Groei van de vermogensbehoefte in de periode 1960-1970 op landbouwbedrijven groter dan 5 ha (excl. tuinbouw; in lopende prijzen x 1 mld. gulden)

Netto-investeringen		3,8
Herfinanciering uit hoofde van:		
- bedrijfsvergroting	0,85	
- daling gepacht areaal	0,45	
- bedrijfsopvolging	<u>1,00</u>	
Totale herfinanciering		<u>2,3</u>
Totale groei van de vermogensbehoefte		6,1

Bron: Economische groei en economische problematiek in land- en tuinbouw; Min. van Landbouw en Visserij.

In deze periode is het totale vreemde vermogen op landbouwbedrijven groter dan 5 ha toegenomen met 2500 miljoen gulden. Bij een extra vermogensbehoefte van 6,1 miljard gulden betekent dit dat 3600 miljoen gulden moest worden verschaft uit eigen financieringsbronnen, m.n. besparingen.

De extra vermogensbehoefte van 6,1 miljard gulden in de periode 1960-1970 is berekend in lopende prijzen. Zou er in deze periode geen prijsstijging plaatsgehad hebben, dan was de groei van de vermogensbehoefte beperkt gebleven tot 3,7 miljard gulden, zodat er dus 2,4 miljard gulden van de extra vermogensbehoefte toegeschreven kan worden aan prijsstijgingen van de produktiemiddelen.

Bij bedrijfsoverneming en bij bedrijfsvergroting veroorzaakt de prijsstijging van de produktiemiddelen een extra vraag naar financieringsmiddelen. De prijsstijgingen van produktiemiddelen - m.n. wat de grond betreft - hebben echter ook een aantrekkelijke kant, nl. dat het eigen vermogen van de boeren toeneemt. Hierdoor is voor de landbouwsector als geheel de verhouding eigen - vreemd vermogen, ondanks een absolute toeneming van het vreemde vermogen, niet sterk gewijzigd. In de jaren 1960-1970 is het percentage eigen vermogen (uitgedrukt in de som van eigen vermogen en vreemd vermogen) gedaald van 80% tot 77%. De sterke prijsstijging van grond en gebouwen in de laatste jaren heeft deze relatieve achteruitgang van het eigen vermogen weer teniet gedaan; het percentage eigen vermogen was in 1973 opgelopen tot 81 (zie hoofdstuk 2, tabel 2.6).

Hoe zal de vermogensbehoefte zich in de toekomst ontwikkelen? Om hierop een antwoord te kunnen geven zou een diepgaand onderzoek vereist zijn, hetgeen op korte termijn niet is te realiseren. Daarom wordt hier volstaan met het aangeven van tendenties die in de landbouw te verwachten zijn.

Op basis van de verwachte ontwikkelingen is voor de periode 1974-1981 voor landbouwbedrijven groter dan 5 ha (exclusief tuinbouwbedrijven) een berekening gemaakt van de extra vermogensbehoefte, die deze ontwikkelingen met zich meebrengen. Deze kwantificering heeft een zeer globaal karakter en mag niet als een prognose worden beschouwd, maar geeft slechts aan wat een voortzetting van de recente ontwikkelingen voor de financiering betekent. De berekeningen zijn gebaseerd op het prijspeil 1973.

Uiteraard zullen toekomstige prijsstijgingen consequenties hebben voor de financiering van de landbouw, maar aangezien deze prijsstijgingen niet te voorspellen zijn, zijn zij buiten beschouwing gelaten.

Extra vermogensbehoefte uit hoofde van netto-investeringen op landbouwbedrijven groter dan 5 ha (exclusief tuinbouw) in de periode 1974-1981 (in prijzen van 1973)

- Grond

De agrarische investeringen in grond omvatten de van overheidswege uitgevoerde cultuurtechnische werken in het kader van de ruilverkavelingen, de grondverbeteringen die de boeren aanbrenge en het positieve saldo van landaanwinning en grondonttrekking aan de landbouw.

Aangenomen is dat de cultuurtechnische investeringen in dezelfde

omvang als in het verleden zullen worden voortgezet. De bedragen voor ruilverkavelingen - voor zover deze door de grondeigenaren betaald moeten worden - zijn geëxtrapoleerd. Het aandeel van de grond in eigendom van boeren-exploitanten is gesteld op 55%. Met behulp van deze veronderstellingen is berekend dat er in de periode 1974-1981 een bedrag van 425 mln. gulden ten laste van de boeren komt.

Naar schatting zal er in deze periode door de boeren zelf 75 mln. gulden voor grondverbeteringen worden uitgegeven.

De grondonttrekkingen aan de landbouw zullen naar verwachting de landaanwinning in de periode 1974-1981 met ca. 40000 ha overtreffen. Dit betekent dat, uitgaande van ruim de helft eigendomsgrond, de desinvesteringen in grond 200 mln. gld. zullen bedragen.

Uit het voorgaande volgt dat de netto-investeringen in grond in de periode 1974-1981 op 300 mln. gulden kunnen worden geschat, t.w.:

cultuurtechnische investeringen	425 mln. gld.
eigen grondverbeteringen	<u>75 mln. gld.</u>
	500 mln. gld.
desinvesteringen in grond	<u>200 mln. gld.</u>
Totaal	300 mln. gld.

- Gebouwen

De noodzaak om de bedrijven aan te passen aan een moderne bedrijfsvoering brengt met zich mee dat verouderde bedrijfsgebouwen vervangen worden door moderne nieuwbouw (b.v. ligboxenstallen). Dit proces is in de laatste jaren op gang gekomen en door de rentesubsidieregeling gestimuleerd en versneld. In de komende jaren zullen de gebouweninvesteringen grote bedragen vergen. Een extrapolatie van de netto-investeringen in gebouwen resulteert in een groei van het gebouwenkapitaal gedurende de periode 1974-1981 van 2,8 miljard gulden.

- Dode inventaris

De investeringen in dode inventaris vertonen de laatste jaren een stijging. Aangenomen kan worden dat deze verhoogde investeringsactiviteit zich zal voortzetten, gezien de noodzaak van een efficiënte bedrijfsvoering. Bij voortzetting van de recente ontwikkelingen zullen de investeringen in dode inventaris in de jaren 1974 tot 1981 toenemen met ca. 1,1 miljard gulden.

- Veestapel

De toeneming van het aantal grotere bedrijven in de rundveehouderij - waar de veedichtheid in het algemeen groter is - zal tot een verdere groei van de rundveestapel leiden. Naar verwachting zal ook het aantal varkens en schapen stijgen.

Aannemende dat de totale veestapel in de komende jaren met 2% per jaar zal groeien, betekent dit in de periode 1974-1981 een investering van ca. 1 miljard gulden.

Op grond van het voorgaande mag verwacht worden dat de netto-investeringen (in prijzen van 1973) in de periode 1974-1981 een extra vermogensbehoefte zal creëren van:

- grond	300 mln. gld.
- gebouwen	2800 mln. gld.
- dode inventaris	1100 mln. gld.
- veestapel	<u>1000 mln. gld.</u>
Totaal	5200 mln. gld.

Extra vermogensbehoefte uit hoofde van herfinanciering in de periode 1974-1981 (prijspeil 1973)

- Bedrijfsvergroting (overneming van grond van opgeheven bedrijven)

De extra vermogensbehoefte als gevolg van bedrijfsvergroting is berekend op basis van de verwachte daling van het aantal landbouwbedrijven en de grootte van de opgeheven bedrijven. Naar verwachting zal het aantal landbouwbedrijven groter dan 5 ha in de periode 1974-1981 dalen van 100000 tot ca. 83000. Op basis van de schatting van de oppervlakte grond die hierbij vrijkomt voor bedrijfsvergroting en aannemende dat 60% van deze grond in eigendom moet worden overgenomen, is een extra vermogensbehoefte becijferd van 1,2 miljard gulden.

- Vermindering van het aandeel gepachte landbouwgrond en vergroting van het aandeel eigendomsgrond

In mei 1974 was naar schatting 53% van de grond van landbouwbedrijven groter dan 5 ha eigendom van de boeren-exploitanten. Het aandeel van de grond in eigendom is geleidelijk groter geworden. In de eerstkomende jaren is in deze situatie geen verandering te verwachten en zal omzetting van pacht in eigendom zich blijven voortzetten. Aannemende dat in 1981 55% van de cultuurgrond eigendomsgrond zal zijn zal de extra vermogensbehoefte als gevolg van deze verschuiving ca. 360 mln. gulden bedragen.

- Vermogensafvloeiing uit de landbouw door vererving

Bij de berekening van het vermogen dat afvloeit bij vererving is uitgegaan van een aantal veronderstellingen. Zo is er aangenomen dat het tijdstip van bedrijfsopvolging en van vererving samenvallen. In werkelijkheid is dit niet zo, maar moet de periode tussen bedrijfsopvolging en vererving worden overbrugd. Veelal wordt de boerderij tijdelijk van de ouders gepacht om de financiering in de beginperiode te verlichten.

Nemen we aan dat de "overbruggingsfinanciering" in de loop van de tijd geen grote wijzigingen in tijdsduur en wijze van financieren zal ondergaan dan zal de vermogensbehoefte die hieruit voortvloeit voor de landbouw - afgezien van de prijsstijging van de produktiemiddelen - zich niet sterk wijzigen.

Er is uitgegaan van een gemiddelde duur van bedrijfsuitoefening

van 35 jaar, zodat er in de periode 1974-1981 20% van de landbouwbedrijven voor opvolging in aanmerking komt. Hiervan zal een aantal geen opvolger hebben en worden opgeheven. Een gevolg van een en ander zal zijn dat op 16500 bedrijven opvolging zal plaatshebben. Het eigen vermogen bij vererving is gesteld op tweederde van de marktwaarde en zal dan ca. 3,2 miljard gulden bedragen (prijzen van 1973). Hiervan vloeit een gedeelte uit de landbouw weg, nl. het aandeel van de mede-erfgenamen van de bedrijfsopvolgers. Deze vermogensafvloeiing wordt ten dele gecompenseerd door de vermogensinbreng van de vrouwen van de bedrijfsopvolgers. Per saldo is het vermogen dat via vererving uit de landbouw wegvloeit voor de periode 1974-1981 berekend op 1,2 miljard gulden.

Een samenvatting van de groei van de totale vermogensbehoefte (uit hoofde van netto-investeringen en herfinanciering) is weergegeven in tabel 6.2.

Tabel 6.2 Groei van de vermogensbehoefte in de periode 1974-1981 op landbouwbedrijven groter dan 5 ha (excl. tuinbouw; in prijspeil 1973; x 1 mld. gulden)

Netto-investeringen		5,2
Herfinanciering uit hoofde van:		
- bedrijfsvergroting	1,2	
- daling gepacht areaal	0,4	
- bedrijfsopvolging	<u>1,2</u>	
Totale herfinanciering		<u>2,8</u>
Totale groei van de vermogensbehoefte		<u>8,0</u>

Behalve de extra vermogensbehoefte wegens de groei van de netto-investeringen en voor herfinanciering, zal er ook extra vermogen nodig zijn voor omlopend vermogen. Nemen we aan dat dit 10% van de netto-investeringen belooft, dan is hier ca. 0,5 miljard gulden mee gemoeid. De totale extra vermogensbehoefte in de periode 1974-1981 zal dan 8,5 mld. gulden bedragen (prijzen van 1973).

Er zij nogmaals op gewezen dat voorgaande berekeningen niet gezien moeten worden als een prognose van de extra vermogensbehoefte voor de komende 7 jaar, maar bedoeld zijn om een indicatie te geven van de omvang van de extra financieringsbehoefte die ontstaat als de tendenties van de laatste jaren m.b.t. netto-investeringen en herfinanciering zich zullen voortzetten.

De extra vermogensbehoefte van 8,5 miljard gulden zal door eigen middelen (besparingen) en door leningen moeten worden gedekt.

In hoeverre de extra vermogensbehoefte uit eigen middelen gefinancierd kan worden hangt af van de ontwikkeling van het inkomen van de landbouwers en hun gezinnen.

Uitgaande van het gemiddelde (besteedbaar) inkomen per bedrijf in de jaren 1972/73 en 1973/74 en van een inkomensstijging van 2% per jaar (in prijzen van 1973), zal het besteedbaar inkomen van de landbouwers in de periode 1974-1981 22,5 miljard gulden bedragen. De vraag is of de gemiddelde hoge spaarquote van de afgelopen jaren (zie hoofdstuk 1) zich zal handhaven. De neiging van de agrariërs om in de welvaartsgroei te delen zal de consumptieve uitgaven vergroten, waardoor de besparingen onder druk zullen komen te staan. Aannemende dat de spaarquote in de periode 1974-1981 gemiddeld 30 bedraagt, dan zal er ca. 6,8 miljard gulden uit besparingen beschikbaar komen. Het vreemde vermogen zal dan in de jaren 1974-1981 (uitgedrukt in prijzen van 1973) met 1,7 miljard moeten toenemen om de groeiende vermogensbehoefte te kunnen dekken.

Hoewel aan vorenstaande calculatie m.b.t. de groei van de vraag naar vreemd vermogen geen absolute waarde mag worden toegekend (bovendien is de tuinbouwsector buiten beschouwing gelaten), is wel duidelijk dat in de komende jaren het vreemde vermogen moet toenemen om aan de groeiende vraag naar vermogen te kunnen voldoen. De absolute groei van het vreemde vermogen behoeft echter geen wijziging in de verhouding eigen/vreemd vermogen tot gevolg te hebben. Ook in de afgelopen jaren is deze verhouding ongeveer gelijk gebleven daar naast het vreemde vermogen ook het eigen vermogen (o.a. door de waardestijgingen van de kapitaalgoederen) toenam. Ook in de komende jaren zal, bij een te verwachten verdergaande prijsstijging van de kapitaalgoederen, het eigen vermogen toenemen. De financieringslasten voor de landbouw als geheel behoeven daarom - afgezien van veranderingen in het rentepeil - niet zwaarder te worden. Wel zullen de beginnende en uitbreidende bedrijven bij prijsstijgingen meer vermogen nodig hebben, waardoor ook de rol van het vreemde vermogen in deze fase van de bedrijfsuitoefening belangrijker wordt.

De financieringslasten kunnen groter worden doordat een snelle inflatie de neiging heeft samen te gaan met een verhoging van de rentevoet. Bij financiering met vreemd vermogen betekent dit dat de financieringslasten a.h.w. naar de beginfase van de bedrijfsuitoefening worden verschoven; in latere perioden vermindert immers, als gevolg van de prijsstijgingen van de activa, de omvang van de financieringslasten in verhouding tot de gestegen waarde van de gefinancierde activa.

6.3.2 De voorziening in de extra vermogensbehoefte

De in de laatste jaren gestegen vraag van de landbouw naar vreemd vermogen is bijna volledig door de Rabobank gedekt (hoofdstuk 2). Aangenomen kan worden dat ook de komende jaren vooral de Rabobank in de extra vraag naar vreemd vermogen zal voorzien. Er zullen voldoende middelen beschikbaar zijn voor een verdere groei van het vreemde vermogen in de land- en tuinbouw, gezien het ruime aanbod van (spaar)gelden bij de Rabobank, dat niet alleen van de

agrarische sector afkomstig is, maar ook van andere sectoren. Bovendien zal een gedeelte van de middelen die aan de landbouw zijn onttrokken doordat ondernemers de bedrijfstak hebben verlaten, bij de Rabobank worden aangeboden.

Ten slotte is de continuïteit van de bedrijfsfinanciering een van de doelstellingen van de Rabobankorganisatie. In een periode van liquiditeitskrapte bij het bankwezen, heeft de bedrijfsfinanciering voorrang.

Voor zover de financieringsbehoefte betrekking heeft op grondfinanciering, m.n. bij bedrijfsoverneming en bedrijfsuitbreiding, zou de Grondbank een belangrijke rol kunnen gaan spelen. Hiertoe zou de werking van de Grondbank echter moeten worden verbeterd.

Voor individuele agrarische bedrijven kan de financiering een knelpunt vormen als de rentabiliteit te kort schiet om voldoende vreemd vermogen aan te trekken. De financieringsproblemen spitsen zich vaak toe bij bedrijfsopvolging en bij modernisering van het bedrijf. Veelal is de jonge boer of tuinder niet in staat geweest om voldoende eigen vermogen te vormen uit besparingen en zal hij genoodzaakt zijn om vreemd vermogen aan te trekken. De rentabiliteit van veel bedrijven schiet echter vaak te kort om aan de rente- en aflossingsverplichtingen te kunnen voldoen. Met name de prijsstijging van de landbouwgrond bemoeilijkt de financiering wanneer een bedrijf in eigendom moet worden overgenomen. Vooral in de eerste jaren na de bedrijfsoverneming kunnen de rente- en aflossingsverplichtingen tot liquiditeitsmoeilijkheden leiden. Wel zal bij een voortgaande prijsstijging van de kapitaalgoederen het eigen vermogen van de pas begonnen ondernemers snel groeien, waardoor de verhouding eigen vermogen-vreemd vermogen gunstiger wordt. Een moeilijkheid blijft echter dit bedrijfsgebonden vermogen te "mobiliseren" ter verlichting van de financieringslasten (zie aanbevelingen van de Commissie Jonge Agrariërs in par. 2 van dit hoofdstuk).

Evenals bij de bedrijfsopvolging is bij modernisering van de bedrijven veel vermogen nodig. Ook hier is een beroep op vreemd vermogen onvermijdelijk. Alleen een goed opgezet bedrijf met reële rentabiliteitsverwachtingen zal voldoende vreemd vermogen kunnen krijgen, zo nodig met garanties van het Borgstellingsfonds.

Geconcludeerd kan worden, dat het aanbod van krediet in de komende jaren geen knelpunt zal zijn voor de verdere ontwikkeling van de agrarische bedrijven. Voor individuele bedrijven kan de financiering echter wel degelijk een knelpunt vormen. Want ook al zijn de middelen bij de banken aanwezig, dan is het nog niet zeker dat de agrarische ondernemers effectief toegang tot deze middelen krijgen. Daarvoor is immers nodig dat de rentabiliteit van hun bedrijf redelijke vooruitzichten biedt en dat zij voldoende zakelijke zekerheid kunnen aanbieden. Aan de zekerheidseisen kan nog wel tegemoet worden gekomen door een beroep te doen op het Borgstellingsfonds voor de landbouw. Ook dit fonds echter stelt voor zijn tussenkomst als voorwaarde dat het betrokken bedrijf

levensvatbaar, dus rendabel is. Als er in de toekomst een knelpunt in de landbouwfinanciering optreedt, ligt de oorzaak in de ongunstige rentabiliteit. In feite zal er dus nauwelijks sprake zijn van een financieringsprobleem, maar van een rentabiliteitsprobleem.

dat de landbouw op de kapitaalmarkt doet, zodat de agrarische sector als geheel geen financieringstekort kent.

Betekenis van "overige inkomsten" op de inkomensvorming van landbouwers

De landbouwbedrijven zijn overwegend gezinsbedrijven. Het inkomen op deze bedrijven is derhalve een gezinsinkomen dat de arbeidsopbrengst van de ondernemer (d.i. het inkomen dat de ondernemer weet te verwerven door zijn persoonlijke inzet van arbeid en ondernemerschap) alsmede de "overige" inkomsten omvat. Deze laatste bestaan uit:

- niet-uitbetaalde loonkosten van gezinsleden die in het bedrijf hebben meegewerkt;
- niet-uitbetaalde rente- en pachtkosten omdat de bedrijfsmiddelen waarover ze zijn berekend, eigendom zijn;
- neveninkomsten.

Dank zij deze "overige" inkomsten - gemiddeld 44% van het totale gezinsinkomen - konden de besparingen en daarmee de graad van zelffinanciering zo hoog zijn.

Invloed van de overheid op de kredietverlening

De invloed van de overheid op het kredietwezen loopt voor een belangrijk deel via De Nederlandsche Bank krachtens de "Bankwet 1948" en de "Wet Toezicht Kredietwezen".

Op grond van genoemde wetten heeft De Nederlandsche Bank bedrijfseconomisch en sociaal-economisch toezicht.

Het bedrijfseconomisch toezicht is gericht op de solvabiliteit en liquiditeit van het geregistreerde kredietwezen ter bescherming van de crediteuren. Het sociaal-economisch toezicht dient ter regulering van de waarde van de nederlandse geldeenheid.

Naast bovengenoemde invloed via De Nederlandsche Bank, oefent de overheid in het kader van haar beleid nog op diverse andere manieren invloed uit op de kredietverlening.

Invloed van de overheid op de financiering van de agrarische sector

Op het landbouwkredietwezen heeft de overheid geen bijzondere invloed, maar wel op de financiering van de agrarische bedrijven. Deze invloed komt in het volgende tot uiting:

- Het pachtprijsbeleid. De overheid stelt maximum pacht prijzen vast. De aanpassing hiervan blijft echter achter bij de stijging van de grondprijzen, waardoor het voor verpachters steeds minder aantrekkelijk wordt om grond te verpachten. Er heeft dan ook een verschuiving plaats van pacht naar eigendom waardoor de pacht als belangrijke financieringsvorm aan betekenis verliest. Voor de pachters heeft de beheersing van de pacht prijzen tot gevolg dat zij op relatief gunstige voorwaarden de beschikking

hebben over ongeveer 37% van de waarde van grond en gebouwen in de agrarische sector (d.i. 22% van het totale vermogen in de agrarische sector).

- De overheid treedt zelf op als financier van circa 135000 ha grond, die ze uitgeeft in pacht of erfpacht (de Dienst der Domeinen is hiermee belast).
- De overheid neemt circa twee derde van de kosten van de ruilverkaveling voor haar rekening. De betrokken ondernemers kunnen voor het resterende gedeelte van hun lasten een z.g. ruilverkavelingslening afsluiten tegen zeer voordelige voorwaarden. De Stichting Beheer Landbouwgronden kan in het kader van ruilverkaveling en bedrijfsbeëindiging grond en opstallen aankopen met het doel hieraan een betere bestemming te geven. Eind 1973 had de SBL 47000 ha in bezit. Onder haar beheer valt ook de Grondbank die door aankoop van grond en uitgifte hiervan in erfpacht, de financieringslasten voor de boer tracht te verlichten. De animo om via de Grondbank grond te verkrijgen is door diverse oorzaken zeer gering (ultimo 1974 slechts 250 ha). De mogelijkheden de voorwaarden die de Grondbank stelt voor het verkrijgen van grond aan te passen, worden door de overheid bestudeerd.
- Verlichting van de financiering d.m.v. garanties en subsidies. Belangrijke instellingen hierbij zijn het Borgstellingsfonds en het Ontwikkelings- en Saneringsfonds.

De Stichting Borgstellingsfonds voor de Landbouw

Het doel van deze stichting is de ontwikkeling van de nederlandse land- en tuinbouw te bevorderen. Dit doel wordt verwezenlijkt door zich garant te stellen voor de door banken aan agrariërs verstrekte financieringen, waarvoor andere zekerheidsstellingen ontbreken.

De garantieverplichtingen van het Fonds bedroegen ultimo 1973 f 532 miljoen (d.i. 12% van door banken aan de land- en tuinbouw verstrekte financieringen) en ultimo 1974 f 630 miljoen.

Het Borgstellingsfonds staat garant door dat deel van de financieringen, waarvoor de kredietnemers onvoldoende zekerheid kunnen stellen. Dit houdt in dat dank zij deze garantstellingen een veel hoger bedrag kon worden geleend dan de genoemde garantieverplichtingen van het Fonds.

De Stichting Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw

Het doel van deze stichting is de ontwikkeling en sanering van de landbouw te bevorderen. Ze tracht haar doel te bereiken door:

- faciliteiten te verlenen voor structuurverbetering van levensvatbare bedrijven;
- het financieel aantrekkelijk te maken om een niet meer levensvatbaar bedrijf te beëindigen.

Een groot aantal regelingen is getroffen om deze taken uit te voeren. In het kader van de ontwikkeling van de bedrijven kent het Fonds naast regelingen met een meer permanent karakter (rentesubsidies), ook tijdelijke regelingen die inspelen op een actuele situatie (stimuleringspremies aan glastuinders voor de ombouw van verwarmingsinstallaties op aardgas). Bij de sanering hebben de regelingen betrekking op de bedrijfsbeëindigingsvergoeding.

In de loop der jaren is een verschuiving in de besteding van de gelden van het Fonds opgetreden van sanering naar ontwikkeling. In 1973 had meer dan de helft van de uitgaven betrekking op ontwikkeling.

Een aantal regelingen wordt mede gefinancierd door de EG. Bijvoorbeeld, in het kader van de rentesubsidiereregeling, nam de EG 25% van de hierbij betrokken rentesubsidies voor haar rekening.

Herkomst van het landbouwkrediet

Verreweg de belangrijkste kredietverschaffers aan de agrarische sector zijn de Rabobanken en familieleden van boeren en tuinders. Het aandeel van de leningen van familie wordt relatief echter steeds kleiner en dat van de Rabobanken steeds groter. Uit het onderzoek is gebleken dat in de periode 1963-1973 de leningen op lange termijn van familieleden zijn gestegen van 1,3 miljard gulden tot 1,9 miljard gulden en die van de Rabobanken van 1,1 miljard gulden tot 4,2 miljard gulden.

Van het totale aan de agrarische sector verstrekte bankkrediet is ongeveer 90% afkomstig van de Rabobanken.

De Rabobankorganisatie

De Rabobankorganisatie is in 1972 ontstaan door een fusie van de Coöp. Centrale Raiffeisenbank en de Coöp. Centrale Boerenleenbank. Bij de organisatie zijn ruim 1000 zelfstandige banken aangesloten. Het lidmaatschap van de aangesloten banken staat open voor natuurlijke en rechtspersonen ongeacht de binding met de agrarische sector.

De aangesloten banken zijn lid van de Centrale Bank, die tot taak heeft de belangen van de leden te behartigen. De aangesloten banken moeten zich houden aan de regels en voorschriften die door de organisatie zijn vastgesteld. Zij hebben het recht gebruik te maken van de diensten van de Centrale Bank.

Bij gebrek aan middelen van een individuele aangesloten bank, kan voor hypothecaire leningen de Rabohypotheekbank worden ingeschakeld. Deze hypotheekbank is een N.V., waarvan de aandelen in het bezit zijn van de Centrale Bank en de aangesloten banken.

De financieringen aan de grote agrarische coöperaties worden voornamelijk verstrekt door de Centrale Bank.

De middelen verkrijgen de Rabobanken voor het grootste deel uit spaargelden. Per 31 december 1974 bedroeg het bedrag aan spaargelden 22 miljard bij een balanstotaal van 37 miljard gulden.

In de loop der jaren heeft de Rabobankorganisatie zich ontwikkeld tot een bankinstelling die niet meer specifiek is gericht op de agrarische sector. Het dienstenpakket is verruimd en de dienstverlening is ook gericht op de niet-agrarische bedrijven en de particuliere sector. De daarmee samenhangende groei is noodzakelijk voor de continuïteit van de organisatie en ter beperking van het risico, hetgeen in het belang van de leden is. Dit neemt echter niet weg dat de agrarische sector nog steeds van grote betekenis voor de Rabobank is.

De verstrekking van financieringen door Rabobanken

Het totaalbedrag aan financieringen door de Rabobanken verstrekt aan land- en tuinbouwbedrijven bedroeg ultimo 1974 + 5,5 miljard gulden.

De verstrekte financieringen hebben een aantal algemene kenmerken. Deze zijn:

- de rente kan tussentijds worden gewijzigd;
- vervroegde aflossing is geoorloofd zonder boete;
- de financieringen moeten steeds door persoonlijke of zakelijke zekerheden zijn gedekt.

De Rabobank kent een groot aantal op de specifieke bedrijfsomstandigheden afgestemde financieringsvormen.

Hoe en in welke mate de financieringsvormen worden toegepast is o.m. afhankelijk van:

- de capaciteit van de ondernemer;
- het bedrijf, met name de rentabiliteitsverwachting;
- de financiële positie;
- de te stellen zekerheden.

De financiering van agrarische bedrijven betreft in het merendeel der gevallen het gehele bedrijf en slechts in een enkel geval alleen een bepaald onderdeel (partiële financiering).

De kosten van het landbouwkrediet

De kosten van de financiering zijn bij leningen van familieleden alleen de rentekosten en bij leningen van banken rentekosten en provisiekosten.

De rentekosten van familieleningen lopen van bedrijf tot bedrijf sterk uiteen; het rentepercentage is sterk afhankelijk van de persoonlijke verhoudingen.

De rentekosten van bankleningen hangen nauw samen met de ontwikkelingen op de geld- en kapitaalmarkt. De betaalde rente over het totale vreemde vermogen blijft achter bij de marktrente als gevolg van de vaak lage rente van familieleningen. Zo was in 1973 de gemiddelde betaalde rente ruim 6% en de rente van hypothecaire leningen ruim 8%.

Groei van de vermogensbehoefte en de financiering ervan

De groei van de vermogensbehoefte van de landbouwsector - voor zover deze een extra vraag naar financieringsmiddelen met zich meebrengt - wordt bepaald door netto-investeringen (in grond, gebouwen, dode en levende inventaris) enerzijds en door herfinanciering anderzijds.

De herfinanciering is noodzakelijk in geval van:

- bedrijfsvergroting (overneming van produktiemiddelen van opgeheven bedrijven);
- verkleining van het aandeel van gepachte grond;
- afvloeiing van vermogen bij bedrijfsopvolging door vererving.

Op landbouwbedrijven groter dan 5 ha (excl. tuinbouw) kon de totale groei van de vermogensbehoefte in de periode 1960 tot 1970 worden berekend op f 6,1 miljard, waarvan 62% uit hoofde van netto-investeringen en 38% uit hoofde van herfinancieringen. Het totale vreemde vermogen is in deze periode toegenomen met f 2,5 miljard. Dit betekent dat f 3,6 miljard gedekt is uit eigen middelen, met name besparingen.

De groei van de vermogensbehoefte in de periode 1960-1970 is ten dele toe te schrijven aan prijsstijgingen van de kapitaalgoederen in de landbouw. De prijsstijgingen vergroten enerzijds de behoefte aan financieringsmiddelen (met name bij beginnende en expanderende bedrijven), anderzijds leiden de prijsstijgingen van de kapitaalgoederen tot een toeneming van het eigen vermogen van de agrarische sector als geheel.

In de komende jaren zal de vermogensbehoefte in de land- en tuinbouw sterk toenemen door de te verwachten groei van de kapitaalgoederenvoorraad en de noodzaak van herfinanciering van vermogen dat wegvloeit bij bedrijfsopvolging en bedrijfsvergroting.

In hoeverre de agrarische sector zelf in deze extra vermogensbehoefte kan voorzien, is afhankelijk van de ontwikkeling van het inkomen in de land- en tuinbouw. Bij een voortgaande inflatie bestaat het gevaar dat de inkomens onvoldoende zullen toenemen om de kostenstijgingen op te vangen. Door deze ontwikkeling en de behoefte om de levensstandaard te verhogen zullen de besparingen onder druk komen te staan. Hierdoor ontstaat de noodzaak om extra vreemd vermogen aan te trekken. Het aanbod van vreemd vermogen zal hierbij geen knelpunt zijn. De rentabiliteitsverwachting kan op vele bedrijven een belemmering zijn om krediet te verkrijgen in verband met grote rente- en aflossingsverplichtingen, die het aantrekken van vreemd vermogen met zich meebrengt.

Verkoopkantoren

Belgique - België

Moniteur belge – Belgisch Staatsblad
Rue de Louvain 40-42 –
Leuvenseweg 40-42
1000 Bruxelles – 1000 Brussel
Tél. (02) 512 00 26
CCP 000-2005502-27
Postrekening 000-2005502-27

Sous-dépôt – Agentschap
Librairie européenne – Europese Boekhandel
Rue de la Loi 244 – Wetstraat 244
1040 Bruxelles – 1040 Brussel

Danmark

J.H. Schultz – Boghandel
Montergade 19
1116 København K
Tel. 14 11 95

BR Deutschland

Verlag Bundesanzeiger
5 Köln 1 – Breite Straße – Postfach 108 006
Tel. (0221) 21 03 48
(Fernschreiber: Anzeiger Bonn 08 882 595)
Postscheckkonto 834 00 Köln

France

*Service de vente en France des publications des
Communautés européennes*
Journal officiel
26, rue Desaix
75 732 Paris – Cedex 15
Tél. (1) 578 61 39 – CCP Paris 23-96

Ireland

Stationery Office
Beggar's Bush
Dublin 4
Tel. 68 84 33

Italia

Libreria dello Stato
Piazza G. Verdi 10
00198 Roma – Tel. (6) 85 08
Telex 62 008
CCP 1/2640

Agenzie:
00187 Roma – Via XX Settembre
(Palazzo Ministero
del tesoro)
20121 Milano – Galleria
Vittorio Emanuele 3
Tel. 80 64 06

Grand-Duché de Luxembourg

*Office des publications officielles
des Communautés européennes*
5, rue du Commerce
Boîte postale 1003 – Luxembourg
Tél. 49 00 81 – CCP 191-90
Compte courant bancaire:
BIL 8-109/6003/300

Nederland

Staatsdrukkerij- en uitgeverijbedrijf
Christoffel Plantijnstraat, 's-Gravenhage
Tel. (070) 81 45 11
Postgiro 42 53 00

United Kingdom

H.M. Stationery Office
P.O. Box 569
London SE1 9NH
Tel. (01) 928 6977, ext. 365
National Giro Account 582-1002

United States of America

European Community Information Service
2100 M Street, N.W.
Suite 707
Washington, D.C. 20 037
Tel. (202) 872 8350

Schweiz - Suisse - Svizzera

Librairie Payot
6, rue Grenus
1211 Genève
Tél. 31 89 50
CCP 12-236 Genève

Sverige

Librairie C.E. Fritze
2, Fredsgatan
Stockholm 16
Post Giro 193, Bank Giro 73:4015

España

Libreria Mundi-Prensa
Castelló 37
Madrid 1
Tel. 275 46 55

Andere landen

*Bureau voor officiële publikaties
der Europese Gemeenschappen*
5, rue du Commerce
Boîte postale 1003 – Luxembourg
Tél. 49 00 81 – CCP 191-90
Compte courant bancaire:
BIL 8-109/6003/300

8834

FB 110,-	Dkr. 17,30	DM 7,40	FF 13,30	Lit. 2000	Fl. 7,60	£ 1,35	\$ 3.20
----------	------------	---------	----------	-----------	----------	--------	---------

---

BUREAU VOOR OFFICIËLE PUBLICATIES DER EUROPESE GEMEENSCHAPPEN
Boîte postale 1003 - Luxembourg

7165/4